

**Treći regionalni forum
o mehanizmima za utvrđivanje činjenica
o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji**

11-12.02.2008, Beograd

Utorak, 12.02.2008.

9:30-14:30 **Slušanje žrtava**

14:30-15:00 **Zaključne reči**

Slušanje žrtava

Nataša Kandić: Žao mi je što ne mogu svi koji imaju potrebu da govore, da ispričaju šta im se dogodilo. Nemamo toliko vremena i prostora. Biće ovakvih događaja ubuduće više i češće, organizovaćemo nekim redom, napravićemo da jednog dana može desetoro ljudi da govori, da sledećeg dana može isto toliko. Znam da mnogi nisu uspeli juče da govore u radionicima i pored toga što su trajale tri sata bez pauze. Ja vas sve molim da razumete da ne možemo u jednom trenutku, u jednom danu, organizovati da govori 15, 20, 25 ljudi. Jednostavno to zahteva drugačiju organizaciju. To zahteva da nemamo nikakve rasprave, nego da se usredsredimo na javno slušanje žrtava. Ako to bude jedan od zaključaka, onda ćemo mi u daljim konsultacijama čitav jedan dan odrediti za javno slušanje žrtava. Međutim, ono što mi hoćemo sa ovim da kažemo a to je da to nije jednostavno i da postoje neki veoma ozbiljni i veliki problemi koji uvek odmažu da to svaki dan uradimo na bolji način, da pre svega žrtve osećaju da su nam bitne. Vi ste videli koliko je juče, na početku, bilo medija. Oni su se zadržali pola sata, 40 minuta i nakon toga su otišli. Danas je jako malo medija i to je jedan od ozbiljnih problema. Ukoliko nemamo podršku medija u ovom našem poduhvatu, ukoliko ovo njima nije važno, onoliko koliko je svima nama ovde u ovoj sali, onda ćemo imati problem više koji moramo da rešavamo a to je da vidimo kako probiti ravnodušnost medija. Videli smo da postoji politička ravnodušnost,

da najmanje u ovoj sali ima poslanika iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore ili sa Kosova. Poslanika gotovo da i nema, zato što prošlost nije neka važna politička tema, gotovo da i nije neka politička tema. Nema ni velikih imena koji čine intelektualnu elitu Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine. Nema ih. Nije to znači ni ratni zločin, ni žrtve, nije ni neka velika tema koja okupira intelektualce. Ono što možemo da primetimo da na ovim skupovima ima jako puno mladih i to je nešto najbolje što se dogodilo i juče i danas da ima mladih, da je njima stalo da čuju ali sve vas koji ste iz udruženja žrtava, žrtve, molim vas da razumete da hoćemo i mogli bismo da organizujemo mnogo češće ovakve događaje, ali za to treba jako puno organizacije i treba nam podrška, treba nam podrška medija, treba nam politička podrška za to. I mi ćemo da nastavimo ali je znači potrebno da svi zajedno tražimo, vršimo pritisak na političke elite da ovo pitanje, pitanje žrtava, pitanje počinjenih ratnih zločina, pitanje odgovornosti, dobije svoje odgovarajuće mesto u tim... među političkim pitanjima. Zato što ovo i jeste jedno političko pitanje. Bez utvrđivanja činjenica o ratim zločinima nema nikakve šanse nijedno drugo političko ili demokratsko pitanje. Ljudi koji će danas govoriti nisu birani po nekom određenom redu. Nismo ni razmišljali o tome niti da idemo regija po regija, zato što jednostavno to je... to bi onda zahtevalo da se fokusiramo na jednu regiju, na određene događaje a da onda sve drugo ostavimo po strani. Za sada nam se čini da je bolje ići ovim načinom da pozovemo više ljudi sa različitih mesta, iz različitih država bivše Jugoslavije, prosto da pokažemo koliko je sve ono što se događalo bitno i koliko je važno da znamo i šta se događalo u Prijedoru, i šta se događalo u Kninu, i šta se događalo u Vukovaru, i šta se događalo u Istoku i šta se događalo u Medačkom džepu, šta se događalo u Sušici logoru, šta se događalo u brojnim drugim mestima. To je jedini način da ne postoji pet mesta u kojima su činjeni ratni zločini. Ta mapa ratnih zločina je ogromna, onolika kolika je bila bivša Jugoslavija, toliko se prostiru i ta mesta koja treba obeležiti kao mesta ratnih zločina. Mi smo danas pre ovoga razgovarali o tome da vidimo kako da počnemo. Pa smo onda odlučili da ipak ovo kazivanje i slušanje žrtava ima neku svoju proceduru. Malo smo smanjili broj onih koji treba da govore. I meni je strašno žao ali jednostavno neki ljudi već imaju let u dva sata. Moraju odavde da krenu u jedan. I ne možemo toliki broj ljudi da zadržimo da govori a nećemo da neki ostanu bez toga da ne mogu da čuju sve. Zato moje veliko izvinjenje onima kojima sam rekla da ih molim da razumeju da ne mogu svi da govore danas. Drugo ono što smo odlučili a to je da ne protekne sve u tom jednom teškom zločinu koji je počinjen. Ima u ovim godinama od 1991. do 1995. godine i od 1998. godine na svim stranama bilo je ljudi sa velikim integritetom, ljudi koji su smatrali da ne mogu drugačije nego da pomognu, nego da kažu da ne prihvataju naređenje, neće da urade po naredbi ono što je krivično delo, oni koji su smatrali da im je sveto da pomognu svom komšiji ili susedu. Ta kazivanja smo ostavili za kraj, prosto zato što mislim da nam je svima potrebno da vidimo da postoji, ne samo nada kao nada, kao nešto što je moguće, nego da postoje stvarno ljudi koji jesu neka garancija da nije sve crno, da nije sve zločin i da moramo da govorimo i o tim primerima, i o tim ljudima koji su u najteža vremena bili ljudi u najboljem smislu te reči. Počecemo sa pričom o Kninu, o avgustu 1995. godine, o hrvatskoj policijskoj i vojnoj operaciji *Oluja*,

o sudbini jedne porodice. Tu je Marija Večerina, kojoj ćerke više ne žive na ovim prostorima, koja je ostala nadajući se, provela osam godina čekajući da se njen sin Stevo vrati. Naravno, kao i sve porodice kojima je neko nestao, oni na kraju čekaju da se pronađu kosti, da se identifikuje mesto stradanja, mesto masovne grobnice. I Marija je čekala i čekala to u izbegličkom kampu u Kladovu. Marija, ja vas molim da svojim rečima nam opišete, kažete, ispričate taj svoj život koji se odvija od trenutka kada vi smatrate da ste vi ugroženi, da je vaša porodica ugrožena i da više ništa nije kao kad vam je porodica bila kompletna.

Marija Večerina: To je bilo 90... ovaj, 94. najprije su neki bježali ali mi smo bili u planini kod stoke i tako smo mislili da će to proći kao i dosta puta, taj napad. I ovaj, pre toga moj sin bio je kod kuće i bio je na bolovanju. Bio je onda bolestan. Baš nije bio .. nije bio tamo na dužnosti. On i jedna kćer je bila kod kuće a ja sam i jedna kćer bile u planini kod stoke. I onda već kada su svi krenuli i gotovo je, nema nego bježati, on je izašao k nama u planinu, sin, i kaže: "Hajdete, bježimo, zauzmlje se već" kaže "Knin, Gračac". „Svi su“, kaže "pobjegli" i tako da smo mi krenuli preko Golubića prema Krupi, selo Golubić, ovaj, Krupa. I ovaj, tu smo usput u Krupi naišli na jednoga dečka, Stevo Baljak. Ovaj, tu smo ga našli, njega samoga a nas je krenulo dvije ćerke i moj sin i moja jetrva Sava i njezina kćer Dragana. I tako da smo mi krenuli i išli smo preko Golubića. Došli smo u Krupu. Tu smo našli toga dečka Stevu Baljka. I onda odatle smo krenuli dalje prema Žegar u Nadvodu. Tu smo našli jednoga dečka, ovaj, Mile Gnjatović i baš je on tu rekao, kaže: "A što ćemo" kaže "kako ćemo? 'Ajmo pronaći neđe kola", kaže "tu u Nadvodi, otolen mi je mater", kaže "meni je to poznato". I tako da mi je sina odveo tamo, kaže "da s kolima bježimo". I mi smo otišli, produžili smo mi a oni su nas sustigli tamo već skorom da smo prolazili Žegar i sa kolima. "Evo smo mi" kaže "našli", oni govore. Moj sin vozi, ovaj, i oni govore "Evo smo mi", kaže "našli prevoz". I tako da smo mi svi, ovaj, nas osmoro smo se potrpali u *ladu* tu u Žegar. I išli smo tamo preko... tamo prema Srbu, reklo se tako da se bježi. Ali mi smo.... noć je već uveliko uvalila, mi smo krenuli onim putom kojim nije trebalo, slabo smo i poznati bili i ovaj, odjednom se prosu staklo. Ono se čuje pucnjava, prosu se staklo. Mi stadosmo, oni se otkriše, hrvatska vojska, oko nas, oko kola. Kaže: "Đe ste pošli?, izlazite van, sve ćemo vas pobiti". I tu smo mi izašli. Oni su nas na asfalt, kaže: "Lezite, sve ćemo vas pobiti". Tu su nas maltretirali, pobacali stvari. Mome sinu traže u džepovima. Imao je nešto maraka. Ne znam... 100, 150, tako nešto. Ovaj, i uzeše. On, moj sin kaže: "Nosite sve", kaže "samo me nemojte ubiti" a oni su njega već ranili u nogu. Krv je tekla. Kćer jednu isto ranili su lakše u ruku i od jetrve kćer u glavu lakše. I tako da smo tu... tu su nas maltretirali i ovaj, možda 15 minuta, 20, ne znam tačno. I onda kažu "'Ajte" kažu "'ajte s nama". Vode nas. Ne znamo kuda će s nama. Ovaj, tu nas vode niza stepenice, podrum je. Tu u tom podrumu ima još naroda, žena, ljudi, starih. Ovaj, 13, mislim 13 kada smo mi došli tu. Moj sin tako teško ranjen u nogu. Krv teče. Onda smo zavijali mu čitavu noć. Čitavu noć krv teče. Ti vojnici, ono preko noći, ne mogu reći da su se ponašali prema nama tako ali rekli su: "Doći će hitna" ono za njega. Ali od toga ništa. Čitavu noć krv teče. Tu smo se potrpali jedno uz drugo.

Podrum je četiri sa četiri, tako nešto. I ovaj, išli su tamo tražiti čaršafe da zavijaju nogu. Tu smo mi, pitamo hoće li doći Hitna, gdje je Hitna. Ništa. Već ujutro oko devet sati, pola deset, tako nešto, dođoše vojnici, dva, tri vojnika, tri, četiri, tako. I kažu: "Ajte" kaže "vi vojnici, vi ćete" kaže, a tu smo našli dva, ovaj, dečka još, onoga Momčila Tišmu i Đuro Mačak. Tu smo ih našli. I kaže: "Hajte vi pojedinci", kaže "idete u vojni zatvor a ranjenik će u bolnicu". I tako kaže: "Uzmite, uzmite, ranjenog između sebe". Ja sam za njima pošla s njima da idem da vidim da li je došla vojna policija, da vidim đe su ta kola. A oni su me... psovali mi mater, kaže: "Vraćaj se natrag, ubićemo te". I tako da sam se vratila u podrum. I tu sam sjela. Malo odmah nabrzo, ovaj, čula se pucnjava. Mi smo sto posto mislili pobiše ih. Mi smo u podrumu, kad nakon malo vremena dovedoše ženu jednu i čovjeka, srednje... stariji su već. Dovedoše ih u podrum, tako su izgrebani, malo su ranjeni i oni. Kažu da su išli s kolima, da su šofera ubili a njih su doveli u podrum. I ovaj, tako su nas... Kaže: "Ajde te, vi ćete ići u UNHCR, ićićete" kaže, ovaj, „ali nemamo kola“, kaže a tu je bila zarobljena freza i zaprežna kola. "Nemamo kola" kaže "daćemo vam pa ćete ići, ovaj, u Knin" i tako da su nas uputili za Knin ali pratnje nije bilo. Sretali smo kola puna vojske i okreću puške u nas. Mi smo se tako potrпали, idemo s tim kolima i sa frezom. Kada smo došli bliže Knina, neka rijeka i tu nas je policajaca sačekalo, sačekalo, čini mi se, njih do osam. "E" kaže "đe ćete. Stanite tu, pobićemo vas". Tako su nas malo maltretirali i mi kažemo kada su rekli "Đe ćete?", mi kažemo "pa poslali su nas u UNHCR". "Nema UNHCR-a, propao je". Ništa. "Hajte" kaže, ovaj "hajte iće te u sportsku salu, srednjoškolski centar" i tu su nas odveli. Ne znam da li smo nekoga našli tu još. Ne znam je li bilo dvoje, troje, tačno ne znam. I tu su nas smjestili u salu. Dva dana smo tu bili. Privodili su, ovaj, privodili su još dosta naroda. Bila puna sala. I ovaj, tako tu smo bili. Neki su policajci dolazili i baš govorili kćerima mojim da idu čistiti, ovaj, policijsku stanicu. One su išle ali je moja kćer, bila joj ruka otekla. I oni kada su videli kažu: "Ajte, ićete kod doktora". Tako da su vodili i moju kćer i Draganu u bolnicu. Ovaj, i treći dan je došla naredba: "Ajte Obrovac i Benkovac ide za Zadar", koji su sa opštine Obrovca i Benkovca. I tako, ovaj, tu smo mi izašli, čekamo autobus, tu vojska prolazi, ova hrvatska. E ovo nisam rekla. Tu smo videli i srpske vojske, čiste staklo i kupe po Kninu ali k nama nisu dovodili. I tako ovi neki provociraju tu kada smo čekali autobus. Autobus je došao. Mi smo se potrпали prema Zadru, ovaj, Šibenik, onda za Zadar. Tu smo kao malo stajali u Šibeniku. Tu su isto ulazili neki u autobus, provocirali. I došli smo u Zadar u smještaj jedan. Manji je prostor ali tu ima dosta naroda, našli smo tu. I tu smo bili dva dana u tom smještaju. Ovaj, tu su baš provocirali, lupali okolo, ulazili nijesu. Imali smo stražu. Ali lupali su okolo po tom smještaju. I onda smo iz tog smještaja, tu smo prenoćili, ja mislim dvije noći. Iz tog smještaja opet ponovo u drugi ali ne znam kako se zove. Isto je sportska sala. Ovaj, tu smo bili ja mislim oko 20... do 20 dana u tome smještaju. I tu su dolazili međunarodni. Tu sam svakome... svakoga pitala za sina. Saznala sam bila, bilo mi je rečeno da je primljen u bolnicu, da je stigao do bolnice. Pa imala sam nade ako je stigao da možda će biti spašen. Ali nikako. I ovaj, tu su malo dolazili neki... neki su se nalazili da provociraju i ulaze ali straža je bila i bili su policajci, čuvali nas. E onda, onda su, ja mislim negde 8. devetoga otolen su nas opet prebacili u

treći smještaj, u veliku sportsku salu. Ne znam kako se zove. To sam zaboravila. I ovaj, tu su nas sve skupili iz tih smještaja. Onda su pitali ko se opredjeljiva da ostane a ko da ide a ja sam tako bila bolesna, išla sam i kod doktora tu u tom smještaju i ovaj, neki su ostali, neki su ostali da će ići i vozili su ih baš iz... od Gračaca i od Lapca, pa su ih vratili, kaže "Nema sigurnosti". Vratili su ih nazad. Od Gračaca mora da su ostali. I 16. su na noć smo krenuli iz Zadra sa autobusima do Knina. Tu je još sačekalo više autobusa. Ne znam baš tačno i onda smo krenuli preko Gračaca prema Zagrebu. Ponovo ne znam koje mjesto kod Zagreba, tu su još neke priključili i ovaj, tako da smo stigli u Sremsku Mitrovicu već u noć. Tu smo prenoćili u sali i ovaj, i sutradan kažu će ko: Užice, Bor. Tako da smo se mi odlučili za Bor. I u Boru smo prenoćili isto dvije noći i otolen smo, ja mislim, 19. da smo stigli na Karataš. I ja sam to čitavo vrijeme išla u međunarodne u Beogradu. Nema gdje nijesam išla i u međunarodne i svukuda. I stalno smo nadu imali i ja i kćeri da je možda živ. I onda sam išla 1998. godine, išla sam u Hrvatsku, išla sam svađe, u vojnu policiju u Knin, u ovu... svađe sam išla. Ova me je poslala vojna, išla sam u bolnicu. Rekoh: "Primljen je u bolnicu. Ja sam saznala da je primljen". A kaže: "Nema ga. Samo su pronašli kćer moja i ova od jetrve kćer. "Nije" kaže "primljen, nema njega. I ovaj, onda sam ja išla više puta, puno puta sam išla tamo da tražim. Išla sam u Zadar, svađe, u međunarodne, u policiju zadarsku. Baš mi neki policajci govore, kaže: "Poznamo te mi". I tako ništa od toga. A on je bio u srednjoj školi, iša 1991. i 1992. godine. Još nije jedino aktivni vojnik je otiša 1993. godine, 15. prvoga oša je u aktivnu vojsku. A on nije... tako je bio nježan, da nije mogao gledati da se neko poseječe po prstu. Niđe nije bio u tim nekim događajima. Išao je povremeno na Velebit tako nekoliko dana i tako je bilo do... Ništa, niti sam ja isto... ja sam odrasla sa... Hrvati su bili komšije ali nikada nijesmo ružno... ono smo dolazili kod nekoga. I moj otac isto mi je uvijek reka: "Ja volim poštenog Hrvata nego Srbina". I ja tako nikada nijesam s njima bila u ružnim odnosima. Komšije smo bili. Odrasla sam s njima. Nadala sam se, možda će ti da mi ga spase neki moji prijatelji. Vamo selo Muškovci, oni nisu, oni su, ovaj, nije bilo Hrvata. I uvijek sam nade imala. Uvijek do 2003. godine. Tako smo išli puno puta poznavati slike, što ćeš poznati. Ništa se nije moglo utvrditi. Onda 2003. godine su me pozvali u Zagreb na analizu krvi u četvrtom mjesecu i tako da sam ja dala krv. Poslato je i kćerima da ona... i ovaj, negde u devetom mjesecu su opet pozvali da je potvrđeno da je... da se poklopilo, da je utvrđeno. Tako da sam išla tamo i tako zakazala sahranu, ovaj, 28, mislim da je 28. desetoga u Muškovce u porodičnu grobnicu. Ja ne znam isto je li čista istina. Oni kažu da jeste. I ovaj, kćeri su tražile za vani da idu i tako da im je odobreno. 2000. godine odobreno a u drugom su mjesecu otišle, 14. drugoga za Kanadu. Ja sam se izdvojila pošto sam uvijek nade imala i nisam se mogla da odlučim dok ne saznam nešto, da idem. I ovaj, eto tako. To je ta slika stalno pred očima i taj događaj. Ne znam šta bi moglo izdržati. Nikakva stijenja da bi izdržala ono što sam ja sve izdržala.

Nataša Kandić: Izdržali ste Marija. Imate tu sliku, kako vi lepo kažete, bio je nježan mladić, nije mogao da podnese da vidi da neko poseječe prst i vidi krv.

Marija Večerina: Nije on bio.... on nije mogao gledati nešto... da se nešto previja, da se nešto loše...

Nataša Kandić: Marija, hvala vam puno što ste mogli da ispričate...

Marija Večerina: Ja ono što jeste i možda nijesam sve ali u kakvoj sam situaciji, dosta znam i dosta... dosta sam zapamtila. Ali možda nešto i nijesam.

Nataša Kandić: Sve ste nam rekli, sve. Možemo da zamislimo kako se dogodilo. Evo isključite samo taj mikrofona. Ja ću sada... Slobi Pejoviću nije dobro, pa je molio, iako smo po nekom planu mislili da on na kraju govori ali se ne oseća dobro i mora da izađe odavde, pa ga ja molim ako može sada nešto da nam kaže. On je iz Crne Gore. On je bio aktivni policajac. Još uvek se oseća kao častan i profesionalan policajac. I Sloba, evo kratko nam samo kažite i da vam ne bude loše, pa se onda sklonite, idite do sobe da se odmorite.

Slobodan Pejović: Dame i gospodo, prije svega da se zahvalim Nataši Kandić i Fondu za humanitarno pravo što su me pozvali na ovu sesiju. Ja sam se rado odazvao, jer normalno želim i zarekao sam se da ću samo istinu govoriti, da od nje neću ni po koju cijenu odustati. A to je bilo zlo i nesrećno proljeće crnogorsko 1992. godine, maj mjesec kada su ljudi hapšeni i deportovani u Crnoj Gori samo zato što su bili druge vjere i druge nacije a nakon toga su predati vlastima Republike Srpske koji su, barem po knjizi novinara *Monitora* Šekija Radončića, ubijeni preko 85 a jedno pet, šest je uspjelo da preživi. Međutim, tačan broj deportovanih i ubijenih se nikad neće saznati sigurno. Kao što se neće saznati ni tačan broj ubijenih na prostorima one bivše, naše lijepe Jugoslavije, je li. Za mene je bila divna a za nekog možda i nije. Pa sada da pređem konkretno na stvar da osvjetlim moju ulogu u svemu tome. Bio je maj mjesec 1992. godine. Ne sjećam se niti dana niti datuma, suviše je dugo vremena prošlo a ja sam tada bio inspektor u kriminalistici. Radio sam po krvnim deliktima. Obavjestili su me da treba da dođem uveče oko osam sati kod tada šefa javne bezbjednosti, tako se zvao. Taj čovjek je umro prije pola godine. Neću mu ime pominjati. Žao mi je za tu smrt kao i za svaku drugu. I kad sam ušao kod njega, znači u osam sati, on mi je rekao da noćas treba da hapsimo sve Muslimane iz Bosne i Hercegovine. Čudno mi je malo bilo. Pitao sam šta su ti ljudi skrivili, šta su uradili. On me ubjeđivao, kaže: "Pa treba tako. Dobili smo naređenje" i tome slično. Mislim, ja sam i dalje bio uporan. Rekao sam: "Ja neću da idem, nego hoću da znam pravi razlog. Što su ti ljudi uradili?" I on mi je držao ispred sebe jednu depešu u vidu naredbe. Dao mi je, kaže: "Izvoli, pročitaj". Ja sam je uzeo, pročitao. To je bila depeša u vidu naredbe tadašnjeg ministra crnogorske policije Pavla Bulatovića, koji je kasnije bio vojni ministar one Vojske Jugoslavije, više ne znam koliko je država bilo od 1991. godine na ovamo. A inače tragično nastradao, ubijen je negdje ovdje u blizini. Ja sam vidio, pročitao sam, ako ne baš čitavu ali ono što me najviše interesovalo. Doslovno je pisalo da treba uhapsiti sve Muslimane iz Bosne i Hercegovine, starosti od 18 do 70

godina a nakon toga ih predati vlastima Republike Srpske. Tačka. Više nisam... više me nije ni interesovalo. I dobro, da ne bih dalje polemisao sa ovim mojim šefom, već sad pokojnim je li, ja sam rekao: "Dobro, idem". On kaže: "Imaš još dvojicu policajaca". "Dobro. Nema problema". On mi je dao... jedan je još bio aktivan, pa eto, mogu reći dobar momak a onaj drugi, nikad ga u životu nijesam vidio, niti do te noći, niti posle te noći. Imao je maskirnu onu prljavu uniformu, k'o da je iz rova izišo. Normalno, prije toga mi je ovaj šef dao lokaciju tačnu kuća će se nalazi. Ako je neko bio u Herceg Novom zna, to su Meljine, dva, tri kilometra od Herceg Novog. Tačno locirana kuća, kažu, u njoj ćete naći Muslimane i privedite sva muška lica, normalno. Pošli smo nas trojica službenim vozilom. Ali kada smo došli u blizinu te kuće, da budem iskren, nijesmo morali mnogo ni tražiti, jer su se za to pobrinule njihove komšije pravoslavci. Jesu li bili Srbi ili Crnogorci, sasvim je svejedno, Rusi nisu bili tada. I oni su njih oko tridesetoro dotrčali i kažu: "Tu su Turci", pokazali su na kuću ono pogrdno, je li. "Vodite ih, vodite ih Balije", tako u tom smislu. To me je povrijedilo kao čovjeka, jer imao sam ja čitavog života problem i sa okolinom i sa prijateljima i sa svima. Ja sam djelio ljude na ljude i na neljude. Ne po vjeri i naciji. Bio sam jako oštar i otjerao sam ih. Ali oni su ipak ostali da vise po balkonima okolo da vide šta ćemo da radimo. Ja sam prvi ušao, pošto sam bio vođa te grupe. Ušao sam prvi u kuću. Zvonio sam, niko mi nije otvorio. Onda kada sam, ovaj, otvorio, ušao sam prvi. Pakao je u kući nastao. Strašno. Plač djece, vriska žena. Na sredini kuće stoji jedan čovjek, ogromni, debeli. Imao je preko 120 kila. I dok sam ja pokušavao da smirim one žene, onu djecu, jer to je bilo nenormalno – posle sam dugo o tome razmišljao, vjerovatno strah, strašan strah je bio kod tih ljudi – ovaj u maskirnoj uniformi bio je izgleda dobro obučen, pronašao je jednoga ispod kreveta, koji se bio nesrećnik sakrio, drugoga je pronašao na balkonu, tamo u cvijeću, isto je bio sakrio se a ja sam sa ovim trećim razgovarao. Nije se osjećao dobro. Vidio sam. Preznojavao se stalno i pitao sam šta je. Kaže prije izvjesnog vremena u Beogradu mu je ugrađen jedan bajpas. Ja sam ga zamolio da ponese tu medicinsku dokumentaciju i kad sam već vidio da je ovaj pomamio se malte ne, ovaj u maskirnoj uniformi, hoće dalje da traži, ja sam prekinuo. Stopirao sam akciju. Rekao sam: "Dovoljno je za noćas". Idemo njih trojica i nas trojica i tako. Došli smo ipred zgrade Centra bezbednosti. Ja sam zamolio ovog kolegu mog koji je aktivan da ovog koji se nije osjećao dobro da ga odvede u Dom zdravlja tamo da mu ukažu ljekarsku pomoć i da eventualno traži potvrdu da li taj čovjek može biti zadržan i da li može biti deportovan za Bosnu. Ovome sam rekao da može da ide, da je slobodan, onom u maskirnoj uniformi a ovu dvojicu sam poveo u kancelariju kod mene, po dogovoru, je li, da im ja uzmem komplet podatke a da njih dam dolje u državnoj službi će su bili drugi tamo. Ja sam uzeo njima podatke, onako šturo, iz lične karte, samo ime i prezime i rekao sam im da me sačekaju ispred kancelarije tamo. Pošao sam dolje u restoranu, vidio sam dvije grupe ljudi. Jedno 15, 20 u jenom ćošku, to su bili Srbi a u drugom ćošku 15-20, bili su Muslimani. Oni su i jedni i drugi deportovani u Bosnu. Muslimani su deportovani da bi bili ubijeni kasnije a Srbi da bi ratovali tamo. Kako su to u Crnoj Gori govorili – da bi branili svoja ognjišta. Sad mi smo Crnogorci bolje znali, nego oni koji nijesu htjeli da idu. A ti ljudi, ti Srbi, nijesu htjeli da idu da se

bore tamo. To je njihovo pravo. Isto ko što je pravo ovih nesrećnih Muslimana, koji su pobjegli, mislili su da će naći spas u Crnoj Gori. Šta su našli. Smrt su našli. E sad, da ne dužim. Ja sam prošetao malo i tako razmišljao sam i puštio sam svu trojicu te noći, ova tri Muslimana. Sve sam puštio, rekao sam da mogu da idu. Ja sam završio. Više nikada nijesam htio da idem. Odbio sam sva druga naređenja koja su se odnosila na privođenja i deportaciju. Kažem, po knjizi Šekija Radončića, novinara *Monitora*, oko 85 ih je ubijeno. Oko 150 je deportovano, Muslimana mislim--- Bošnjaka. Njih šest, sedam je preživjelo gologote. O tome, ko ima mogućnost, može da uzme film koji je snimio Šeki Radončić. Film se zove *Karneval*. Vidjećete tamo tačno. O sebi ne želim da govorim ništa. Vjerovatno će vas interesovati jesam li imao posljedica. Da, imao sam. To ne bih želio najvećim mojim neprijateljima ali o tome ja jedino govorim u mojoj Crnoj Gori. Ona je takva kakva je. Ja bih volio da je bolja. A vjerovatno će biti bolja. Svjedočio sam pred istražnim sudijom Višim sudom u vezi krivičnog djela ratnih zločina pokrenutog protiv šestorice ljudi. Svedočio sam i u parničnom postupku koji vodi kancelarija Prelević za materijalno obeštećenje porodica tih nesrećnih ljudi. Učestvovao sam na raznim tribinama. Evo i danas sam se odazvao gospođi Nataši Kandić. Ja vam se zahvaljujem što ste me saslušali. Hvala vam.

Nataša Kandić: Sa nama je i Smail Duraković. On je bio u logoru *Sušica*. Posle toga je bio u logoru *Batković*. Registrovan je od strane Međunarodnog Crvenog krsta i posle toga razmenjen. Ja ću da budem, da kažem, malo nepristojna, pa ću da vas zamolim da malo vodimo računa da svako uzme 10 do 15 minuta, da bi mogli svi koji sede za ovim stolom danas da ispričaju kao što je Marija. Marija nam je dala detalje koje može samo da pamti i zabeleži majka. Sloba Pejović je odlučno, vrlo precizno, tačno opisao šta se događalo i šta je on mogao kao ljudsko biće, kao čovek koji je bio policijajac a vidi da su naredbe nezakonite. A sada molim gospodina Durakovića da nam ispriča ono što može a mi hoćemo da ga slušamo.

Smail Duraković: Rođen sam u Vlasenici. Živio neko vrijeme. Odselio. Posle sam bio vani. 1986. godine sam se vratio. Supruga je bila sa mnom. Nismo imali djece u braku. Radili smo, uštedili, vratili se. Stekli nešto. Imali smo dosta prijatelja, Srba, Muslimana i svih. Živili smo mirnim životom. Sa mojim komšijama Srbima, sa Nedeljkom i sa Duškom, sa mnogima sam na slave bio, na čelu stola sjedio s njima kao cjenjen gost. Dobri su mi bili. Nastao je taj prokleti rat. Ostao sam u Vlasenici na nagovor moje rahmetli žene koja je rekla: "Pa mi nismo nikome ništa učinili. Što da idemo". Ali nije se tako dalje nastavilo. Počele su stvari da se događaju već prvih dana kada se 21. aprila... kada je, mislim Novosadski korpus došo u Vlasenicu. Već prvu noć došla su dvojica mladića, ispitivali nas cijelu noć. Na kraju se ispostavilo da su samo jedno želili, to jest novac i to. Mislim da je jedan bio stranac. Nikad nije... ni riječ nije izgovorio. I onako... To je bilo prvi put. Mislio sam – hajde. To će se završiti. Dok je kasnije krenulo nagore a naročito kad je... iz Vogošće su neke žene i djeca iz mješovitih brakova izbačeni iz autobusa u Vlasenici. Ja sam imao sestru u Vogošći. I oni su nekako došli u vezu s njom i

saznali za moju adresu i njih je bilo oko petnaestoro. Došli su. Već je bio policijski čas. Ja sam se prebacio kroz neke bašće i avlije dole do benzinske pumpe, pa sam našao ovoga jednog Govedaricu, milicionera koji mi je pomogao da ih gore prevezem. Tu su bili nekoliko dana dok im Jovan Titor nije poslao propusnice. Hvala bogu. Ostali su. Nakon toga su svaki put dolazili drugi i drugi. Bio sam često privođen u zatvor. Zadržavali su me po nekoliko dana, tukli. Cilj je uvijek bio jedan te isti. Jedanput su me toliko pretukli da malte ne nisam vidio na oči. Izbili su mi mnogo... nekoliko zuba. Moja žena je vrištala. To je bio još dan. Izišla je. Naišao je Toša Ostojić u milicijskoj uniformi, bio je penzionisan. Nešto je u SUP-u dole radio i Duško neki. Ona je vriskala: "Komšije, pa dajte, pomozite, vidite šta su mi s mužem uradili". Oni su meni rekli, u stvari, njoj da ne puštaju nikoga ko ne bude imao onu, šta ja znam, dozvolu za ulaz. Posle se ispostavilo da su oni od toga napravili bauk što su te izbjeglice bile kod nas, to su već na kraju ispali neki specijalci, nije važno. I ovi su došli, četvorica mladića. Najstariji je imao oko 25 godina, on im je bio i vođa, jer je jedini imao potpuno vojničku... odjeven... ono, u maskirnu uniformu, dok su drugi djelomično bili... dvojica su nosila škorpione, ova dvojica drugih kalašnjikove. Ja sam izašao. Uvijek sam držao otvorena vrata da ne bi razvaljivali. Oni su počeli lupati, udarati. Ja sam sišao, rekao: "Otvorena su vrata, uđite". Rekao sam im: "Imate li dozvolu?" na šta su se oni nasmijali i rekli: "Nama ne treba nikakva dozvola. Mi smo specijalna policija". Gore su ušli. Počelo navodno ispitivanje, te ovo, ono, u vezi oružja, tamo, vamo. Ja sam bio lovac. Odmah sam predao pušku. Čim su ujutru kad su zauzeli Vlasenicu rekli su da se preda oružje. Imao sam lovačku pušku koji sam odmah predao i nisam drugo ništa imao. I onda su ovi počeli navodno da me ispituju, te ovo, te ono. Počeli su me tući. Nekoliko puta sam izgubio svijest. Onda su me zavezali, odveli dole u prizemlje kuće, nakon čega sam čuo vrisku moje žene. Jedan od njih je bio izrazito svijetle kose, gotovo bjele. Mladić svojih dvadesetak godina. Došao je--- u sobu i rekao: "Hajde gore da vidiš". I ja sam otišao. Vidio sam se da su se redali na njoj, silovali je. Ona je vrištala. I kad se je to sve završilo, ona je pala u delirijum. Vikala je: "Ubite me, ubite me". Ovaj je rekao: "Ne, trebaćeš ti nama još". Onda su počeli preturati po kući, saksije bacati, gdje se god šta moglo naći. To je bio jedan od 14 slučajeva da su dolazili. Od mog komšije sin me je spasio. Jedno veče, negdje u tri posle pola noći su došli Bjeli orlovi sa crnim... imali su maskirne uniforme, crne beretke sa onim znakom bjelog orla. Jedan kombi su, furgon, upalili svjetla, opkolili kuću. Mi smo sve to iz kuće gledali. Rekli su da idem s njima. Ja sam znao u ta doba da će me odvesti negdje. I odveli su me dolje u stanicu milicije gdje je Kraljević neki bio komandir. I ispitivali me, tamo, vamo, nakon čega su me zadržali dole u podrumu gdje su vatrogasci punili ove vatrogasne aparate prije toga. Dolazili su neki dok sam ulazio, izlazio. Neki su pored ovog mog komšije pokušavali da me udare. Neki su uspjeli. Ja sam dole bio, pustili su me nakon toga. Posle nekoliko puta odveli su me dole u logor. Dragan Nikolić Jenki je bio komandir logora. Poznat kao... u Hagu je već osuđen na dugo godina. Vidio sam ubijanja, maltretiranja, tuča, mnogo. Nakon izvjesnog vremena, nemojte me molim vas za datume, ne mogu, evo imam neke ovdje napisano mnogo toga. Nakon izvjesnog vremena, tu su prolazili ljudi, žene, djeca kroz taj logor. Neki su nestajali. Čulo se gore rafalanje u jednoj

jami. Tako da ovaj, jednog dana su došla dva autobusa, jedan zglobni, onaj veliki, jedan manji, ovaj, normalni autobus bez sjedišta. Pokupili su nas da sjedimo ovako jedan između drugoga, raširenih nogu po podu. Vozili su nas negdje. Nismo znali ni gdje ni kako. Mislim, preskočio sam puno toga da ne bi, što gospođa kaže, zadržo vas duže, jer ima svako svoju priču. Nakon čega sam došao u *Batković*. A uhapsio me Car, Lemi i Kalimero. Nadimke im znam. Vezali me tada kada su me odveli u *Sušicu*. Izvinite, ja pričam s brda s dola ali... I ovaj, nismo znali gdje idemo. Došli smo, kad smo izlazili iz autobusa, čekala su nas dva reda policajaca. Vidio sam, neki su imali bjele opasače, neki one policijske značke armije bivše naše. I kako smo prolazili, tako su nas tukli, kako je koga ko stigo. Ja sam na nesreću pao, tako da sam dobro bio pretučen. Tu u *Batkoviću* sam bio. Išlo se raditi da bi se dobio po neki zalogaj hljeba. Kod seljaka smo brali kukuruze, vadili repicu. U Dvorovima sam radio, u šumi sam radio, rovove kopao. Izgubio sam... Nakon par mjeseci provedenih u *Batkoviću* došao je ovaj Car iz Vlasenice. Ja sam držao hemijsku čistionu, kupio najsavremenije mašine. U Njemačkoj smo dugo godina žena i ja radili. I došao je tu. Ja sam bio na Majevidi, šumu smo sjekli da za borbe ove, za ogrijev za zimu da se... da ih snabdiju. I meni su rekli da trebam ići u logor da me dole traže. I odvezli su me, kad ovaj Car je došo, kaže, meni kaže: "Boga ti" kaže "đe su one mašine? Koliko su ti vrijedile", kaže "došo neki čovjek odnio, pa daj treba čovjeku to da se vrati", te ovo, te ono. To mi je toliko izgledalo cinično i licemjerno ali rekoh: "Care, imaju tamo sve cijene koliko sam platio, imaju njihovi papiri" i tako. Rekoh: "Molim te kako mi je žena?" Pa kaže: "Dobro je, otpratio sam je ja u oktobru mjesecu" kaže "tamo prema Kladnju", ovaj, kaže "sigurno je kod onog tvog prijatelja ili u Tuzli ili je možda u Njemačku otišla". Malo me je to i smirilo. Mati mi je isto bila u Tuzli. Prva razmjena je bila... Dobio sam upalu pluća, dugo vremena sam to nosio i upalu obadva uha i kad su nas registrovali u *Batkoviću*, ovo je moja kartica, ovaj, nakon toga su par puta ovi doktori iz Ženeve, ne znam, stranci su bili neki dolazili. Ovi su nam rekli policajci. A kad su nas registrovali, neki su se policajci presvukli u ove poderotine kako smo i mi izgledali, tako da... jer ovi su eto rekli da možemo reći... ovako je bilo nekoliko ćebadi, da smo tu mogli njima reći šta se događa kod nas. Bilo je i ubistava, bilo je mučenja. Svaki dan je bilo tortura i tuča. I ovaj, neki koji su nasjeli na to, dobili su posle grdne batine, jer nismo se svi poznavali. Bilo nas je mnogo. Preko 1.000 nas je tu bilo. Nakon toga pokušana je prva razmjena. U Brčko su nas vozili, centar Brčkog. Počele su padati granate. Oni su se... policajci su se posakrivali po haustorima. Kad se smirilo, sjeli su nazad u autobuse i vratili nas. Ovi su nas već čekali pred logorom. Javljeno im je valjda šta i kako je bilo, tako da su nas sa ulaza već počeli tući. I proteklo je još tog vremena. U međuvremenu stalno sam sve više bio bolestan. Rane sam imao duboke, male, sitne rane po rukama. Nismo se kupali, nismo se presvlačili, vaške, uši su nam bile čak između nožnih prstiju a da ne govorim o drugim mjestima. Vaške znate šta su. I nakon izvjesnog vremena opet su pokušali tu novu nekakvu razmjenu. Ja sam jako bio bolestan. Ovi su mi iz Crvenog krsta, ja sam otišao da radim, kad zovu me tamo. Ja sam se bojao zato što sam se javio da sam bolestan da će me tući. Kad nije, oni su u dvije plastične kese nekih tableta. To mi je na neki način malo pomoglo. Posle i dalje sam išao raditi, jer morao sam. Najteže mi je

bilo na hipodromu u Bijeljini smo radili, uostalom i u kasarni. Ma nema gdje nismo. Na hipodromu navodno se aerodrom neki trebao raditi. Gore je bio šumarak neki koji je zarastao u korov. Borova šumica je bila. To smo morali očistiti da ne bude nigdje trunke, nekim starim lopatama, onim motikama, grabljama i metlicama i tako. Joj, tu sam radio, bio je oktobar, novembar mjesec. Ne sjećam se tačno. Negdje predveče je bilo. To mi je najteže bilo, čuvala nas je srpska garda. To su bili mladići između 18 i 20 i par godina. Već je mrak počeo da pada. Ja sam se pokušao uspraviti. Jako su me leđa bolela. Cijeli dan sam grabio sa malim grabljicama. Odjedanput sam osjetio da me udara neko u leđa. Onda me okreno, počeo šamarati, tući nogama i rukama. Pao sam. Kaže: "Vidim li te još jedanput da se uspraviš, mozak ću ti prosuti. Ja sam nastavio dalje. Kasnije sam saznao da je to sin od jednog lojalnog Muslimana u Bijeljini bio, čiji je otac isto bio u vojsci Srpske Republike. To mi je bilo malo teško, posebno mislim zbog toga što je to tako bilo. To je jedan, mislim, od detalja, koje... A opet jedan pozitivan detalj. Neki Cigani u *Batkoviću* koji su isto bili u vojsci pa su imali pravo da nas uzimaju koliko im je trebalo, da bi im radili poslove. Gledali su nas ne da radimo, nego su nam dali da jedemo, da pijemo, da se operemo. Njihove žene su nam davale, nisu imale dovoljno peškira, nego su nam po pola podjelili svakom. To hoću da kažem da ima svuda dobrih ljudi. Kad se obavila razmjena u Rahiću, razmišljao sam... Pitali su nas gdje da idemo. Moglo je da se bira. Ko hoće, moglo se ići u Karlovac u neki centar je bio, gdje se moglo ići širom svijeta. Ja sam odlučio, pošto nisam znao za sestru koja je živila u Vogošću, ona je izbjegla u Visoko, pošto nisam znao gdje mi je žena, gdje mi je mati, gdje mi je sestra sa djecom i mužem, tako da sam odlučio da ostanem u Bosni, u Tuzli. Kada sam došao u Tuzlu neki dole su nas odveli u sportsku dvoranu Mejdan. Sreo sam neke ljude, pito. Rekli su mi da mi je žena ostala gore, kasnije... evo, imam sve. Ovde su u mojoj kući držali javnu kuću, ova slika je obišla svijet. Tu su držali žene i djevojke. Evo imam i njihove spiskove ovdje. Žena mi je ubijena, što mi je Car slago, 13. septembra 1992. godine. Evo pogledajte. Prostrelna rana....

Nataša Kandić: --- strijelno razorenje glave. Strijelno razorenje glave piše.

Smail Duraković: To je bila moja žena.

Nataša Kandić: Bedrija Duraković.

Smail Duraković: Na kraju samo da kažem ovo. Želio bih da nas ovo nauči pameti da se nikada nikome ovo ne desi. U životu mrava nisam zgazio, niti bih želio. Ne želim osvetu. Imam.. znam i ljude koji su je ubili. Sve. I koji su mi toliko zla učinili ali neka im služi na čast. Toliko ja.

Nataša Kandić: Sa kim živite danas?

Smail Duraković: Sam živim. Jako sam bolestan. Teški sam srčani bolesnik. Imam anginu pektoris. Imam sve bolesti, ma nema koje nemam. Živim samo od penzije invalidske od 220 konvertibilnih maraka. Tako. To je moj život. Toliko od mene. Imao bih toliko toga. Malo bi bilo danima da pričam. Ali... Ovo je bezveze. Ne znam jeste li šta razumjeli ali ja ne znam prosto.

Nataša Kandić: Sve smo razumeli...

Smail Duraković: Nisam mogao drugačije. Iako sam mislio da ću moći nekim redosledom da to, mislim sažetije da kažem, ali nisam uspio.

Nataša Kandić: Uspeli ste. Sve ste nam rekli. Sve smo razumeli. Strašno je teško preći sa jedne priče na drugu priču. To je toliko komplikovano ali jednostavno nema drugog načina. Meni... nije mi jednostavno. Sa nama je ovde i Obren Vitor. On je proveo u raznim zatvorima i logorima od 8. juna 1992. godine do 7. januara 1996. godine. Ogroman jedan period: od Tarčina, preko Silosa, Krupe, Igmana. I evo, kažite nam, ispričajte nam.

Obren Vitor: Zovem se Obren Vitor i dolazim iz Udruženja logoraša regije Birač sa sjedištem u Bratuncu. Malo ću nešto o tom udruženju a jako brzo ću...

Nataša Kandić: Molim vas pričajte nam o vama...

Obren Vitor:... a ja odmah prelazim, ovaj, na lično svoje iskustvo i tako. Naše udruženje broji, rekao sam 346 članova sa tendencijom porasta. Navedeni broj lica potiče sa 92 lokacije registrovane u Udruženju logoraša Republike Srpske. Prvi put učestvujem na jednom ovakvom skupu. Prijatno sam iznenađen nevladinom organizacijom Fond za humanitarno pravo iako sam do juče, pa čak i do jutros imao sasvim drugačije mišljenje. Nešto ću morati reći ali ne ovdje, gospođi, posle sastanka. Neću vas iznenaditi. Ali nisam zadovoljan sa nama učesnicima koji po svaku cijenu želimo da ovaj skup iskoristimo na nekakav politički način. Pa gospodo, ovo nije predizborna kampanja. Mislim da ovde treba da kažemo ono što smo preživili i doživili. Ja znam da je najlakše, vidim juče, uvrijediti ove naše ucveljene majke i sa ovog mjesta ja im upućujem iskreno saučešće. Ali molim vas, i moja majka, i moja supruga su nečije majke. Moja majka je imala zatvorena tri sina u Silosu, bratića, braću, unučad, sinove. Moja supruga je imala jednog jedinog brata koga je imala i dva maloljetna sina zatvorena u Konjicu. Juče pominje se Srebrenica. Da, treba je pominjati stalno. Gore se nešto strašno desilo. Ali vas samo ja zamoljavam da shvatite od Slovenije, preko Hrvatske, da ne govorim o Bosni i Hercegovini, da su sva mjesta puna Srebrenica. Možda manje, ne možda nego sigurno u manjem obimu ali su to sve Srebrenice, sve su stradali nedužni ljudi, djeca i tako. Ako mi dozvolite, govoriću samo o svom stradanju, moje porodice od maja 1992. godine pa negdje do krajem januara 1996. godine, pa i dalje, što se nastavlja i danas.

Potičem iz jednog sela kod Tršina, opština Hadžići, gdje sam rođen, živio, radio sve do 8. 06. 1992. godine. Da sad ne bi bilo da sam ja bio bogat ili nekakav čovjek, uglavnom bio sam ugledan domaćin. Živio sa komšijama Muslimanima u nekakvim, sad vidim, nenormalno dobrim prijateljskim vezama. Ali samo do tog dana, do 8. 06. Taj dan sam, znači 8. 06. sam odveden u Silos, Tarčin. Mjesec dana prije toga, 10. maja. 10. na 11. desila se... prije je počelo neko puškaranje po Hadžićima ali sam 11. 05. izjutra pošao na posao. Sretne me neki policajac: "Šta čekaš? Ja kažem: "Čekam ispred vrata autobus za firmu. Čekam autobus". "Neće doći", kaže, "noćas su linije uspostavljene", da bi mi rekao da stalno, konstantno moram njemu da se javljam, svaki sat. Već je stavio ujutru bjeli opasač. Znači, iako je na dan ranije bio u civilu kao i ja. Njegovo ime neću da pominjem. To je bio znači 11. maj. Do 8. juna nisam znao šta ću sa sobom. Mogao sam, ja sam bio znači od Hadžića udaljen nekih 15, 17 kilometara, mogao sam da pobjegnem, da odem, šta ja znam. Ali živio sam u Peterušama tada u porodici. Čerka mi imala 15 godina, to je za takve okolnosti već odrasla djevojka za koju se svak morao bojati, pa i ja kao njen otac. Imao sam sina sa 11 godina, starijeg, i mlađeg od tri. Da ne bih zaboravio samo ovaj... sina od tri mi u Hadžićima, kasnije ću vam reći kako je došao u Hadžiće, u petoj svojoj godini ranjen i danas je trajni invalid 80 posto. Njegov je život spašen ovdje u Tiršovoj, u bolnici. Znači, po mom zatvaranju, gubiš svaki kontakt sa porodicom i ne viđam ih do 21. 06.... do 27. 01.1996. godine, od momenta mog zatvaranja, znači od 8. 06. Negde sam odveden na informativni razgovor oko 11:00, pola dvanaest. Taj razgovor je trajao, kako sam već rekao, do 27. 01. 1996. godine. Odmah u popodnevnim satima su počeli pretresi, maltretiranja i svašta nešto, moje porodice, pretres kuće, maltretiranje porodice. I to od lica, mojih komšija. Ta djeca, to su za mene tada bila djeca, pa bilo je i nekih starijih, su odrasla uz moja koljena. Ako nisam valjao njima i njihovim roditeljima, onda nisam nikom na ovoj kugli zemaljskoj. Opet kažem, živio sam skromno ali sam imao mnogo više od ostalih. I tako, recimo kada je to počelo... malo stranačko opredeljivanje, nemaština veća, pokušao sam da dam čovjeku vreću brašna, litar ulja ili nešto. Međutim, to mi se vratilo sasvim drugačije. Zatvoren sam sa 78 kilograma. Ja sam malešan čovjek ali sam tako... sada imam negdje 72, 73 kilograma. A 35 dana kasnije boravka u Silosu, nisam imao ni 40. Tako sam imao, možda 40 kilograma. Tu težinu više nikad sebi nisam povratio.

Od momenta privođenja, znači od tog 8. 06. negdje oko 11,30 ili 12,00 sati, povedeni smo zajedno ja i moja dva kuma. Jednom sam ja bio, to ovi Srbi znaju, vjenčani kum a drugi je bio meni. Najvjerovatnije da su zbog mene i oni pokupljeni. Ulaskom u sam Silos u ćeliju... neću pominjati ni imena stražara, ni upravnike logora. Ne bi mi bilo dovoljno vremena do pola jedan, koliko gospođa kaže sutra, a ne danas. Prilikom ulaska u kancelariju upravnika zatvora osjetio sam udarac po leđima i da me neko posle izvjesnog vremena, koliko je to trajalo, ja vjerujem da je to sekunda, dvije možda više, i da me neko podiže i pita: "Čuješ šta te pitam?" Pitao sam: "Šta?" "Pa podatke". Znači, prije me je oborio, onesvjestio, nego što mi je tražio podatke da dam svoje generalije. Tako, tu sam bio jedno pola sata, sat. Oduzeta su mi lična dokumenta, sat, opasač, šta ja

znam, šnire nisam imao. Ono po nekakim pravilima iz Titovog vremena za zatvorenike. Da bi bilo još crnje, uvode me u jednu ćeliju, čini mi se da je bila broj 8, i nalazim tamo jedno 13, 14 zatvorenika. Ja sam zatvoren među prvima u Silosu. Prije mene je bilo možda 20, 30 ljudi. Samo sam od njih 13, 14 poznao jednog čovjeka, iako sam sa tim ljudima svaki dan, non-stop sreto se, radio, živio i tako. Bili su iz okolnih sela, pa smo se svi dobro znali, svi smo čak bili rodbina. Pozvao me jedan iz čoška vako čovjek a to mi je od oca rođak, stric meni. Kaže: "Obrene, zar me ne poznaš?" Ja sam se okrenuo, poznao sam glas ali ne mogu da poznam čovjeka. Bio je to neki Lazar Krasić. Desila se tuča četiri dana prije mog zatvaranja. Čuo sam da su to bili ljudi iz Sandžaka. Bilo je ovo skinuto kundakom automatske puške i znači za ta četiri dana bilo se već ucrvalo da se nije moglo biti u toj ćeliji. Ćelija je sva bila obojena krvlju. To... zna se za to. Vidjeli su to neki ljudi. Nastavljana su ispitivanja, maltretiranja, glad. Prva dva dana nisam ništa jeo, da bi kasnije, ne samo meni, nego i ostalima u 24 sata jednu malu šnit, kao što sam jutros ovdje pojeo za doručak, dali a nekad i to preskoče. Pa zato sam ovako i dobio kilažu za kratko vrijeme. Izvođen sam na nekakva saslušanja. Kako su god koga dovodili iz mog sela ili sa područja Tarčina, sve sam moro ići ja, ne znam zbog čega. Odmah mogu da kažem da nisam bio nikakav aktivista, da nisam radio ono što nisam trebao da radim. Posle svakog tog izlaska normalno bila je tuča. Negdje 17. 07. sam prebačen iz jedne ćelije u drugu. Neki Milan Božić, i sad mi je... bio je u Silosu, on je navodno iz Goražda a sada radi u SIPI [SIPA] u Sarajevu, te ljude treba napomenuti, daću vam spisak tih ljudi. Ima ih dosta koji rade u državnim organizacijama a koji su... koji znam samo da su vršili zlodjela u logorima gdje sam ja bio. Neću da kažem dalje nikoga drugog. Razvuklo se to tako, ta maltretiranja negdje do oktobra mjeseca, kada su nam dozvolili da nam se od kuće donosi nešto malo hrane. A prije toga supruga je nekako to... bili smo materijalno dobro situirani, pa recimo ako mi je trebala da spremi sendvič, da ja dobijem taj sendvič, morala je da da nekom od tih stražara, mojih komšija 10 ili 20 maraka da bi on to meni uručio. Ili dešavalo se da mi nekada spremi i pare. Ako mi je spremila 20 maraka, ja sam dobio šteku cigara, Opatiji koja je koštala četiri marke. Tako se radilo. I bio sam zadovoljan. Kasnije ću vam reći, recimo 1993. godine sam ja lično sam plaćao kutiju cigara 30 maraka. Guralo se to sve nekako. Ja se danas čudim kako i dokle. Sve do 26. jedanaestog 1992. godine. Čini mi se da nisam pogriješio cifru. Vi ćete me izviniti na momenat. Da, tako je. 26. 11.1992. godine kada nas je posjetio Međunarodni Crveni krst, prvo u tom momentu što nam je bilo drago, donjeli su nam pakete gdje smo imali možda desetak narezaka, lanč paketa. U stvari, ne. Prvo smo dobili lanč pakete one. Vi to svi dobro znate šta je. I donešeno je da svaki dan dobijamo te lanč pakete, da nam djeli uprava zatvora ali smo to dobivali... dobili smo taj dan kada je došao Crveni krst. Onda su nam to svaki treći ili četvrti dan davali, znači ne svaki dan. Ali je donešeno. Delegacija Međunarodnog Crvenog krsta je rekla nama da svaki dan ćemo dobivati taj lanč paket. Međutim, od toga nije bilo ništa. Bilo je malo bolje, kažem, dozvolili su neku hranu od kuće. Dobijete jedan hljeb se skuha onaj seoski, domaćinski ovaliki. Prvo ga morate podijeliti sa onim kome nema ko da spremi. A ono što vam je ostalo izdijelite na 15 dana i nema pojest ono za sutra što vam je ostavljeno, jer nećete

imati prekosutra. Znači, tačno ono da bi dočekali sljedeći put. A da ne govorim šta je i kako rađeno sa tim vrećama i sa tom hranom koja je nama donošena i davana. Koliko je trebalo... trebalo je čekati tri dana da se to pretrese, pa da se pokvari, ubuđa, pa da se nešto i baci i tako. Tako, boravio sam do 27. 12.1992. u Silosu. A odatle nas trpaju u furgone, jedno zatvoreno vozilo i prebacuju u logor Krupu. Krupa je daleko od Silosa možda nekih desetak kilometara. Ne znam da li ima i toliko ali tu je tako. Prije mene su... prije mog dolaska postojao je zatvor Krupa. 150 i nešto je bilo zatvorenika. Molim vas, samo na jedan broj da se vratim. U avgustu, početkom avgusta, slušajući ispred vrata gdje djele hljeb za ćelije i kaže da je za ovu ćeliju 20, da je za ovu 50 i tako. Pisao sam, to postoji i danas u ćeliji, samo je prekrečeno ali se može naći. Pisao sam nekim ostrim predmetom broj zatvorenika. Početkom avgusta u Silosu je bilo, samo ću slagati za dva, tri broja, 683 ili 687 zatvorenika, početkom avgusta. Bilo je kasnije, ovaj, još zatvaranja ali je bilo još i puštanja i tako da je to neka cifra koja je najveća, ja mislim. U Krupi je bilo 150 zatvorenika koji su prebačeni u Silos a nas 150 trpaju u furgon iz Silosa i vraćaju u Krupu... dovoze iz Silosa u Krupu. Znače šta, u Krupi nam je bilo nešto malo bolje. Hrana je ostala ista ili lošija ali na našim ćelijama su bila vrata od mreže. Znači, mogla su se otvoriti, pa imali smo bar očni dodir sa spoljnim svijetom, dok to u Silosu nije bilo. Silos je okno za žito. Pet metara širok, pet visok i deset dug. Bez svjetlosti, bez ičega, beton. Znače šta znači okno za žito. Mora biti urađeno tako da se ne može žito pokvariti. Pa eto, mislim nismo se ni mi pokvarili. Bilo nam je dobro. I mogli smo da izađemo izvršiti fiziološke potrebe u svakom momentu, dok to u Silosu nije bilo. U Silosu kada se otvore vrata, kaže: "Izađite četvorica". Nas je 45, četvorica mogu izaći, ostali ne. Bilo nas je, opet kažem, po 45, negdje je bilo i 35. Čak u jednoj ćeliji je bilo 57. Litar i po vode smo dobivali za 24 sata. U Krupi smo tako dočekali neku Novu godinu. Nikako nismo ni znali takoreći da je bila. Malo smo se kao ono opustili. Te smo stražare dobro i poznavali. Bili su nam komšije i šta ja znam. Da bi drugi dan ili treći počela ogromna maltretiranja. Bilo jako dosta komšiluka tu stražara i ljudi koji su bili sa mnom. 6. 01. na Badnji dan naveče izveden je Savić Milomir, zvani Lako, Stevo Vitor i Vojin Milanović. Ubijeni su do besvjesti. Kada su ih ubacili u ćeliju, mislili smo da neće preživjeti. Ali eto. Hranili smo ih par dana na slamku. Mislim da nisu nikad crnji Božić dočekali nego oni tada i Kravica 1993. godine bilo je na isti dan. Ostao sam u Krupoj do 27. takođe opet nešto... Vidite, ovaj 27. 01. po mnogo čemu je meni značajan. Inače datum 27. 27. sam registrovan, 27. sam prebačen u Krupu, 27. odlazim iz Krupe u Hrasnicu, 27. sam razmjenjen a 27. svi dobro znamo, ko je iole malo istoriju učio, da je raspušten zloglasni logor Aušvic. Znači, 27. 01. 1993. izjutra, posetio nas je Međunarodni Crveni krst. Oni su negdje tu bili do dva sata, jedan i tako. Ostavili nam hranu i otišli, da bi mi onako svi radosni te pakete počeli malo.... donjeli su nam poruke od porodica, da bi to pročitali i malo jeli i tako. Međutim, dolazi upravnik zatvora, neki Šerif, čita imena nas 20. Između ostalog i ja sam tu: "Spremite se, izlaste". 'Ajde, rekoh, idem. Obično se išlo na Igman. Neki su išli. Ja nisam prije, sjeć drva ili nešto. Imao sam, dobio sam nekim slučajem jedan kombinezon vojni, ne vojni, civilni koji sam dobio u toj vojnoj firmi gdje sam radio. Mnogo sam terena obavljao u Kalinoviku, ako neko zna gdje je to, pa zimi bude

hladno. Imali smo posebnu HTZ opremu i taj sam kombinezon koristio u zatvoru. Valjo mi je života. Samo sam uzeo taj kombinezon, kutiju cigara i popeo se na auto. Oko tri sata smo krenuli preko Igmana. Pa svako možda 100 metara, da li se to meni činilo, možda je i više, normalno da je i više, postojali su neki punktovi. Tada sam prvi put bio na Igmanu. Izlazili su, ovaj, isteravali su nas cjepati drva, maltretirali, tukli, svašta nešto. Meni je igrom slučaja valjao neki čovjek koji je radio sa mnom. Kad su me prvi put stjerali s auta, pitali su me: "Poznaš li ti Husu?" ne mogu sada da se sjetim imena. Rekoh: "Poznam, radio je sa mnom". A taj momak jedno vrijeme osto u Hadžićima, pa su ga pustili i tako, nije bio zatvaran. "I šta kažeš za njega? Kakav je kao čovjek". "Jako dobar". I jes bio. Stvarno dobar čovjek. Onaj jedan momak više, kaže: "Pustite njega". Mene su vratili na kamion. Ovi su ostali... dok jedni cjepaju drva, druge su maltretirali, tukli i tako. Otom potom. Uglavnom, zaustavljani smo, ovaj, na svakome. Nijednom mene više nisu skinuli sa auta, jer su valjda rekli vojnom policajcu onom koji nas je pratio ili vozaču, da mene ne diraju. Došli smo, još se malo vidilo. Ja ne znam ko pozna Igman, osmice, ulazak u Hrasnicu sa Igmana. Tada nam svima više ništa nije bilo jasno. Mi ne znamo još gdje smo. Cerada je zatvorena. Znamo, već vidimo gori negdje, da smo blizu linije. Inače smo daleko bili od linije. Jebemu ma... znači nemamo gdje. Idemo u Hrasnicu sigurno. Čeka se mrak neki. Ne dolazi nama niko ništa. Jedanput nam ubaci jedan od onih vojnika kutiju cigara, spusti ponovo onu ceradu. Išli smo, sišli smo negdje dole, kasnije sam ja tu radio. Znao sam sve gdje je i šta je. Silazimo u Hrasnicu, zaustavljamo se u jednom naselju prije Hrasnice, ne znam kako se zove. "Momci, znate li gdje ste?" i diže onu ceradu. Već smo sišli, znači gdje nema srpska vojska, gdje ne može da nas tuče, gdje su oni bezbjedniji. Rekoh: "Ja ne znam". "Idete u Hrasnicu da radite". Hajde, šta ću sad. Idemo pa idemo. Došli smo u Hrasnicu, ko pozna Hrasnicu, ima tamo ona dva nebodera. Ima onaj plavi, prvi do Igmana. Tu su nas u podrum stjerali nas 20. Dali su nam stvarno odmah da jedemo. Ali smo ušli u jednu prostoriju. Možda je bila četiri sa četiri. Nije veća. Ne znam u kakvu je svrhu mogla služiti. Zatvorena su vrata, nema prozora, nema ništa. Neki podrum valjda za neki smještaj. Da bi nas sutradan prebacili u neku malo veću spavaonicu, gdje smo boravili do povratka iz Hrasnice. Bili smo tu dva dana. Treći dan smo počeli raditi. Prvo što nam je bilo, naveče su nas digli. Pravio se neki most u Sokolović koloniji. Izginuli su neki zatvorenici, mještani Hrasnice... iz Hrasnice, koji su zatvoreni bili odmah do nas u jednoj drugoj ćeliji. Išli smo da ih mrtve evakuišemo. Bila je noć. Uspjeli smo ali ne znam kako smo uspjeli. Dešavalo mi se to i kasnije. Toliko se pucalo i sa jedne i sa druge strane. Mi smo išli slobodno kao da se ne puca. Ovo je malo smješno da kažem da se ne puca. Ovog gospodina sam slušao. I ovo je sve istina što je rekao. Nas dvojica smo preživili isto, samo što je on njegovom srećom, kraće bio. Izvukli smo te ljude da bi sutradan pošli odma na kopanje, na rad i tako nešto, šta ja znam. Dolaskom u Krpu... u Hrasnicu i odlaskom našim na liniju, neko je a nismo navodno znali ko, reko: "To su četnici". A prva riječ je "četnici". Ja ne znam da li je nekome, nama jasno šta znači riječ "četnik". Pa ljudi moji, u Kraljevini Jugoslaviji četnici su bili elitna jedinica kao što je bila Titova garda u Titovo vrijeme. I to nije pogrdan naziv. Meni to ne smeta. Al me smeta što je to nekome davalo zadovoljstvo da mi kaže da sam četnik. Čak

nisam ja četnik, ja sam civilno lice bio. Zaboravio sam da kažem. Prilikom hapšenja, 30. 05. su mi došli i odnjeli moje lično i lovačko naoružanje. Ništa nisam imao u kući, sem vojne uniforme JNA koju smo svi dužili kući. Kada su to našli, uništili su sve prateće objekte peti dan, kući. Sve. Ostavili su mi samo kuću koja je bila useljiva do januara 1996. godine dok ja nisam izašo. Kad sam izašo i nju su srušili, dok ja nisam otišo iz Silosa. Kada smo počeli raditi po Butmiru, Sokolović koloniji, Hrasnici, poljoprivrednom dobru i tako, to neki ljudi znaju gdje je to sve, prvih dana bilo je jako teško. Šta ja znam, gdje god dođeš... nešto ću sada reći, možda nisam trebao ovo da kažem. Ali što se po medijima u Bosni i Hercegovini priča, pa i u Srbiji i svugdje, izvršena je agresija na Bosnu i Hercegovinu. Ja mislim da stvarno jeste. To treba prethodni, sadašnji i budući režim da prizna. Ja gdje sam god došao dočekali su me ljudi iz Sandžaka. Od njih sam dobio najviše batina, najviše hrane i najviše od istih bio sam zaštićen. Ne znam da li će me to neko da shvati i kako je to bilo. Zaštićen sam od tuče i maltretiranja, gladi, sve dok su oni tu bili od drugih. Međutim, oni su imali samo ekskluzivno pravo dok si tu da me tuku, da me maltretiraju i da rade ono što oni hoće. I zato kažem da je istina sigurno ovo što sam rekao. Između ostalog, radio sam negdje do drugog aprila na Butmiru u Hrasnici i tako, počeo sam kopanje tunela dužine 715 metara ispod piste. Vi svi dobro znate, čuli ste ako ne znate, da je ispod butmirskog aerodroma Sarajevo prokopan tunel sa Butmira ovamo na drugu stranu, na butmirsko naselje. Butmir je i jedna i druga strana. Nisam lično kopao tunel ali je kopala generacija... ova grupa koja je došla poslje mene. Kopao sam prilaze i ulaz u kuću odakle je kretao, podrum taj pripremali ne znajući šta radim. Al kad se vratila ova grupa poslje mene i razgovarajući sa radnim vodom Armije BiH, doznao sam da smo mi to započeli i kasnije su mi rekli moji drugovi iz logora da su oni prokopali sa jedne a zatvorenici iz Sarajeva sa druge strane, ne samo zatvorenici. Kopali su i vojnici i radni vodovi i sve, da bi se to prokopalo. Znači, tu sam boravio, u Hrasnici radeći takve i slične poslove. Dešavalo mi se da u rovu u Butmiru kod poljoprivrednog dobra čučim sa lopatom i uprtom cjevi u rebra, preskače me i srpski, izvinite što ja kažem muslimanski, tada su se Bošnjaci deklarirali kao Muslimani, i jedan i drugi me vojnik preskače, i mene i onog stražara. Možete misliti. To se ganjalo. Kako meni te neke stvari nisu bile jasne. Bila zgrada sa dva ulaza, jedna bila srpska, jedna bila muslimanska. Možete misliti kada takvi vojnici, poslje takve borbe koja traje dva, tri sata, dođu nas--- koji smo tu radili i kakav bjes iskale na nama i šta nam rade. To je bilo isto i njemu na drugoj strani i meni na ovoj ovamo. Bilo nam je na sve tri strane isto. Imao sam priliku bezbroj puta da pobjegnem. Na Butmiru sam radio i mene bi pomenuo, nema para. Čovek mi je iskopo tranše u željeznicu i kaže: "Evo ti, na grlu si, srpski rov. Idi gore, ako te oni ne ubiju, prošo si. Ali te neće ubiti čim uđeš u korito željeznice, naši te snajperisti, ni vojnici niti mogu vidjeti, niti će te ubiti". Reko sam tada: "Ne". Kasnije ću vam reći zašto. Reću vam odma zašto. A kasnije ću vam dati primjer. Da sam ja otišo tada, u mene su zatvorena dvojica braće, sestrići, da ne govorim. Između ostalog, sa mnom tu je bilo par momaka koji su imali po 18, 19 godina, 20, 25 najviše a ja sam imao tada 39 godina. Imao sam troje male djece. Mislio sam o njima. Ako tako sad napravim, neko će pobiti tu nedužnu djecu, nedužne momke, koji nisu krivi, kao što ni ja što su tu, pa će mene gristi

čitav život savjest da su poginuli zbog mene. I nisam htio. Čovjek me, stvarno me čovjek nudio da pobjegnem. Došao je meni, kaže: "Vidi da nemam ni pištolja". Znači, nema ništa, nema čim da, da, da puca u mene: "Idi kad ti kažem". Nisam htio. Taj dan smo se vratili. Spremili smo se. Na određeno mjesto smo došli. Tu bi dolazio po nas neki teretni kamion i vraćao nas u Hrasnicu. Međutim, čekali smo, čekali, nema ništa od toga. Kad on naiđe: "Rekoh ti ja da si trebao ići danas". "Ajde, ići ću sutra, šta ima veze". "Nećeš", kaže "ode ti za Krupu". Ma svejedno mi je. Tu mi je bilo previše dosadilo. Dolazi hladnjača. Ubacuju nas 20 u hladnjaču koja je hermetički zatvorena. 2. 04.. Preko Igmana još zima, još velik snjeg. Znae kako nam je kad 20 ljudi, koliko onde ima, pet, šest kubika prostora. Nema više. Kad nestane kisika, tada sam prvi put vidio šta to znači. Tražiš najmanju rupicu i najmanje gdje šta hladno. Svi smo skinuli kapute, ako vjerujete. Znači, sve smo sa sebe morali skinuti da bi, ovaj, malo se rashladili, da bi odnekle našli malo na onome da dotiče zrak.

Nataša Kandić: Samo molim vas da vam kažem. Imamo problem da u 15 do 12:00... moramo....

Obren Vitor: Gospođo, ja ću završiti, možda ne 15...

Nataša Kandić:da prekinemo da svi iznesu stvari iz soba...

Obren Vitor:... ja ću za desetak minuta završiti. Ako treba, ja ću prekinuti. Nije nikakav problem.

Nataša Kandić: Do 12:00 sati moraju da se iznesu stvari iz soba. Sad su nas...

Obren Vitor: Pa ja sam svoje iznjeo davno.

Nataša Kandić: Ali većina izgleda nije.

Obren Vitor: Vratili su nas to veče sa takvom hladnjačom u Krupu. Kad smo došli dole, našao sam brata i našao sam poruku od kuće, 15. 02. su u mene žena, djeca i majka protjerani iz sela, protjerani su u Hadžiće. Ostavili su nam onu jednu kartonsku kutiju duvana i tako, nešto para. Nekako je to došlo do nas. Našao sam njega. Tada sam se prvi put okupao posle osam mjeseci. Ako vjerujete, 2. 08. na Ilindan, organizovali su nam kupanje iz nekih buradi pred Silosom. I više nisam imao ni priliku, niti je imao ko od nas da se okupa. Međutim, dok sam ja bio u Hrasnici, delagacija Crvenog krsta su donele neku plastičnu burad gdje smo mogli da se okupamo i da se dotjeramo--- da operemo veš i tako. Imali smo vodu vani. Kupao me je brat, dva sata me kupao. Skidao je kožu, rukama je kidao sa mene. Možete misliti osam mjeseci kad se čovjek ne kupa, ne šiša, ne brije, kakvi smo bili. Morali smo se sakrivati. Kosu sam morao da krijem pod dječiju kapu, jer ako je pustim, kažu: "Gledaj četnika, majku mu četničku". Bio sam tu do 30. da

vam sad ne govorim, 30. 09. Odatle smo išli na rad. Uglavnom, sve se svodilo na rad na prvim linijama i na, ovaj, živom štitu. To sam koristio cijelo vrijeme rata... u te sam namjene korišten, u stvari. Vraćeni smo... Tu tako bili smo... Oprostite mi. Bili smo i tu izloženi jako, jako teškim torturama posle toga, jer se desilo garnitura koja je mene zamjenila u Hrasnici, 15. aprila je otišla nova garnitura. Ja sam zamolio upravnika, bio sam ja ponovo predviđen, zamolio ga, bio sam dobro bolestan, da me ostavi, pa nekom drugom prilikom. Ostavio me je. Otišlo je 30 ljudi. Od njih 30, 10 ili 12 je ubijeno u Hrasnici. Strijeljano. Recimo, neki Milan Krstić je izveden iz jedne jame koju sam ja započeo kopat da bi se postavio onaj kontejner, da bi se koristio kao rov. Čovjek je izveden odatle, moj prijatelj, uza zid garaže neki vojni policajac ga streljao, koga sam ja poznao prije rata. Dešavalo nam se, Koščan, Igman, Mline tamo kod Kreševa. Najgore nam je bilo, ma nije najgore, sve je bilo teško, kad su muslimanska i hrvatska vojska između sebe došli, ovaj, do nekih sukoba. Tada su i zatvorili svo hrvatsko stanovništvo koje je bilo u Tarčinu. Ne znam da li sam vam rekao. A moja porodica ne bi opstala, ni mi zatvorenici, da nije bilo hrvatskog stanovništva u Kreševu i u Tarčinu. Valjali su nam sigurno kažem, našim porodicama mnogo, iako su naše porodice brzo iseljene a ovaj, nama lično čitavo vrijeme zatvaranja. Radio sam tu, nosio drva. Malo je nezgodno ali u mene i danas plavo rame ovdje. Sjeko, radio na građevini, radio struju. Svašta nešto sam radio. Znam dosta nekih stvari da radim. Nosiš drva, znate kao konja kad osamarite, samo mi nismo imali samara. One cjepanice treba nositi. Kaže: "Možete nositi dvije ili četiri, nemoj da koga vidim da nosi tri", da se ne bi spomenulo sveto trojstvo. Ovo vam je istina. Ali kaže: "Bolje da nosite po četiri". I nosio sam četiri cjepanice, da znate. Teške su one. Tu sam se zadržao do negdje kraja avgusta 1995. godine. Mogu samo još ovo da kažem, da sam ja i ostali moji drugovi, kada se pripremala ofanziva na sarajevsko ratište, dva dana pripremao 14.000 vojnika: teška materijalna sredstva i hranu i sve ostalo smo mi spremali. Utovarili u kamione da bi napali srpske položaje od... ne znam ni ja to više gdje je, pošto nisam bio u ratu na toj srpskoj strani, od Kokoške ovamo do Hrasnice. 14.000 vojnika znam dobro da je tada spremljeno, taj dio. Krajem avgusta, sad se ne sjećam, znam da su prvi otišli 4. 07. sam pokupljen i odveden u Sarajevo. Prvo sam doveden na Otoku u neko obdanište. Ima ovdje negdje u papirima, na Čengić vilu. Na Otoci nas je našao Crveni krst i odmah smo premješteni na Čengić vilu, da bi odatle imali nekih lokacija, po jednu noć, dvije, gdje se ni ja više ne sjećam. Bio sam u nekom obdaništu. Niko mi nije rekao da je obdanište ali sam vidio po namještaju. Vi znate dobro one etikete inventurnih brojeva. Piše koja je firma i tako, pa sam vidio da sam u obdaništu, da bi na kraju došao do Viktor Bubnja. Cijelo vrijeme tog premještanja ne možete znati gdje ste. Zavežu vam se ruke na leđa, pojas preko očiju i kad dođete na određeno mjesto, tada vam se to skida. Kada smo dovedeni u Viktor Bubanj, radili smo sve i svašta. Zamjenili smo grupu od 30 ljudi. 30 je i nas došlo. Od njih 30 samo trojica nisu bili ranjeni. Ostali su došli bez ruke, bez noge, izranjavani. Neki su liječeni u nekadašnjoj vojnoj bolnici, sada državnoj u Sarajevu. Neki nikad nisu izliječeni. Svašta je bilo. Moji prethodnici a i ja kopali smo rov na Ceneksu. Cenek se zvala jedna firma na Butmiru... ne na Butmiru, na Stupu. Ispod betonske ploče duge 50 metara, lisice, uže, ne da je svezano, nego

provučeno, ja ga nemam čim presjeći, provučeno kroz lisice, znači onaj stražar tamo je imao dva kraja užeta. I on me pušta i vraća. Reklamnu kesu nakopam zemlje, vraćam se, dodajem onom svom nekakvom iza sebe zatvoreniku. Idem dalje da kopam. Prokopali smo tunel. Bilo je još tu onih nekih... pravo smo išli na jedan bunker i još sa strana se nešto kopalo ali sve ispod betona. Bezbroy, bezbroy granata i mina je palo na taj beton gore iznad nas. Znači, bili smo dovoljno duboko. A gde je plitko vodili smo vodootpornu ploču. I do tada nisam vjerovao da nijedna grana ne može da je probije ako nije na našto prislonjena. Ako je na onom kanalu gore, bilo šta da padne, neće vam ništa biti, bar od tadašnjeg pješadijskog oružja i artiljerijskog. Kad smo prokopali do... već je jedna strana bila, ovaj, prethodni su prokopali do srpskih bunkera. Vjerujte mi da su nam vezali kanister plastičnog eksploziva na leđa da bi mogao pucati u taj kanister ako ja ne uradim što mi je rekao. I dao mi je drugi da stavim na taj isti rov. Ali prvo sam se morao tamo otimati sa Srbinom, mi smo njima onu jednu stranu vreća, ovi koji su učestvovali u ratu znaju kako, skinuli. Sad smo došli do drugih i odma iza te vreće vojnik. Otimali smo se, hoće on sebi, ja sebi i kažem: "Srbine, ubiću te". "Pa ubi. Bolan, meni je sasvim svejedno. Il' me ubio ti, il' on". Meni je X puta žao bilo što sam sve ovo... i danas mi žao, vjerujte, što sam uopšte sve ovo preživio. Napustili su oni to sve, ta srpska vojska se povukla. Ne znam čim i kako, zatrpali su nas sviju tu. Ipak smo mi zatvorenici uspjeli nekako, moji neki iza leđa koji su bili. Tada se začulo zapomaganje vojnika koji su nas vodili i čuvali. Čak su tražili noževe da se kolju. Ipak su zatvorenici neki otvor našli, prošli, tuda smo se izvukli i spasili smo se. Tu sam bio, slušajte, to je jako teško ali još teži momenat sam proživio. Od Viktor Bubnja do naselja Mlađane, preko Mojmila do iznad Dobrinje išlo se pješke. Stražari nas usput nisu maltretirali ali nas nisu ni čuvali, niko. Niko nije, nikad nismo prošli ako smo nekog sreli da nije neko udaren kamenom, nogom, ošamaren ili bar verbalno uvrijeđen nečim i tako. To je bila normalna pojava i u jednom i u drugom pravcu. Tu nas je posjetila delagacija Crvenog krsta i oni su zabranili... ja... 12. na 13. oktobar 1995. godine su prestala sva ratna dejstva a ja sam bio do kraja oktobra u Viktor Bubnju. Međutim, mi smo i posle prestanka ratnih dejstava, kada je zabranjeno nošenje dugog oružja i to vi bolje znate nego ja, mi smo išli dalje i kopali. Mi smo došli u Lukavicu na kasarnu, tenkovska mina razapeta i sad mi trebamo ispod nje da prokopamo, da uđemo u kasarnu. U tom momentu je došao Crveni krst, to veče kada smo se vratili. Od tada više nismo išli kopati. Ostali smo tu ne znam još koliko, desetak dana. Krajem oktobra još sam bio u kasarni *Viktor Bubanj* kada je 21. 10. potpisan Dejton. Vraćen sam u Silos, da bi tada, šta ja znam, baš bilo ono brutalnije nego sve to što se dešavalo. Znači, došao sam... vraćen sam iz Viktor Bubnja i tih kazamata po Sarajevu posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Bilo je svašta. Do 21. 01. 1996. godine bilo je tuča i maltretiranja nenormalno. Na dan 21... ne 21., nije tačno, 19. na Bogojavljenje, otišla je jedna ogromna grupa iz Silosa na razmjenu. Oni su razmjenjeni tada. Nas je ostalo 43. Mislili smo a i rečeno nam je da ćemo biti pobijeni za nekakve Muslimane koji su nestali 1992. godine. I bili smo ubjeđeni u to. Ali od 19. do 27. svaki dan su nas posjećivali delegati Međunarodnog Crvenog krsta i oni su nas držali u nekakvom stabilnom fizičkom stanju ako smo uopšte bili stabilni, jer eto, ja vam kažem, rekli su nam da ćemo biti pobijeni.

Smatram lično da nas je spasio samo dragi Bog i Međunarodni Crveni krst. Ne bih više. Imam ovdje mnogo materijala, mojih izjava koje sam dao zvaničnim organima Bosne i Hercegovine. Mogu da ostavim gospođi Kandić da se to vidi. Ja bih imao da pričam. Znači, moj je put bio dug. Moje davanje izjave je bilo 44 mjeseca. Ljudi moji znate šta to znači.

Na početku sam rekao da sam imao sve. Ugodan život, zdravu porodicu, kuću. Sve što je trebalo jednom čovjeku i jednom domaćinu. Zaboravio sam samo da kažem jedno. 5. 07. ranjen mi je mlađi ovaj sin u stanu. Ranjen je kroz prozor kupatila, vrata, u hodniku je ranjeno dijete sa pet godina. I danas je trajni invalid sa 70 posto. Nema lijevog kuka uopšte i pola crijeva u stomaku. Kome je on smetao? Svaki metak koji je ispaljen sa položaja Armije BiH iz pištolja 6.35 koji najmanji ima domet, padao je među civile, među djecu u Hadžićima. Granatama nema broja. Moje udruženje gospođu Kandić zamolilo vas je da posjetite Udruženje logoraša regije Bratunac... regije Birač, gde je sjedište u Bratuncu, pa da neke stvari pogledate i tako. Ne znam, kažem, samo nas je spasio dragi Bog i Međunarodni Crveni krst, mene lično a žao mi je što nije druge stigao da to uradi. A sad poslje ovoga izlaganja odoh u hram Svetog Save da prislužim svijeću za sve umrle i poginule moje drugove i za zdravlje onih koji su prešli.... prošli golgotu koju sam ja prošao. I neka se nikome tako nešto ne ponovi. A na grob Josipa Broza, kako sam juče čuo, neću ići. Gospodo hvala vam. Izvinite što sam oduzeo ovoliko vremena.

Nataša Kandić: Hvala i Vama gospodine Vitor. Hajde Marija, samo uključite.

Marija Večerina: ---- teško ranjen bio u nogu a kad je bila identifikacija ova, kada se utvrdilo, onda mi kažu da ima puno ozleda na glavi. Znači, ranjen je u nogu i u glavu su ga, da ga tako smaknu.

Nataša Kandić: Ja ću sada da zamolim Zlatu Jurelu da govori. Imala je sina i danas živi sama. Sa njim je bila u bolnici u Vukovaru i od tada sudbina njenog sina ostaje za nju neizvesna da bi tokom godina došla do tačnih podataka o tome šta se sve dogodilo. Zlata Jurela se nalazi u bolnici u novembru 1991. godine. 19. i 20. 11. 1991. godine menjaju njen život. Ona je o tome dobrim delom govorila na suđenju pripadnicima Teritorijalne odbrane i paravojne formacije *Leva Supoderica* u Beogradu. Njeno svedočenje tada je bilo važno za utvrđivanje odgovornosti optuženih i karakteristično po tome, zato što je pokazalo snagu glasa žrtve pred sudom. U međuvremenu, tokom tog suđenja, nakon svedočenja, Zlata je nastavila da prati to suđenje. Ona je saznala i tu drugu stranu, ono što je bilo iza one poslednje scene kada ona poslnji put vidi svog sina, kada ga odvede iz bolnice. Evo, ja molim Zlatu Jurelu, ona je danas druga majka koja govori, da nam kaže... da joj se zahvalim što je... Nije bilo jednostavno, ni u zdravstvanom ni u psihičkom smislu da skupi hrabrosti da dođe i ponovo govori o tom delu svog života koji se odvija kao borba za istinu i tuga za sinom..

Zlata Jurela: Sve vas ljepo pozdravljam i molim vas za strpljenje. Moja priča isto nije ugodna kao što nisu bile ni ove prethodne. Ali jednostavno vam je moram ispričati takvu kakva je. Ja sam živjela u Vukovaru od 1964. godine sa svojom obitelji u obiteljskoj kući u djelu grada koji se zvao *Mitnica*. Imala sam sina koji je u to vrijeme išao na Pedagoški fakultet u Osijeku. Nije htio tamo stanovati, nego je svaki dan putovao. U to vrijeme se već osjećala nekakva napetost u gradu ali mi tome nismo pridavali nikakvu važnost, jer smo bili potpuno apolitična obitelj i mislili smo da se to nas ne tiče. Bilo je nekakvih razmirica između nekih obitelji, međutim mi tu nismo bili umješani. Jednostavno smo radili na svojim radnim mjestima. Slobodno vrijeme smo koristili u voćnjaku i vrtu koji smo imali u okolici Vukovara. Sin je to malo drugačije vidio nego mi i imao je nekoliko dana u tjednu predavanja tijekom popodneva. Tada bi se vraćao sa beogradskom Lastom koja je, ne znam, da li po voznom redu ili mimo njega, skretala u Bobotu. To je jedno selo sa stanovništvom srpske nacionalnosti. Dolazio bi doma i rekao bi: "Ja vas ne razumjem, vi ste ko mala djeca. Kako ništa ne shvaćate". A velim: "Damire, šta trebamo shvatiti? Što je to? O čemu se radi?" Pa kaže: "Iz toga autobusa redovito se istovaraju kartonske kutije sa pićem ali isto tako i nekakve dugačke kutije koje četvorica nose". Dobro, to je meni bilo... mislim se – šta ti pričaš, šta ja znam šta je to. Osim toga, jako ga je iznenadilo što je vidio nekakve dečkiće za koje je rekao da su otprilike sedam, osam godina mlađi od njega, da im redenci vise do cipela dolje. Ja to sve nisam ozbiljno shvatila. On je i dalje nastavio sa svojim odlazanjem u Osijek, sve dok nije bio zakrčen put, pa se iz Osijeka više nije mogao vratiti, jer su bili postavljeni oni balvani, ne znam već šta sve ne. To je trajalo jedno četiri dana, nakon čega se on ipak vratio u Vukovar. Ja sam redovito išla i suprug, redovito smo odlazili na posao, mada je to već bilo dosta nezgodno. Bilo je, u stvari, nesigurno jer se događalo da su snajperisti sad ubili ovog, sad onog, sad... Osim toga, posle Borova sela, odnosno događaja sa našim hrvatskim policajcima u Borovo selu, pristizalo je sve više ranjenika u bolnicu. Bilo je jako opasno da se stanovništvo svih uzrasta šeta po gradu od dispanzera, Doma zdravlja i ne znam gdje, pa nas je doktorica Bosanac sve sa vanjskih punktova, ja sam tada radila u školskom dispanzeru, vratila u bolnicu. Drugi razlog, odnosno možda čak i prvi razlog toga bio je taj što su u polovici šestog mjeseca, po završetku školske godine, svi djelatnici Medicinskog centra srpske nacionalnosti uzeli godišnji odmor. S tog godišnjeg odmora se nisu vraćali cijelo ljeto. S obzirom da je pretežno bilo njih, manje nas, nije imao ko raditi. I jednostavno da smo svi mi s vanjskih punktova povučeni u bolnicu i radili smo na zbrinjavanju ranjenika. Bili smo svi u dvije etaže. Prva je bila poliklinički dio, znači podrumski dio. Taj dio je zapao mene. Tu je bilo oko nekih 60, 70 koji put i 80 ranjenika. Druga etaža je bila u holu Internog odjela. Normalno da je zgrada imala nekoliko katova ali su oni već bili uništeni, jednostavno od niskog prelijetanja aviona popucali su prozori i nije se moglo gore ni bolesnici, ni nitko nije mogao boraviti više gore, tako da smo svi bili smješteni na te dvije etaže. U tom podrumskom djelu bile su prostorije gdje su bile trudnice, nekoliko porodilja sa malim bebama. Mislim da je sve ostalo bilo za ranjenike. To je bila čekaonica, krevet do kreveta. Nije bilo prolaza između kreveta, nego je jednostavno sve bilo nabijeno, jer je to tako situacija zahtjevala. Mi svi koji smo iz

vanjskih punktova povučeni, radili smo sve, jer je situacija tako nalagala. Nije se moglo birati hoće netko raditi ovo ili ono. Radili smo sve. Vrlo brzo počele su amputacije ruku, nogu. Negdje tamo krajem desetog mjeseca počela su umiranja od gasne gangrene i sve je to bilo jako strašno za vidjeti. Bolnica je bila od početka pravovremeno i dobro označena kao zdravstvena ustanova. Međutim, nije bila uopće pošteđena. Bila je dapače meta. Svakodnevna granatiranja, s kojih sve djelova grada ne znam, tako da su i u tim podrumskim prostorijama bili prozori razbijeni. Bili su zakovani sa daskama, koje nisu normalno prijanjale jedna uz drugu, tako da smo imali i malo vanjskog dnevnog svjetla a osim toga i mogućnost da metak proleti tu. Grijanje je bilo vrlo brzo, ne znam točno datum, vrlo brzo uništeno, jer je granata pala u kotlovnicu i ubila je ložača. Znači, mi smo živjeli sve te dane, to su bili jesenjski mjeseci, to znate, rujan, listopad, studeni, kada je već bilo dosta hladno. Dolje je bio beton. Jednostavno nismo... otišli smo od kuće sa najnužnijim stvarima. Nismo imali ni odjeće, ni ništa. Oskudjevali smo s vodom, oskudjevali smo s hranom. Sve negdje do kraja desetog mjeseca bilo je nekako hrane. Međutim, tada smo.... ranjenici su dobivali dva obroka koji su se sastojali uglavnom od nekakve kisele piletine, koja se vjerojatno negdje zadržala u nekakvim zamrzivačima, jer je struje odavno nestalo. A mi djelatnici centra smo dobivali u početku jedan obrok tog nekakvog, nazovimo ga pileći paprikaš. A kasnije smo dobivali oko pet sati samo pola šalice čaja i nekakvu tvrdu lepinjicu, koju ste trebali jesti otprilike sat vremena da ju pojedete a da ne slomite zub ili tako nešto. Dva tjedna smo bili doslovce gladni u bolnici. Kako nije bilo vode, sve se koristilo za potrebe kuhinje i gipsaone, nismo se imali gdje oprati, ni kosu, ni tjelo, ni veš. Jednostavno sam imala potrebu da idem doma da si uzmem nešto što mi treba i ako kojim slučajem budem imala po kome poslati za supruga i za sina. To jutro je bilo dosta, nako, mirno i ja sam pošla iz bolnice prema svojoj kući. Međutim, negdje u polovici grada, Vukovarci znaju, kod Bečarskog križa počelo je jako učestalo pucanje meni s desne strane, je l' to Sajmište ili Petrova gora, ja to ne znam baš odrediti. Uspjela sam dotrčati do osnovne škole u ulici Vladimir Nazor. Tu sam zatekla jako mnogo, kasnije sam čula, oko 2.000 djece, žena i starih. I tu sam se zadržala dok nije prestalo pucanje, dok se to nije malo smirilo. Kod nje sam isto dobila tu nekakvu pogačicu ili ne znam kako bi se to reklo, tako da nisam bila gladna taj dan. I kada se smirilo, ja se uputim prema mojoj kući. Sve nekako do *Graničara*, to je trgovina mješovite robe, Vukovarci znaju gdje je to, ja sam trebala skrenuti u naselje, jer je moja kuća bila u naselju na Dunavu, iza Vodotornja. Ovaj dio je još nekako bio čist. Ali kada sam tu skrenula, to je bilo strava i užas. Po ulici je bilo drveće, crijep, pokidane zavjese, stupovi od struje. Ja sam se jednostavno tako iznenadila da nisam znala šta ću sad sa sobom. Znam da moram ići po veš, jer nemam se u šta presvući više. A strah me, jer ne znam gdje bih stala. To je puna ulica bila građevinskog materijala, krovništva sva srušena, nigdje ništa. Mislím, strava i užas. Kako i zašto sam ja išla do moje kuće, ja to ne znam. Ja ni danas ne znam zašto sam išla. I kad sam došla pred svoju kuću, normalno da od strave nisam mogla... To je bila jedna ogromna hrpa građevinskog materijala, gdje nije ličilo da je uopće nekad tu kuća bila. A nije isto tako ličilo da bi to bio materijal od kojeg će se kuća praviti. Prašina, letve, komadići svega i svačega. Ne mogu u dvorište, kuće

nema. Vraćam se natrag u bolnicu. Pri povratku sam uspjela doći sretno do suda, zgrade suda. To je blizu bolnice i odjedanput je tresnula granata ispred mene i geleri su se raspršili na sve strane. Ja sam se jako uplašila i potrčala sam prema natrag. Međutim, dogodilo se isto i natrag. Vrlo je teško to objasniti, jer je nemoguće da ostanete netaknuti gelerima koji oko vas lete na sve strane, i spređa i straga. Evo, jedva sam nekako došla do bolnice, normalno, bez ičega, vratila se i nastavila dalje raditi u bolnici. U početku jedanaestog mjeseca, pa sve do kraja, nije bilo vode. U večernjim satima su muškarci odlazili sa kanisterima i kofama na Dunav po vodu. Ta se voda prokuhavala i koristila se u kuhinji i vjerojatno u gipsaoni. Osim nas koji smo se zadržali hrvatske nacionalnosti, bilo je i nekoliko djelatnika srpske nacionalnosti, za koje su primjetili da daju nekakve znakove u večernjim satima. Ja ću vam konkretno imenom i prezimenom: Željko Arsenić je bio taj koji je svako veče u određeno vrijeme odlazio na ploču, ovu gornju, prvi ili drugi kat, ne znam, i baterijskom lampom pravio krugove. Nakon toga je počelo gruvanje po bolnici. Kada bi god dovezli hranu a hrana vam je bila ako bi ostalo nekakvo... nekoj trgovini ostalo nešto što nije bilo uništeno, što se dalo pokupiti, konzerve i tako, ako bi se to dovezlo u skladište, kako bi se dovezlo, tako bi pala granata na to skladište. I normalno da su to ljudi rekli doktorici Bosanac. Ona je rekla: "Ništa ne mogu napraviti. Malo nas je. Nema ko raditi. Uostalom, u ovom trenutku su nam najvažniji ranjenici. I činjenica je, mi smo se svi s tim mirili da je to tako i da to tako mora biti. Tako je to trajalo do 20., odnosno do 17. 11. Do tada je bilo ono slušanje ne znam stoto ili devedesto ili ne znam već koje primirje i tako. Rekla sam vam već, ljudi su umirali od gasne gangrene. Nije bilo krvnih derivata. Nije se više nikako moglo dopremiti ništa iz vana. Mislim da su ovi Lječnici bez granica bili zadnji konvoj koji su odvezli grupu ranjenika iz vukovarske bolnice da bi mogli nastaviti liječenje u nekoj drugoj bolnici. Ljudi su masovno umirali. To je bila strava i užas za gledati, tim više što je Vukovar relativno manji grad i mi smo se svi znali i jednostavno smo svi bili pokošeni jer je sad donjet sin od, ne znam, ove medicinske sestre, sin od nekog poznatog, suprug od ove i od one. Bilo je to strašno tako da ja jednostavno sada ne znam kako smo mi imali snage da to sve izdržimo i da to sve gledamo. Međutim, bilo smo dosta jedinstveni. Dečki sa bojišta su dolazili i donosili bi sve što su našli po trgovinama tim, ili recimo ako je negdje bila neka jabuka, košaru jabuka i tako. Zaista je bilo jedno jedinstvo i svi smo se nadali da će to sve završiti dobro. Međutim, 17. 11., to je bila nedjelja, negdje oko podneva u bolnicu je ušao bolnički portir Bogdan sa nekoliko vojnika. Obišao je cijelu bolnicu, raspitivao se ko je ko. Odjelna sestra, ne odjelna, nego glavna sestra bolnice mu je morala ispričati: "Ovo je sin od ove, ovo je suprug od ove, ovo je od ovog, ovo je od onog" i kada je on skupio sve informacije, sljedećeg dana dolazi u bolnicu vojska, normalno, i domaći Srbi koji su odvodili pojedine ljude. Ja sam to vidjela. To nije priča. Ja sam vidjela odvođenje tih ljudi. Za neke se još ni danas ne zna gdje su, šta su, kakva im je sudbina. Vraćali se više nisu uglavnom. Jedan je čak tražio jednu trudnu ženu u visokoj trudnoći za koju smo kasnije doznali da je završila na Ovčari. Normalno da su je ubili. On je baš tražio tu osobu. Mi ništa nismo znali. Svi smo bili preplašeni. Svi smo bili zbunjeni. Prije toga je doktorica Bosanac tražila da se napiše popis osoblja i ranjenika radi prevoza. Da li netko

može u autobus, da li u sanitet i tako. To je napravljeno. Gdje je to završilo, ja to ne znam. Uglavnom, čekali smo na evakuaciju dva dana. Znači, u ponedjeljak je ušla vojska u bolnicu, utorak... ponedjeljak i utorak smo čekali da se riješi naša evakuacija. U srijedu ujutro, 20. došla je jedna sestra možda prije... oko šest sati ujutro i rekla je: "Svi lakši ranjenici neka izađu na izlaz kod Hitne pomoći a svo zdravstveno osoblje u gipsaonu". I normalno, mi smo to tako postupili. Kada sam išla prema gipsaoni, moj sin je bio sa grupom tih ranjenika. Ja sam mu prišla i pitam ga: "Trebaš li novaca?" Očekivala sam da će to biti dugačak konvoj prema Zagrebu i da neću sad ja njega ići tražiti, ne znam, možda kilometar a znam da smo svi gladni bili i da mu treba novaca. Rekao je: "Ne treba mi, imam". I tako je to ostalo. Ja sam otišla sa zdravstvenim radnicima u gipsaonu. Oko sat vremena smo čekali u toj prostoriji. Netko je rekao da spremačice ne spadaju u zdravstveno osoblje i da nemaju šta tu tražiti. I dvije žene su pošle prema van, međutim vratile su se natrag. Rekle su da im vojska ne da da izađu, da moraju ostati u toj prostoriji. Nisam vam spomenula da je 19. negdje u popodnevnim i večernjim satima u bolnicu nagrnulo jako mnogo civilnog stanovništva vjerovatno iz okolnih podruma. Biće su očekivali da će se moći lakše evakuirati sa bolničkim osobljem i s ranjenicima. Očito se taj obruč stezao neprijateljski i oni više nisu imali izbora, nego su jednostavno... bolnica je bila jedino mjesto gdje su još mogli doći. Doktorica Bosanac i gradonačelnik, ovaj, Bili, je li Vidić. Ne znam mu točno ime kako je... e, da. Oni su organizirali evakuaciju tog civilnog stanovništva, tako da se to dosta brzo raščistilo. U bolnici smo ostali djelatnici i ranjenici. Sljedećeg jutra, tog 20. što sam rekla, pridošlo je još možda nekih desetak žena. Ne znam gdje su se zadržale. Valjda negdje u tim okolnim podrumima. I dok smo mi bili u gipsaoni, ne znam da li ja sada vama to pričam povezano, dok smo mi čekali, one su vidjele odvođenje tih ranjenika iz bolnice. One su čekale da budu s nama evakuirane iz grada. Nakon sat vremena čekanja u gipsaoni, došli su major Šljivančanin, Mrkšić i Radić. Ovi dvoje posljednih su šutili. Glavnu riječ je imao major Šljivančanin. Otprilike ovako, pokušaću to njegovim riječima da vam kažem: "Zdravo drugarice i drugovi. Vidite da smo moja vojska i ja oslobodili Vukovar ali to ne znači da vi ne možete ostati tu. Čak šta više, možete se opredeliti za Srbiju a možete i za Hrvatsku. Kako kome odgovara". I normalno da je većina nas odlučila ići u Hrvatsku. Ispričao se što smo tako dugo čekali na evakuaciju, da je evakuacija trebala biti u ponedjeljak, međutim doktorica Bosanac je rekla da u bolnici nema ustaša a oni su utvrdili da ima ustaša. Ko su te ustaše? Ja evo koje godine imam, nemam pojma ko su bile te ustaše. Ja ih stvarno ne znam. Još sam vam zaboravila reći ono što ja znam. Da se ti naši dečki nisu pripremali za rat. Oni su zatečeni ratom u svojim svakodnevnim obavezama. Moj sin je normalno išao na studij svaki dan. Svi su ljudi odlazili na posao. Moj sin je otišao od kuće u patikama, hlačama, vesti koju sam ja štrikala. Tako da mislim ja ne znam o formacijama kakvim ili ne znam čemu. Jednostavno su ljudi zatečeni. Mada se znalo da... Napetost je jedna postojala. To se očito vidjelo. Gdje sam stala? Da se prisjetim? Major Šljivančanin, da. I normalno da smo se mi svi manje-više opredjelili... ja ne znam, ne znam da li je netko išao za Srbiju. Išli smo iz gipsaone van. I te žene koje su stajale su rekle šta se dogodilo sa našim zarobljenicima, sa ovim ranjenicima koje su oni

zarobili i odveli iz bolnice i način na koji su ih odveli. I to je nas sve uplašilo. Rastrčale smo se po bolnici, po tim prostorijama gdje su bili, prva i druga etaža gdje su bili ranjenici, međutim nikoga nema. Sve je prazno. Kreveti. Nigdje nikog nema. Ja sam otrčala u jednu prostoriju u kojoj sam našla jednog visokog gospodina u tamno plavoj uniformi. Rekla sam mu šta trebam. Da sam čula da je vojska odvela mog sina. I on je uzeo neku bilježnicu, listao je, tražio je prstom, ono red po red kako je već bilo napisano, vidjela sam da je tamo niz jedan tih imena i prezimena. Nema, nema, nema. Uzeo je drugu bilježnicu. Isto tako, nema, nema, nema, nema. Nigdje ga nema. Onda me je upitao: "Je li on gospođo bio ovako malo jači?" Ja velim: "Da. Bio je visok i jak". Uzeo je treću bilježnicu, nije ju listao, nego je samo nako na par mjesta okrenu, kaže: "Ma budite bez brige, sve će biti u redu". Nema drugog izbora. U bolnici nikog više nema. Svi smo jadni. Svi odlazimo sa tim svojim vrećicama. S prljavim vešom u autobuse koji su bili, neću vam reći broj, ali jako puno. Mislim, ne znam broj, nisam ni brojila. Jako mnogo autobusa je stajalo na cesti ispred bolnice. Mislim to je ulica Ive Lole Ribara. I mi smo ulazili u te autobuse i ja nekako kako sam ušla u autobus, spazila sam na ivičnjaku majora Šljivančanina. Istrčim iz autobusa, dođem do njega, kažem mu da sam djelatnik Medicinskog centra, da je moj sin bio s povređenom nogom u bolnici, da sam čula da ih je vojska odvela i da me zanima jel ga može pustiti, šta je to. On je meni rekao: "Da, vojska ih je odvela na rutinsko saslušanje". Sad ja se ne razumjem šta to u vojsci znači ali valjda je tako. Vratim se natrag u autobus. U međuvremenu se vrata dva muškarca, Jakov Šimunović, djelatnik Medicinskog centra Vukovar i Duško Rajšić, on je srpske nacionalnosti ali je bio u tim autobusima odvežen vjerojatno do vojarnje naše. Taj muškarac je ušao u moj autobus, odnosno u autobus u kome sam ja bila a Šimunović je ušao u susjedni. Rajšić je bio toliko izbezumljen, takvog ponašanja da ste dobili dojam da se s tim čovjekom nešto stravično dogodilo, da... On je sav izbezumljen. U autobusu su mu bili žena i dva sina. Ko ga je god šta pitao, on je samo mlatio glavom, rukama. Ništa. Slutim ja da se nešto dobro nije dogodilo u vojarni. Ja iz autobusa natrag do majora Šljivančanina. Ispričam mu to sve skupa i kažem mu da se bojim da će se nešto dogoditi tim ljudima među kojima je i moj sin. On meni kaže ovako: "Ne brini bre drugarice. Ni vlas sa glave neće da mu fali". Šta ćeš? Opet natrag u autobus. Promatrala sam i dalje tog Duška Rajšića. Nije se čovjek mogao smiriti. Bio je u nekakvom šoku. Bilo ga je ružno za vidjeti kako je izgledao. Odlučim se ja i treći put ići kod majora Šljivančanina, koji je uporno stajao na tom ivičnjaku i gledao kako mi ulazimo u autobuse. Kada me je vidio, nešto mi je opsovao. Nije mi dao uopće da mu pridem. Pokazivao mi je da se vraćam natrag u autobus. Taj treći put nisam došla do njega. Ušla sam u autobus. Ti autobusi su se punili, opet koliko, ja ne znam, jer mi uopće nije bilo ni na kraj pameti da gledam na sat ali dosta dugo i čini mi se da smo negdje oko... možda pred podne, oko podneva krenuli. Normalno smo išli negdje preko grada prema... čini mi se ulicom Josipa Kraša, negdje prema Sajmištu. Grad je bio strava i užas. Ja sam ga vidjela tada kada sam išla tobože po odjeću, po čisti veš doma, još je na nešto ličio. Ali sada. Bilo je očišćeno samo toliko koliko je autobus mogao proći. Znači samo dvije trake. Sve ostalo je bilo zakrčeno, zgrade porušene. U autobuse je ulazio dim od gareži, od paljevine. Zgrade su... krovista,

sve, sve, sve je bilo toliko izdemolirano, kao u filmu strave i užasa. Sa strane, kako smo gledali kroz prozorska stakla na autobusu, ležali su mrtvi ljudi. Pored njih životinje ubijene ili uginule, nemam pojma kakve. Sve je tako stravično izgledalo da ja nisam mogla vjerovati a ni mi svi da je to naš Vukovar. To je bilo nešto što se ne može... mislim te slike vjerovatno ste manje-više svi vidjeli. To je bilo prestrašno. Kada smo došli negdje prema Sajmištu, onda je... U mom autobusu a vjerovatno i u drugima, su bila po dva vojnika. Mladi dečki. Mislim da su bili na redovnom odsluženju vojnog roka i onda su nam oni rekli da ne možemo ići prema Zagrebu, jer mi svi kada smo vidjeli kud nas voze, to nije smjer Zagreb, to je suprotan smjer. Jednostavno smo negirali. Autobusi su često puta stajali tijekom puta i pratili su ih evropski monitori. Ali mi od tih monitora nismo nikakve koristi imali. To ću vam još kasnije reći. Vojnici su nam rekli: "A moramo ovuda, kažu da vas Tuđman neće". Dodatno razočaranje. Kud sada? Kud ću u Srbiju? Nikoga ne poznam. Šta ću tamo. Ne znam gdje mi je muž. Ne znam gdje mi je djete. Ali nemaš drugog izbora. Tu si. Tako su nas vozili kroz Negoslavce. Kada smo došli do Negoslavaca, odnosno na kraju Negoslavaca, kada smo već kroz selo prošli, stali su. Tu smo vidjeli djelatnike koji su sva tri mjeseca bili s nama u bolnici, i taj Željko Arsenić koji je davao te nekakve svjetlosne krugove, vidjeli smo doktora Marića i još neke ljude koje ja iz viđenja poznam ali im ne znam ime i prezime. Nama s lijeve strane bila je jedna zgrada, jedan objekat, što i ko je bio, ja ne znam ali ste dobili dojam, jasan i glasan dojam da se nešto jako užurbano i jako važno u toj zgradi događa. To se ulazilo, izlazilo s nekakvim papirima nešto. Mi smo tamo zastali možda 15 ili 20 minuta i to se moglo vidjeti. Ovi su sa... Željko i doktor Marić su bili u vojnim uniformama, sa kokardama. To sam prvi put u životu i vidjela, tu kokardu. Normalno sa pukom preko ramena i tako. I gledali su u nas a mi svi ono pokisli, jadni. Netko plače, netko briše suze, kako ko. Kad smo prolazili kroz Negoslavce selo, fasade očuvane, nigdje traga jednom geleru. Djeca su se biciklima vozila po nogostupu. Žene su na ulici pričale. Dobio se dojam da selo normalno živi, da se ništa tu nije dešavalo. Zaboravila sam vam još reći da je predstavnik Međunarodnog Crvenog križa, gospodin Borsinger, htio ući u bolnicu, međutim, naišao je na otpor kod majora Šljivančanina koji mu je rekao nešto otprilike koliko se sjećam – neka ide u svoju zemlju, neka tamo gospodari ili tako nešto, da je ovo njegova zemlja. Kako je dalje bilo s njima dvojicom, to ne znam. I normalno da smo krenuli prema Mitrovici i često puta stali. Mi smo se negdje od podneva, pa do naveče, vozili do Mitrovice. Ja ne znam koliko do Mitrovice ima, nisam nikad išla tamo. Ali smo mi cijelo popodne putovali, stajali, pa se malo vozili, stajali pa se malo vozili. U tri navrata smo napravili popis ranjenika koji su odvedeni iz bolnice. Svako je znao na etaži te dečke koji su bili. Te smo popise predali evropskim monitorima. Da su oni bilo kakvom gestom, bilo kakvom rječju nešto rekli. Mi smo im obrazlagale šta se može dogoditi tim ljudima, u čijim su rukama, kakva je situacija. Oni su vam, nemojte me krivo shvatiti, ponašali su se kao da su debilni. Jednostavno, šta su, koju su ulogu oni imali, ja nemam pojma. Došli smo u Mitrovicu. To je već bio mrak. Rekli su da je Mitrovica, ja nemam pojma jel je, valjda je. Tu smo stali. Stajali smo... No ne znam. Uopće nisam gledala na sat i ne znam. Malo smo stajali. Malo nas je vozio kroz nekakve uličice, lijevo, pa desno. Pa smo opet

stali. Pa nas je opet vozio i tako cijelu noć do ujutro. Gladni. Normalno, znate da vam treba i toalet i sve vam treba. Ne znam za jednog, ne znam za drugog. Žene plaču. Ne znaju gdje su im sinovi, muževi, očevi. Djeca plaču za tatom. Grozna jedna atmosfera u autobusu. Međutim, evo tako smo dočekali jutro i autobus se zaustavio pred jednom zgradom. Ja ni danas ne znam kakva je ali sam dobila dojam da se radi ili o nekakvoj poliklinici ili o Domu zdravlja. Teže ranjenike koji su bili na nosilima iznjeli su i tu su im dali čaj. A mi smo normalno otišli si malo vode popiti, umiti se i ne znam, tako nešto. Oni su bili dolje a mi smo otišle na prvi kat. Potom smo... Preko puta tog objekta bila je pekarnica i mi smo išle uzeti kruha, jer smo bile sve gladne. Bilo je nekoliko žena već u toj pekarnici kada sam ušla ja. Da li na radiju ili nemam pojma na čemu je, emitirala se nekakva emisija u kojoj je bilo postavljeno pitanje majoru Šljivančaninu što je sa ranjenicima iz vukovarske bolnice. A on je odgovorio: "Poslao sam ih da беру ljubičice". Mene vam je to pokosilo. To je čula još jedna gospođa. To nisam samo ja čula. Pa mislim si Bože, u ovo doba ljubičice. Šta mu to znači? Ja to sebi sada analiziram, malte ne ono gramatički, riječ po riječ šta je htio s tim reći. Ljubičice su u korijenu, korijen u zemlji. Pa nisu ih valjda ubili. Ma nemoguće. Uuu, stresla sam se. Ne čekam ja ni kruh ni ništa. Izadem sva šokirana van i opet sretnem grupu žena koje su išle prema nekakvoj sportskoj dvorani, jer da su čule da tamo ima naših iz Vukovara. Pridružim se njima. Dođemo do te sportske dvorane. To je nekih deset, petnaest minuta. Pješke smo išle do tu. Dvorana je bila puna puncata djece, žena, starih ljudi. Niste mogli ući u dvoranu, nego samo stati na vrata i gledati tu masu ispred sebe, hoćete li nekoga prepoznati. Pitamo – znate li što o ranjenicima odvedenim iz bolnice. Oni pitaju nas – jel vi nešto znate kada ćemo, već drugi dan čekamo da prosljede evakuaciju, da nas prebace za Hrvatsku. Niti mi šta njima znamo reći, niti oni nama. Oni ostaju na jednoj strani tužni, mi na drugoj strani. Vraćamo se ponovo u autobus i sljedećeg jutra idemo za Hrvatsku. Kada smo došli do Bijeljine, tu smo prelazili iz jednih autobusa... tu su nas dočekali autobusi iz Hrvatske i tu prelazimo u njih. Nekoliko mještana, jedna dobra grupa mještana nas je dočekala sa vrlo sočnim psovka, bacali su kamenje na nas, tako da smo pretrčavali, ono kao da smo na nekakvoj utakmici, iz jednog autobusa u drugi. Kada smo došli do Slavenskog Šamca, mislim da je tako bilo, to je već bilo kasno naveče, tu su nas dočekali mještani. Zaustavili su se autobusi samo toliko da nam daju.... joj, ja dugo pričam... da nam daju malo soka i nekakvih kolača i peciva i tako. Moraću malo ubrzati. Došli smo u Zagreb. Ja sam osobno smještena u prognanički zbjeg gdje su ranije bili vojni pitomci. Dobila sam sobu sa dva kreveta i dva pisaća stola. I tu sam ostala nešto preko četiri godine. Kupaonu, odnosno tuš kabinu smo djelili sa susednom sobom a sanitarni čvor je bio na nas 40. Zgrada je imala jedan ulaz u kojem je... odnosno u zgradi je bilo smješteno nas oko 400. Svi smo na taj jedan ulaz ulazili, tako da je to bilo ono kao pčelinjak nekakav. Nastalo je traženje sina. Muž je poslao iz Mitrovice bratu poruku da se nalazi tamo i da vjeruje da smo i mi negdje u nekom logoru. Ali ja sam nastavila sa traganjem o sinu. To da vam pričam kud, šta, kako, neću vas zamarati. Možete si misliti što može jedan roditelj, bilo otac, bilo majka, činiti za svoje dijete za koje ne zna. Nije tu bilo nikavog života, nikakve rasonode, ništa, ništa. Sve se je svodilo na traženje sina. Sve se svodilo na to. Kada se

vratio muž iz logora, nakon par dana dobio je prvi moždani udar, nakon kojeg su uslijedila još dva kasnije. Jednostavno, još dok je bio pokretan, mi smo svaki dan bili vani, dočekivali političare iz vana, obijali vrata ministarstava, preko ovog, preko onog. Ne znam preko koga sve nismo tražili. Išli van, ne znam, u Mاستriht, u Ljubljanu, u Ženevu. Ništa se nije događalo. I sad normalno da nam je to već dosadilo, jer svaki dan smo vani. Mi smo tražili tu informaciju, kao što recimo... s čim da usporedim, kao što recimo lovački pas očekuje da će iz svakog grma iskočiti zec. Tako smo mi mislili da će svako... srešćemo nekoga ko će nam dati informaciju o sinu. To je bila jedna strašna napetost koja se živjela od 1991. godine do 1998. godine u mom slučaju. Dočekivali smo sve one muškarce koji su dolazili u razmjenu. Neke od njih, pravo da vam kažem, nismo ni prepoznavali, jer su imali ovakve oči, modrice, izbijene zube i tako, jadni sami sa sobom, nisu ništa znali. Bili su sretni da ih nitko ništa ne pita. I u toj svojoj nemoći, kako se ništa nije događalo, nikakvih zvaničnih informacija, ja se uz jednu gospođu, obratim na jednog Srbina. Pa mislim se, nije bitno, po crnom vragu, samo neka doznam istinu. Taj čovjek je mene dosta dugo zavlacio: "Sin vam je, da, živ je. Radi u Đeletovcima na naftnom polju ali vam sigurno dugo neće biti isporučen, jer je to od posebnog značaja za... taj objekat je od posebnog značaja za Republiku Srbiju". Onda je iz Đeletovaca premješten u Vukovar na obnovu jednog djela "VUTEKS"-a, pa je ponovo vraćen u Đeletovce, pa iz Đeletovaca u Prijepolje, pa... Normalno da sam ja po tim informacijama sve predavala Međunarodnom Crvenom križu i svaki put bih dobila "Nije tamo uopće evidentiran, nije nikad tamo ni bio" i tako. Te su informacije izgledale dosta vjerodostojno. Ali sam ja ipak nakon nekog vremena osjetila da mi taj čovjek laže. I onda sam mu jednom onako vrlo agresivno kako već jedna majka može biti ili možda kakva je moja narav, jednostavno sam rekla: "Ništa vam ne vjerujem. Molim vas istinu. Ne mičem se odavde dok mi ne kažete istinu". On je malo zastao, pogledao me i rekao: "Voja Stanimirović vam sve zna. Pitajte njega". Nema problema. Ja doma. Naveče nazovem Vukovar. Javi se gospođa Ljeposava, Stanimirovićeva supruga. Ja sam s njom radila u dispanzeru, samo nas je čekaonica djelila: "Ljeposava, to i to me interesira", sve tako kako je ja njoj kažem. Ona ništa ne zna. Voja nije tu. Voja ništa ne zna. On je na sastancima sa Klajnom. "Da nazovem sutra?" "Nemoj, on je i sutra na sastanku, nećeš ništa znati, uostalom, mi smo izbegli u Šid i ništa ne znamo". A došlo mi je da je pitam: "Od koga si izbegla? Ko ti je šta napravio? Ko ti je... Jel te neko uopće dirao? Šta ti je bilo?" Ali dobro, neću ništa o tome. Vjerujem da je moj sin živ, da je tamo i ne usudim se ništa reći, jer ne daj Bože, naudiću mu. A osim toga, htjela sam joj prebaciti i to što nam je pričala kako je provela Novu godinu sa generalima u Beogradu. Ma mislim se: "Ljeposava, sve znaš. Nema šanse da ne znaš. Ti to moraš znati". Ali šta ću. Ne mogu vršiti nasilje nad ženom, kada mi neće ništa reći. I sada da ja to malo privedem kraju, da vas previše ne zamaram, jer je taj put jako dugačak, nepunih osam godina traženja. Možete si i sami misliti koliko je neprospavanih noći. Suprug je sve više i više oronjavao. Doktorica mi je rekla: "Ma nije vam on u stvari bolestan, nego njega tuga razara i on će vam od tuge umrijeti". Pa meni je to bilo onako malo smiješno i nestručno. I mislila sam si: "Ti pričaj šta god hoćeš. Kada se naš sin vrati, on će se oporaviti". Međutim, uslijedila

su još dva moždana, kako sam vam rekla. Sina sam identificirala 1998. godine. Normalno da sam pronašla sve. Mada su mi prije toga nudili tri tijela koja nisu imala nikakve veze s mojim sinom. Ja sam samo tražila: "Dajte mi vestu koju sam ja štrikala. Ne tražim nikakvu oznaku o nekakvoj pripadnosti formaciji ovoj ili onoj. Tražim samo vestu koju sam štrikala. Znam tu mustru, ja ću je prepoznati". I na koncu sve se poklopilo. Dobila sam sve njegove podatke, razmrskanu glavu i sve ono da vam dalje ne pričam o tome. Mnogi ste vjerojatno to sve prošli. Pokopala sam muža... sina, nakon 15 mjeseci i muža. Sada živim sama u Zagrebu u kojem nisam nikada namjeravala živjeti. Odlučila sam se živjeti u Vukovaru. Kada se to sve nekako privelo kraju, nadolazila su mi pitanja: Ma tko je meni oduzeo pravo da ja živim u Vukovaru. Tko je meni oduzeo pravo da ja ne mogu živjeti u svom domu, u svom obiteljskom gnjezdu koje sam godinama savijala? Ko je taj? Zašto se to dogodilo? Tko mi je tu moju najsvjetliju točku u životu, mog sina oteo? Ono što je meni najvrednije u životu. Mislim, ja to sada mogu postaviti kao pitanje, ali u biti ja znam odgovor i ja znam ko ga je.... Jednostavno ga je, da ne kažem, olujni vjetar srpske mržnje odnio. Zašto? Zašto? To je djete bilo bez igdje ikakvih političkih usmjerenja. To je nama kao obitelji bilo posve strano. Zašto? Samo zato što je trebalo sve ono što nije srpsko ubiti, spaliti, zgaziti, uništiti, zatrti mu svaki trag. Nemojte se ljutiti koji ste tu te nacionalnosti, ja drugačije ne mogu reći. Ja sam to tako doživjela i ja ću to tako govoriti dok ne umrem. Jeste da je sada 2008. godina ali ja sam vam još uvijek, evo vidite, ja samo pričam o 1991. godini. I ta 1991. godina će mene otpratiti u grob. Ja sada živim sama a umjesto toga da živim sa svojom obitelji. Dobro, da je sin i negdje drugdje, on je živ, on je prisutan, on meni danas-sutra može biti psihološka potpora. Ovako, nema nikoga. Osim njih, osim te jugo-vojske i Srba, ja okrivljujem i sve one koji su imali i političku i vojnu moć da to spriječe a nisu to učinili. Nego naprotiv. Baš je ta vojska bila ta koja je pomogla da se to sve zlo dogodi na ovim prostorima. Vrlo je teško govoriti o nekakvom pomirenju, tim više što nema onoga "oprosti, eto, napravio sam ti to zlo" ili nešto što bi možda za nijansu omogućilo nekakvu izgradnju novog povjerenja ili tako nešto. Ja ne planiram nikakvu osvetu. Bogu hvala nemam ni mržnju prema nikome. Ali čujete, nepovjerenje je prisutno. To ja ne mogu sakriti. To je tako. I mislim da sva ta neistina, sve ono što se djelomično prikriva, što se ne da onako istinito u javnosti kako bi trebalo, da je sve to jedna velika prepreka za izgradnju sretne budućnosti, ne meni. Ja mogu i sutra umrijeti. Ja sam svoje odživila. Ali svim generacijama iza nas je to jedan ogroman teret prošlosti. Evo, oprostite. Nisam vam baš sve rekla, jer sam se žurila, ima i drugih i znam da vam je već dosta tih crnih priča. Ali evo, toliko koliko sam vam mogla. Hvala lijepo.

Nataša Kandić: Hvala Zlati. Pored mene je Miško Deverdžić iz Istoka. Ja hoću da ga zamolim da nam kaže gde sad živi, gde je živio i šta se dogodilo sa njegovim ocem.

Miško Deverdžić: Dobar dan svima. Ja sam Miško Deverdžić sa Kosova i Metohije. Rođen 10.04.1975. godine od oca Radoša. Počeo je rat na Kosovu 1999. godine. Bombardovanje. Da li da se čuvaš od bombardovanja ili da se čuvaš od albanskih

terorista. Na zahtev Albanaca, Mereme Metaj, Have i Dauta Avdijaj, Havinog muža, zamolili su mog oca da ih primi u kuću. Da ih faktički sačuva. Ja nisam trenutno živio sa njime. Živeo sam u stanu sa svojom suprugom i dvoje dece. Treće je bilo već na putu. Otac je došao kod mene u stan, zamolio me da ih odvezemo do sela Vrela, da ih predamo na našem punktu policije. I ajde, uzajmio sam se 10 maraka tadašnjih, kupio sam četiri litra goriva, benzina. Pozajmio sam auto od Srđana, tadašnjeg policajca u Istoku. Dao mi je bez problema. Seli smo njih u kola i ja i moj otac i krenuli smo put Vrela. Prvi put ulazim u to prokletu Vrelo. Do tada nisam dok me nisu oni uhvatili, nisam ni znao da je to najveće uporište albanskih terorista OVK. Vozio sam, vozio sam, pitao sam oca: "Još koliko?" "Još malo". Na samom ulazu izašli su naoružani ljudi. Pomislio sam da je naša policija. Ali bilo je suprotno. Mene su izveli iz kola, bilo je njih 20, 25 ljudi dobro naoružanih, maskiranih sa oznakama OVK. Puštene brade, napupšćeni. Čim su me izveli iz kola, mene su počeli da tuku koji i dan-danas imam posledice. Odveli su nas, oca mi nisu tukli pored mene, odveli su nas u jednu fabriku *Teuta*, jedno 200 metara gde su nas uhvatili. Uveli su nas u posebne kancelarije. Mene su počeli da tuku i dalje dok nije naišao Selman, Meremin brat rođeni, kojoj sam ja lično sam pomagao i podigao joj dvospratnu kuću, i moja porodica, normalno. One su vrištale, zapomagale da nas puste, da nas ne biju. Ali kada je on ušao u kancelariju, prestali su. Nisu me više pipnuli. Počela su ispitivanja: gde se nalazi srpska vojska, šta ima od naoružanja, policija. I što sam znao i što nisam znao pričao sam. Rekli su da će da me puste ako odem u Istok, iz njihovog logora dovedem još žena i dece [albanske nacionalnosti] ako bude imalo, da će da mi puste oca. I bio je još jedan uslov. Da ubijem Momira Pantića, načelnika SUP-a u Istoku, na koji sam ja pristao. Sve to ispitivanje obavljao je Naser Shatrii, njihov tadašnji komandant OVK. Na sve sam pristao i uputili su me put Istoka sa istim autom s kojim smo išli. Dok sam izlazio iz kancelarije video sam svog oca poslednji put. Izašao sam iz kancelarije i pogledam njega, on mi se samo onako malo nasmejao i kao rukom i glavom "Idi", s tom namerom da idem da dovedem još Šiptara i da mi puste oca, pošto sam ja njih spasio. Ušao je Naser Šatri iza mene u kola i pištoljem uperenim u moju glavu: "Ubi Pantića, dobićeš milion maraka. Spasiću ti celu porodicu i prebaciću te preko granice da ti niko ništa ne može". Pristao sam na sve i krenuo sam ne znam ni ja kojom brzinom, koliko je god mogao da ide taj auto.

Grupa policajaca izašla na kilometar gde su me uhvatili i onako nezasito ih pitam: "Gde ste vi?" Pa kažu: "Mi smo bili u šumi". A oni peku prase na ražnju. Žarko Zarić, tadašnji policajac. S njim sam to pričao. I kaže: "Odmah idi u SUP". Krenuo sam i otišao pravo u SUP u Istoku i ispričao to sve Momiru Pantiću, načelniku SUP-a. Veljović Grujica, njegov zamenik gledao me je tužno. Shvatao je moju bol. Ali Momir Pantić, samo se nasmejao i rekao: "Tako ti i treba". Ja sam krenuo za njegovim pištoljem na stolu koji je bio. Veljović Grujica je tu odreagovao i otišao sam kući. Moja žena je bila u drugom stanju. Nije mogla da me prepozna. I barem da znam samo gde je (otac). A to jedini čovek koji zna, to je Selman, Meremin brat rođeni. Nema veze, ubijen, ubijen. Znači... ali

da znam gde je. Živeli smo 60 godina sa tim Albancima. Nikad reč nismo imali. Kosova Vusaj lično me je tukao. Treća kuća od mene. Hvala. Izvinite.

Nataša Kandić: A Miško, jesi li našao telo svog oca?

Miško Deverdžić: Ne.

Nataša Kandić: Pored mene je Sudbin Musić iz opštine Prijedor, iz Čarakova. On je bio, ako se sećate, to je ta slika obišla ceo svet, ono selo Trnopolje sa onom jednom žicom i onim mršavim mladićem. To je ta slika koju su emitovali BBC, Sky News a i kod nas. Da slušamo Sudbina.

Sudbin Musić: Dakle, pozdravljam vas sve skupa i zahvaljujem se gospođi Nataši Kandić i Fondu za humanitarno pravo Srbije na stvarno jednom, ovaj, izuzetnom poslu koji obavljaju. Ja se zovem Sudbin Musić, i do 1992. godine živio u mjesnoj zajednici Čarakovo, dakle jednom prigradskom naselju prijedorskom, opštini koja je po broju stanovnika bila šesta u Bosni i Hercegovini. Moja mjesna zajednica se nalazi na nekih pet kilometara od centra grada i do moje kuće se dolazilo gradskim autobusom broj jedan. Živio sam, dakle, sa svojim roditeljima, ocem, majkom i mlađim bratom i mlađim dvjema sestrama. I 8. maja 1992. godine, dakle par dana posle onih početaka paljbe po Sarajevu, napunio sam punoljetstvo, dakle ono, jedva dočekaio onaj dan kada ću ja reći mom ocu: eto ja sam taj neki svoj čovjek. Živili smo prosječno za svaku bosanskohercegovačku porodicu. Ja sam bio presretan pošto nas je bilo onako malo više u kući, kad imaš recimo druge nove patike godišnje. To su bile godine kada smo mi mladi otkrili da postoji MTV i godine kada doživljavate svoje prve velike ljubavi. Išao sam u srednju školu i vrlo dobro se sjećam. Jedan dan smo pošli u školu i automobili su se vraćali nazad, nisu mogli u grad zato što je neka nova vlast preuzela moj grad u svoje ruke. Poslje toga smo bili na radiju obavješteni da eto, može se ići u grad. Krenuli smo, dakle, par dana i dalje u školu. Obavješteni smo da je dakle te godine školska godina skraćena do negdje iza polovine maja. Nikada neću zaboraviti svoj posljednji čas. Moj profesor, inače osoba koja je rasla s mojim ocem, on je zatvorio dnevnik, rekavši: "Eto, vidimo se sljedeće školske godine ali ko preživi". Meni to uopšte nije bilo jasno. U stvari, ništa mi nije bilo jasno šta se dešava, jel, nekako nisam bio pripremljen za to što će se kasnije desiti. Dakle, već par dana poslje prestanka škole i početka školskog raspusta, dešava se dakle da u Prijedoru se starta sa neakvim ofanzivama, paljevinama, rušenjima i odjednom se moje Čarakovo sa mjestom Zecovima našlo u nekom okruženju i faktički pretvoreno doslovce u jedan geto. Bili smo par dana granatirani i onda smo obavješteni da onaj ko posjeduje neku vrstu naoružanja da to preda i u znak lojalnosti novoj vlasti okačimo bjele zastave. To je tako bilo smješno. Ljudi su bili toliko isprepadani, da su te bjele zastave... dakle, iznosile su se iz kuće one najveće plahte bjele i čaršafi, da se eto kaže: "Da, eto, lojalni smo. Samo pustite nas na miru". Jedan čovjek iz sela je naravno iskoristio tu priliku, pa je pokupio ono nešto naoružanja – a uglavnom su to bile lovačke

puške ili onaj, pištolji ko je, eto, imao neku dozvolu za njega – da to otjera i iskoristio dakle u svoju nekakvu korist, pa je i pobjegao odatle. Već nekoliko dana posle šta se dešava? Dešava se da nam se ulazi uglavnom u kasne noćne sate u moje mjesto. Počinju da se pale određene kuće a mi smo nekako bili na nekom rubnom području mjesta i graničili smo... dakle, moja kuća gleda u Sanu. Ja s prozora gledam u rijeku Sanu, i preko Sane se nalaze srpska mjesta. I gledam u kuću svojih komšija Martića koji su bili i ostali izuzetni ljudi, mlinari. Imam ovako jedan divan pogled na jedan mlin. Mi dakle nismo... Posle nekih desetak dana, dakle to je već početak juna, odlučili smo da ne spavamo kod kuća, jer osjećali smo užasan strah. Pogotovo se to moglo primjetiti kod roditelja, jel, roditelji ko roditelji. Moji su roditelji bili skromni ljudi i voljeli se i živili izuzetno sretno, skromno ali sretno i pokušavali su na svaki način da nama djeci to nekako, ovaj, uskrate taj strah, da ga preuzmu na sebe. I to smo mi mogli osjetiti, mada ne možete vi kada vam dođe neki M84 pa vam puca ispred prozora a vi da se ne prepadnete. To je... to su... to bi morali doživjeti, ovaj, ja to vama ne mogu opisati riječima. Sklanjali smo se s vremena na vreme kod nekakvih rođaka, komšija, prijatelja. Išli smo... faktički kružili smo kroz to svoje Čarakovo, pokušavajući naći neko sigurno mjesto. No, to je bilo tih dana vrlo teško, jer ljudi su počeli da gube živce. Svi su se bojali kojekakvih optužnica; te reći će da krijemo neke teroriste, te skuplja se kod mene, ovaj, masa i tako dalje. Ljudi su se bojali svojih sjenki doslovce. Uglavnom smo onda spavali po kojekakvim šumarcima, štalama, pojatama, onim za sijeno, sjenicima i tako dalje. Ujutru smo se spuštali dole u dolinu Sane kućama da bi mati pripremila nešto za jesti. Uzimali smo onda hranu. Imali smo nešto i stoke. To smo, ovaj, podmirili i onda smo se vraćali ponovo nazad. Zamislite situaciju, sklonite se u jedan dio mjesta, onda oni tu noć upale... ulete u tu, baš tu mahaluu, upale nekoliko kuća, ubiju nekoga. Onda vi isprestravljeni bježite u neki drugi dio. I to se tako dešavalo u ciklusima. Negdje 20. jula u večernjim satima u šumu gdje smo se mi bili skrili tu noć, a prethodni dan smo čuli da se granatiraju susjedna mjesta, dolazili su ljudi izbezumljeni, koji su pričali da se tamo doslovce gazi po leševima, da je tamo užas. No jednostavno, na kraju XX stoljeća vi u to jednostavno ne možete povjerovati. 23. jula ujutro, nikad neću zaboraviti, bio je četvrtak, pošto smo se našli u nekom okruženju, getu, nama je polako nestajalo i namirnica, nestajalo i goriva, bez obzira što su ljudi imali one poljoprivredne mašine, oni su, ovaj, iznalazili načina da rade, jer mi smo mislili da nećemo ići od kuća i jednostavno moraš preživjeti. Moj otac je pomagao susjedima, pa su onda uzajamno se pomagali, pa je nekoliko njih, u Bosni je taj običaj, ručno ono košenje trave, dogovorili su se za taj četvrtak da dođe na red i naša njiva, jedna velika njiva. Iznad kuće nekih 500 metara. Vraćam se iz šume, otac je otišao prema njivi, nije ovaj, nije došao kući a moj brat je, bez obzira dakle što se radi o nekoj bošnjačkoj, odnosno muslimanskoj porodici, Bosna je takva kakva je, ovaj, u njoj se peče rakija, dakle i moj je brat imao zadatak to jutro, ja sam imao zadatak da odradim poslove oko stoke a moji šesnaestogodišnji brat, trebao je uzeti neku flašu rakije i odnijeti tim ljudima na njivu. Mi tek što smo ušli u kuću, mama je uspjela skuhati nešto kafe, to u stvari nije bila kafa, nego je pola bila kafa a pola je bio preprženi ječam, tako da, ovaj, kafa ne izgubi onu aromu i stekne se dojam da pijete kafu. Tek što smo usuli one prve fildžane, znate u

Bosni se pije iz fildžana, ja sam pogledao kroz prozor i vidio da je odjednom sa svih strana, na tu cestu, jer ja živim na cesti između Prijedora i Sanskog Mosta, da se nalazi na stotine vojnika. U jednom trenutku sam vidio da je jedan okrenuo prema našoj kući ručni bacač. Ja sam se prepao i rekao mami da izleti napolje, da mahne nečim bjelim, da shvate da se mi nalazimo u kući. Mama je to i učinila. On je spustio taj bacač i nedugo zatim pred kuću su došla tri vojnika. Jedan je, primjetio sam, strašno se stidio, ovaj drugi je onako, bio prilično normalan a ovaj treći je bio izuzetno grub i drzak. Ja sam izašao napolje i rekao sam im: "Zdravo", on je meni odgovorio: "Zdravo", onako nekako cinički "izlazite napolje". On je ušao u kuću i čuli smo da po kući lupa, baca, lomi. Ovaj što se stidio ostao je s nama a ovaj treći je otišao oko kuće, valjda da pregleda. U jednom momentu vratio se napolje i on je mene upitao: "Koliko imaš godina?" a ja sam, ne znam ni ja šta mi je bilo da kažem da imam 17. Možda me to u tom momentu i spasilo. Imali smo konje, izuzetno lijepe konje. Moje mjesto je inače poznato što su se ljudi takmičili ko će imati ljepšeg i većeg konja i skupljeg, trkačih. Oni su vrištali, ja sam pitao jel mogu otići tamo da im dam da jedu. On nije dao i rekao je: "Ulazite u kuću i ne izlazite nikud do 12:00 sati". Mi smo ušli u kuću. Okolo se već čula stravična pucnjava, nekakv plač, krikovi, pošto smo gusto naseljeno mjesto. I da vam budem iskren, stalno vas tjera da idete napolje. Od tog silnog straha vam se mokri, s oproštenjem. Ja sam morao u wc i kroz prozor wc-a sam pogledao susjednu njivu, neše komšije, preko puta kuću Mujinu. Vidio sam da ima pun balkon vojnika i da se nešto strašno dešava. Ljudi likuju. Ovaj, to izgleda nevjerovatno strašno. Vratio sam se, nisam to rekao mami. Rekao sam im da sjednu dole po podu a ja sam virio kroz prozor. I u jednom momentu sam vidio da moje određene komšije strašno tuku i tjeraju niz put. A tek kad sam ugledao tog Muje suprugu Minu i njeno troje male djece kako vrište i trče, oni su doslovce bili polugoli, ljetno je doba, ovaj, trče uz cestu panično, ja sam rekao mami: "Mama, sad me saslušajte. Ovo je zadnji dan. Upamtite, bilo šta da nam se desi, nemojte da plačete. Nemojte samo da paničite", pošto je mama moja strašno nekakav strašljiv tip i paničar, njoj sam to posebno naglašavao, pomalo i povisujući ton. Sestre su počele da plaču. Nedugo zatim ponovo su došla ta tri vojnika i sad je onaj bio izuzetno drzak, sad je on dobio zadatak da odradi posao u toj kući koja je došla na red. Povikao je da nam... opsovao nam je majku balijsku i rekao da izlazimo napolje. Mi smo izašli napolje i on je pitao moju mamu: "Kučko, gdje si rekla da ti je otišao muž?" "Pa brate" mama kaže "rekla sam ti da je otišao kositi travu. Evo, ako treba, poslaću ovog jednog da ide po njega". "Majku ti tamo milu", mojoj majci "oni eno kose nas". Repetirao je i rekao: "Sad ću ja tebi pokositi ovo sve tvoje". Moja mama je u jednom momentu eksplodirala, to je žena otprilike visine Natašine i ovako ima i frizuru i tako nekako izgleda, opkolila je nas četvoro djece i rekla: "Nećeš, nećeš". On je ponovio: "Hoću, hoću". Ona je opet ponovila: "Nećeš, nećeš" i treći put on je viknuo – moja se kuća dakle nalazi kraj jednog restorana i ja sam primjetio, ispred tog restorana se fromirala kao neka vrsta komandnog štaba, jer sam vidio auto Hitne pomoći i doktora, jednog čuvenog Stojnića, prijedorskog, kako sjedi s jednim oficirom – taj se okrenuo i viknuo tamo ka tim ljudima što sjede: "Šta ćemo s ovom dvojicom?" On je doviknuo otuda: "Goni to dole". Ja sam uspio obuti patike. Da vam kažem, interesantna stvar, ovo

stvarno moram reći. Te patike su bile poklon rođendanski od naše komšinice Srпкиnje. Ja sam obukao te patike. Moj brat obuo cipele na bosc noge. Imali smo neke džempere oko pasa, u kratkim majicama i farmericama, krenuli smo polako prema kapiji. Ja sam u jednom momentu osjetio tako stravičan udarac u leđa i iznad moje glave se prosuo rafal uz povik: "Šta čekate majku vam milu". Mi smo počeli trčati. Tjerali su nas da trčimo niz cestu prema Prijedoru, prema jednom velikom mostu koje je eto još uvijek tad počct da se gradi ali još nije završen nadvožnjak, istočna Zabela za Banja Luku. Morali smo trčati 200 metara, najdužih 200 metara u mom životu, kroz masu od nekoliko stotina vojnika. Oni su nas tukli. Mi smo padali. Oni su nas tjerali da se dignemo, pa nas ponovo tukli. Posebno mog brata. Znae, on je šesnaestogodišnjak ali puno... mi smo sušte suprotnosti fizički. Puno je veći, krupniji od mene i tamnopot. On je... Posebno su se nešto bili okomili na njega. Ja sam njega u jednom momentu doslovce oteo i uhvatio ga za ruku i trčali smo dalje. U jednom momentu nam je neki tip, ovako pokrupan, sa šajkačom na glavi i ogromnom kokardom i dugačkom crvenom bradom, nam je rekao da stanemo i da se idemo kupati u Sanu. Ja sam njega, brata, i dalje držao za ruku i išli smo prema vodi dole, pošto Sana... jako padne nivo u ljetno doba, išli smo prema vodi. Već sam vidio da vodom plutaju leševi mojih komšija, onih što sam ih prethodno vidio da su ih proveli i počeo sam da se molim, znate. I molio sam Boga da to kratko... što kraće traje. Odjednom sam čuo paniku neku i psovke. Neko je upućivao psovke tom čovjeku što je nas trebao da ubije. Psovao mu majku i rekao mu: "Šta radiš od djece, đubre jedno", u tom smislu. Umalo je izbila neka incidentna situacija i taj, već je bio repetirao kalašnjikov, on je njega spustio i rekao: "Vraćajte se nazad i trčite dole prema autobusima". Onda smo otrčali prema autobusima i u stvari, vidio sam da je to bio šofer Dronjić Ranko, radni kolega od mog oca, koji nije mogao u tom momentu sebi dozvoliti da gleda kako mi ginemo, rizikujući sopstveni život. Plakao je i po drugi put mi je pomogao u smislu da mi je rekao: "Djete, nemoj u taj autobus. Ulazi u ovaj". Kasnije ću čuti da svi ljudi koji su otišli tim autobusom gornjim, da su tu noć u hali tri, u najzloglasnijem... u jednom od najzloglasnijih logora u Bosni i Hercegovini u Keratermu, doslovce svi pobijeni. Ušli smo u autobus, u autobusu smo našli mog rođaka koji je to jutro išao iz bolnice prijedorske drugom stranom Sane, dobio bio kćerku i išao u posjetu, pošao, u stvari, u posjetu ženi. Njega su legitimisali, prebacili na tu stranu. I ja sam njega pitao: "Pa otkud ti? Šta ti radiš ovdje?" Opisao mi je zbog čega je tu. Mi smo sjedili normalno na tim klupama, to su oni plavi autobusi Ikarusovi, oni veliki sa puno prostora za stajanje. Okrenuo sam se s lijeve strane i vidio sam moje dvije sestre kako se drže za ruku i idu dalje niz cestu. Nekih dvadesetak minuta kasnije sam vidio počupanu mamu. Prošli su tamo i ja sam rekao ovome bratu da ih pogleda. Otišle su u jednu susjednu kuću izuzetno bogatih ljudi i to me je nekako strašno prepalo. Ja sam pretpostavljavao da će im tražiti novce. Nekih petnaestak minuta poslje, dakle 23. juli je, užasne su temperature ljeti, odjednom se pojavila neka kolona žena i djece, koje ja jednostavno nisam mogao prepoznati a ustvari, bile su žene i djeca iz susjednog sela Zecovi. Djevojke su bile zavijene, zamotale se, kamuflirale se, u stvari, vjerovatno bojeći se silovanja, upali su nama u autobus. Ja i u tom momentu glumim neku kulturu, ustajemo mi da one sjednu.

Ustao je i taj momak što sam ga našao u autobusu. Odjednom sam primjetio da mi prilazi moja školska kolegica Derviša i da mi kaže: "Pa čovječe, sakrite se, gore su sve pobili". One su nas sakrile na srednja vrata tog autobusa na stepenište okrenuto prema Sani, prema vodi. One su nas opkolile a taj jadnik je otišao dole niže, na donji dio autobusa i stajao je. Neko je povikao: "Izlazi napolje". Narod je mahinalno... pošli su svi da ustanu: "Majku vam milu, ne vi, on". I onda je neki tip izveo tog mladića, Ismeta Hopovaca, zvao se Ismet Ićo Hopovac i doveo ga doslovce tako da sam ja kroz to staklo vidio kako on u njega ispuca sedam metaka. Dakle, prvo jedan, pa onda još šest onako likujuć. Tada sam osjetio prvi put kad vas oblije leden znoj. Kasnije su doveli nekakve muškarce i počeli da ih mlata, tuku, biju. Čuli smo krike a nas su natjerali unutra u autobusu svi da sjednemo. Osim mene i brata, tu su još samo bila dva četrnaestogodišnja dječaka i dva sedamdesetogodišnja starca, koje ja poznajem. Ostalo su sve bile žene i mala djeca. To su bili u stvari, ti ljudi koji će tu noć biti pobijeni u zloglasnoj hali 3 logora Keraterm. Krenuli smo. Autobus se odjednom nekako upalio i krenuo. Mi smo i dalje dakle bili tu na podu autobusa sakriveni. Stigli smo odjednom na nekakvo odredište, izišli smo iz autobusa i odjednom se pred vama ukaže prizor... to je otprilike... jedan fotograf to može zamisliti ovako. To vam je kombinacija Jasenovca i onih Potočara, onaj dan, 11. jula. Masa svijeta, hiljade muškaraca, žena i djece, izgladnelih, mršavih, isprepadanih, prljavih, bradatih, u užasnim higijenskim uslovima, opkoljeni mitraljeskim gnjezdima i žicom. Za mene je to bio kraj svijeta. Ali još i dalje sam sve to vrijeme... a i nekako se i brat kao dijete, to je samo bilo krupnije dijete, stalno krio nešto uz mene. Neko na ulazu nas je tamo evidentirao, ušli smo i boravili tako tu nekako, tumarajući pet dana od grupe do grupe. Znači, u tim uslovima se ljudi pretvore u zvijeri, bez obzira što su to sve bili Bošnjaci. Hrane nije bilo uopšte, niti je bilo organizirane ishrane, znate. I onda su oni s vremena na vreme puštali žene da odu tu u susjedno selo Trnopolje, pošto je bio juli mjesec i ljetina je bila onako prilično zrela, da nabave nešto hrane ali su to ljudi zadržavali za sebe. Jednostavno ste bili u situaciji da spasite sopstveni život i često su se dešavale situacije da roditelji danima nisu jeli to hrane što su imali, jer su ostavljali svoj djeci. Čuli smo da dolaze autobusi i šleperi, oni veliki transporteri, da se odatle ide. Ali idu samo žene i djeca. Dakle, svakih određenih sedam, osam dana dolazi autobus koji pokupi žene i djecu. Međutim, u međuvremenu smo čuli da mi je moj otac ubijen. Odnedak se pojavila jedna moja prijateljica da je moj otac i svi ti ljudi, da su pobijeni. Krenuvši kućama, oni su ponjeli te iste kose i skroz blizu kuće su ih zaustavili, on je samo uspio reći: "Brate, ja imam četvoro djece, ko će njih meni hraniti", u tom smislu. Oni su onda stresli rafal u njih petoricu i ostatak te grupe je uzeo za shodno i našao da njihove leševe, njih petorice, baci u bunar u dvorištu te kuće. Par dana poslje opet smo čuli nekakvo strašno ubistvo žena i djece gore odakle sam ja i ovi naši što su nas znali, nekako su nas čudno posmatrali. Ja i brat smo... mi smo pretpostavljali da su to možda naša mama i sestre. Dali smo sebi zadatak da iziđemo i da se provlačimo, ovaj, kroz tu masu žena i djece i kad dođe sljedeći konvoj, mi ćemo bježati, jer mi smo sebi dali zadatak da preživimo. Jednoga dana nam je pomogla jedna naša komšinica, starica. Imala je sa sobom ćerku. Ta ćerka je imala bebu. Ona je meni rekla: "Sudbine sine, ti uzmi

dijete, neka Almira uzme mene, ja ću glumiti da sam bolesna, a nek Adu uzme moj brat. Neka uzme stvari, pa ćemo polako. Oni će možda misliti da ste vi naši, pa ćemo nekako izići". Međutim, na tom glavnom izlazu od logora se desila panika. Opet je jedan vojnik podivljao i počeo udarati mog brata. Meni je ispalo dijete, njemu stvari. Mi smo uporni bili. Otišli smo na drugi izlaz. Na drugom izlazu opet smo sreli neke ljude koji...u stvari, žene koje znamo. Prilazi jedan vojnik jednoj svojoj poznanici, pita je: "Gdje si i kako si?" Njoj su na njene oči ubili supruga. Nosila je sa sobom bebu. Ona se njemu drsko okrenula i rekla: "Đubre jedno šta te briga". On nekako izrevoltiran, imam osjećaj, nije mogao njoj ništa ili nije htjeo. Okrenuo se i počeo udarati mog brata i pitati ga: "Kud si ti pošao?" Otjerao ga je, vratio ga je nazad, dole među onu masu muškaraca logoraša. A ja i on pošto smo se dogovorili da se ne razdvajamo, i ja sam. Ovaj je repetirao pušku i rekao: "Ti se vraćaj nazad". Ja sam se vratio i on je otišao dole, dakle nekih stotinjak metara i to krupnije djete se meni okrenulo i zvao me da idem i ja za njim. Ja sam mu samo rekao ovako rukom da ne mogu i moj je brat u tom momentu meni mahnuo i ta njegova ruka je meni u tom trenutku u stvari upalila svjetlo i ja sam u tom momentu shvatio ustvari, šta se sve oko mene dešava i da sam ja sad ostao sam na svijetu. Ne znam za mamu i sestre. Čuo sam da mi je otac ubijen i otimaju mi to šesnaestogodišnje dijete, mog brata. Ja sam u tom momentu doživio nekakav šok, stres, jer zamislite situaciju da ne jedete nekih pet dana, vode uzimate sasvim malo i doživite takav stres. Ja sam se srušio u nesvjest. Ta žena je počela da galami na tog vojnika, da ga klete, da mu govori: "Pobili ste im sve. Ili dovodi onog odozdo ili vraćaj ovog dole". Ja sam to čuo kroz nekakvu maglu. Došao sam sebi posle par trenutaka i ona je dovela meni brata. Ja nisam plakao, samo sam se užasno tresao. I taj dan nije bilo dovoljno transportera, kamiona i šlepera i taj dan nismo otišli. Sedam dana poslje toga dolazi jedna žena da mi kaže da je u logor došla moja mama. Ja vam taj susret ne mogu opisati, jer to izaziva u meni buru nekakvih emocija. Zamislite jednu skrhanu majku, kada poslje toliko vremena, gazeći preko leševa, dolazi do Prijedora, krije se i onda uspije ipak pronaći svoju živu djecu. To ove majke, nažalost, nisu mogle doživjeti. Ja sam joj odmah rekao da je otac ubijen. Ona je meni ispričala da je, u stvari, taj dan u tu kuću gdje su one bile zatvorene, te žene, to su u stvari, bili nekakvi civilni punktovi. Znae, etničko čišćenje izgleda tako da ta vojska uđe u selo, pobije svo muško stanovništvo, doživite tu, pod navodnim znacima, i grubu riječ, moram upotrebiti, kolateralnu štetu, pa onda siluju određeni broj žena, popale sve kuće i popljačkaju i stradaju čitave porodice i tako dalje i onda to selo ostane prazno i zove se teritorija, u ovom mom slučaju, srpska, oslobođena teritorija od nekoga. One su taj dan bile maltretirane u toj kući i odjednom se pojavio od nekud jedan vojnik koji je pitao moju sestru kako se zove. Moja se sestra inače zove Sudbina. I onda je on shvatio da je to moja sestra. I to je bio Srbin. Jedan moj veliki drug. I onda je on... nije mogao, bio je šokiran: "Pa vi ste Sudbinove sestre i ti si Sudbinova mama". I onda je on pitao njih da li bi one da idu odatle. Uspjeo je dakle izvući ih odatle, odvesti ih bliže Prijedoru, kroz čitav taj špalir vojske, na sljedeći dakle punkt civila, odakle su se moja mama i sestre pješice uputile u Prijedor. I moja mama pošto nije imala nikud, smjestila se kod Dragice Jujuć a Dragica Jujuć je udovica jednog Muslimana s kojim je imala dvoje djece Ernu i

Emira i ta je Dragica čitavo vrijeme tu moju mamu krila. Jednom prilikom se sreća u gradu sa tim šoferom Dronjićem koji je njoj šapnuo da je spasio Husinu djecu. Onda je Dragica shvatila, u stvari: "Pa Dronjiću, Halida i curice su kod mene". Njih su onda dvoje njih krili, obezbjedili i taj šofer je kasnije uspio moju mamu odvesti u Upravu autotransporta da ona podigne poslednju platu moga oca. Pošto su shvatili da se njima ne piše dobro, ni Dragici, ni njima i da je neminovnost da one moraju doći u Trnopolje, oni su nekako iskoristili svoje veze i u lokalnom Crvenom križu... krstu prijedorskom obezbjedili dakle auto Crvenog krsta i onda su transportovali i moju mamu i sestre na najbezbolniji način, dakle automobilom Crvenog krsta su one došle u Trnopolje i tu smo se našli. Nedugo zatim pojavio se odnekud opet nekakav konvoj za nekud, ne znamo ni mi šta se dešava. Opet one iste slike. Znae, razumite majku koja ima šesnaestogodišnjeg sina, koji je eto, dobio one prve brkove, pa izgleda stariji. I sad ona njega mora ostaviti u logoru a ona ide na slobodu. Desio se slučaj da taj dan se našao u logoru neki bolji, ovaj, srpski oficir, koji se našao u nekakvoj bezizlaznoj situaciji. Dakle, stvorila se jedna veća grupa žena koje su imale otprilike mušku djecu našeg uzrasta, koje su insistirale da djeca idu s njima ili da nas sve pobiju. On je popustio, dakle obezbjedio je dva autobusa i za nas. No, autobusi su premali bili za tu, ovaj, za taj put i odjednom se opet desila nekakva selekcija, pa eto, i moj brat opet nije mogao ući, međutim on je iskoristio to što vojnici nisu vidjeli, on je otišao sa još jednim dječakom na donja vrata od autobusa i oni su ušli u autobus. Mi smo njih pokrili dekama i onda su nas uputili, dakle, u neki... u nekom pravcu. Kasnije smo istovareni posle određenih desetak sati puta na nekakvoj planini. Odatle smo pješke sišli u Travnik. U Travniku sam boravio nekih dva i po mjeseca, opet u izuzetno lošim uslovima. Putem Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca iz Čehoslovačke, uspio sam se prebaciti u Čehoslovačku zajedno sa svojom mamom i sestrama. Kada sam izišao u Čehoslovačku imao sam svega 45 i po kila. Iz Slovačke smo se onda kasnije prebacili u Njemačku i 1998. godine morali smo napustiti, dakle potpisan je Dejtonski ugovor. Na dan potpisa Dejtonskog ugovora ja sam užasno plakao jer sam znao šta to, ustvari, znači. 1998. godine smo se mi morali vratiti. Ali moj brat nije mogao podnijeti psihički da se vrati. On je nas napustio. Otišao od nas. Prebacio se u Holandiju. Mi smo došli u Sanski Most. Iz Sanskog Mosta ja sam se vratio u Prijedor. Dakle, na ono isto mjesto odakle sam protjeran. Ono što danas, eto, iskoristiću priliku, moram reći, juče smo čuli od gospodina Dulića ovde jedan medicinski izraz a to je *prevencija*. Ovo što u Bosni i Hercegovini u ovom trenutku treba, jeste, ovaj, jedan krupniji hirurški zahvat u smislu da se onaj rez a to su dejtonske linije podjele unutar Bosne i Hercegovine, što prije sašije i u tom hirurškom timu svakako prvo mjesto zauzimaju Srbija i Hrvatska. Bosni i Hercegovini onoj kakva sada jeste, treba emulgator da sastavi te tri podjeljene nacije a to su u ovom slučaju... taj emulgator mogu biti povratnici, dakle žrtve kao ja. Oni ljudi koji su pretrpili patnje i vratili se da žive, u ovom slučaju ja, ja sam se vratio da živim sa Srbima, da živim na onom ognjištu gdje sam rođen, odakle sam protjeran. Ti povratnici, ti su, nažalost, zahvaljujući političkoj smjeni u čitavom regionu zapostavljeni i očito je da taj emulgator još uvijek nikome ne treba. Ja se izvinjavam svima vama ako sam vam oduzeo puno vremena. Posebno se izvinjavam žrtvama, ovim ovde, bez obzira na

nacionalnost i vjeroispovjest, pogotovo onima koji su pretrpjeli goru patnju od mene. I hvala vam na pažnji.

Nataša Kandić: Sa nama je i Đuro Pjevač iz Čitluka. Na tim prostorima je ostao njegov otac. To je vreme, to je septembar 1993. godine, to je akcija poznata kao Medački džep. Danas u Zagrebu traje suđenje Mirku Norcu i Rahimu Ademiju za ratni zločin počinjen u Medačkom džepu. Pa evo, ja molim Đuru da nam ispriča kada je on i gde je video svog oca i šta se dogodilo tada u Čitluku.

Đuro Pjevač: Dobar dan, meni je vrlo teško govoriti o ovome, jer mnogo Hrvata imam prijatelja dolje u Gospiću i u Bilavi, a s obzirom da su napravili tude u mom mjestu, moram radi oca i radi njegove sestre, moje tetke i drugih komšija civilnih žrtava što su ih pobili. To je bio deveti mjesec, ja mislim deveti, ujutru 1993. godine. To je Čitluk, Medački džep. Tada su napali u petnaest do šest sa granatama i mi smo se ujutro poskakali svi iz kreveta. Mislili smo da ko i obično tuku po 10, 15 granata, pa da će prestati. I otišli smo gore. Ja sam... djeca su mi i žena... tada nisu išli u školu, bili su... prije su bili u Gračacu. U međuvremenu škola nije radila, pa su bili kod roditelja mi tamo na selu. Kada su počeli granatirati, gore smo otišli u neki podrum, oni, ja sam sjeo u kola i odvezao ih malo gore u neki usjek da ih sklonim od granata. Kako su jako tukli granatama, nisu prestajali, ja sam čučno uz ta kola. Nisam mogao do te konobe, do podruma. Kad čujem ja pale se tenkovi. To je jedno tri kilometra od sela našega, pale se tenkovi, kreću prema selu. Ja samo što sam uspio dotrčati do njih u taj podrum i reći: "Bježi, evo ulaze u selo" i mi smo preko nekih livada tamo počeli bježati. I kada smo se popeli na neke glavice tamo, mi zovemo Miščevića glavice, već je selo bilo sve u dimu, gorilo, jer to je pola sata, oni dođu. I nismo, nego smo pošli preko tih bara, već je tenk njihov prošao prema Velebitu gore. I mi smo se onda dalje, kako smo se god povlačili prema Metku tamo, oni su držali Velebit, taj dio. Sve su nas videli kao na dlanu, što kažu. I kako smo se god povlačili, oni su za nama tukli granatama. Kada smo došli u Medak, e tu su onda prestali. Tu su već u selo ušli i sve su počeli paliti, ubijati. Eh, onda sam ženu, djecu i druge, spakovali se na traktor i kola, oni su otišli prema Gračacu, jer sam tamo imao iznajmljen stan za djecu da idu u školu. I ja sam ostao u Metku čekati. Ove žrtve koje su se posle izvlačile kroz šumu i to. Jer ima i to koji su nakon i 30 dana... jedna žena nakon 30 dana izašla. U međuvremenu za osam dana je... a u osam dana nisu pustili nikoga, ni UNPROFOR, ni nikoga da ulazi u to selo, jer dok oni nisu to počistili i tragove sklonili da se ništa ne vidi. A pre toga je to selo bilo pod UNPROFOR-om, tako da se narod bio oslonio na taj UNPROFOR. I dva dana pre nego što će napasti, UNPROFOR se povukao. UNPROFOR je znao za taj napad. Tako je bilo i u Divoselu, jedan dio kad su napali. Isto je dva dana prije toga otišao. I kad je nakon osam dana, sedam, osam, izašla Ika Rajčević, onako bolesna, ona je sve videla, njima je kuća stara preko puta a nova je s druge strane, jer ta nova nije bila ni završena. Samo je krov imala, ni prozore, ništa. Oni su unutra bacili bombu. Ona je bila negde pod stepenicama. U međuvremenu došao im je neki komandant, kaže: "Ni mačka, ni pašče ne smije ostati tu čitavo. Tako je i bilo. Kada

je pogledala, uhvatili su njezinog sina, koji je od rođenja bio... slabo je govorio, slabo je hodao, bio invalid. Svezali ga za noge i auto i vukli ga tamo do neke pumpe, mi zovemo do bunara. To je jedno 300 metara. U tom su ga momentu vratili nazad i kaže da su ga objesili na drvo, onda su ga gađali noževima. A dok se to dešavalo, neka Boja Vujnović tu je bila u kući, stara žena, 80 godina, nju su izveli iz kuće, iz kreveta ja mislim da je bila, polili je benzinom i zapalili. I dobro, to je sve prošlo. Nakon osam dana kad su to... onda je ušao UNPROFOR, UNPROFOR su pustili i onda su počeli te žrtve da skupljaju. Tad smo otišli ja i ovaj moj burazer u Korenucu, tamo je moja tetka a njegova majka, išli smo da prepoznamo tamo u Korenici te žrtve. Bile su 54 žrtve izložene tu. To je bio... Ja to nisam mogao gledati. On je išao gledati. Ja sam bio po strani, jer nekom je glava, tenk prešo preko glave, neki spaljen. Nijedan čitav nije bio. I kad nije ni on majku našao, ni ja oca, onda je nakon 10, 15 dana neka žena tamo išla i nađe na tu njegovu majku. Ona raširenih ruku leži, prsti joj ovako odsječeni, moja rođena tetka. Onda je on sa UNPROFOR-om nju izvezo... i šta još imam ja reći. A oca, čujem da su mi izmaskrirali. Evo vidite, to sam našao kod kuće kada sam sa UNPROFOR-om išao. Gledajte, lisice. Kad sam s UNPROFOR-om nakon 10 dana išao. I ovo nije moglo skiniti. Morali su ruke odsjeći, odsjeći ovako da smo mogli... gledajte, telefonska žica, to sam kod sjenare kod kuće našao. Možda mi je i otac bio ovim svezan. Ja i dan-danas čujem da imaju podatke. Sad sam i ja čuo da su ga dvojica ubili, izmasakrirali nožem. Onda ima to u Helsinškom odboru u Zagrebu. Ja bih vas molio da to vidite ako je istina. Ja imam i njihova imena. Ali to ne bih sad dok se to ne provjeri. A još ima iz mog sela, ima jedno 30, to jeste 150 kuća, jedno 100 ljudi... duša je bilo. 30 je pobijeno. To su sve civili. To su sve starije žene. Ovaj Obrad jedan što je naišao, kad je naišao na krivini nekoj među... i njihov tenk kad je naišao, on je utekao u neku gradinu tamo. Onda je tu, veli, jednu ženu, kaže moli: "Nemojte me živu u vatru bacat". U neku sjenaru su je bacili. To je morala biti... njih su tri tu spaljene. Štefica neka i Stana i Mica Krajnović. To bi bilo. Dalje ne znam što bih još rekao.

Nataša Kandić: A recite mi sada kada je ovo suđenje u Zagrebu, da li vama to znači kao neka, eto sad, neka pravda za ono što se dogodilo?

Đuro Pjevač: Ma pravda. Ovaj je tužilac naveo pet kuća da je spaljeno. A selo je, ja kad sam ušao sa UNPROFOR-om ni wc poljski nema čitav. Onda znate kako, sve je sravnjeno sa zemljom. Krave su sve izgorele u štalama. To su sa bagerima gurali onu zemlju da se ne vidi, ono da... sve je spaljeno i uništeno. A oni naveli pet kuća da je... A Čitluk je delio samo jedan dio potoka, to je sprženo, uništeno. Pa i zovu je "spržena zemlja". A on je za pet kuća naveo da je, u Zagrebu, da je u utuženju da je unušteno. E sad, koliko će to biti objektivno.

Nataša Kandić: Pa ono što do sada znamo, sudija koji sudi u tom predmetu je stvarno sudija koji uliva poverenje, da će....

Duro Pjevač: Pa dobro. Videćemo kad ga osude kako će biti pravično. Uglavnom, kod nas su... zarobljenih nema, sve je pobijeno i izmasakrirano. Zarobljen niko nije. A mahom svi ti, to su sve mahom žene i ljudi od 70 godina. 70 pa nadalje. Mlađih nema. Nekome glava odsječena. Koga su baš ono izmasakrirali da ga nisu mogli ono malo, toga i nema, kao mog oca. Tih jedno 20 nije ni pronađeno još. Ti se neće ni pronaći.

Nataša Kandić: Je l' nađeno telo vašeg oca?

Duro Pjevač: Molim? Nisam vas čuo.

Nataša Kandić: Je l' je nađeno telo oca?

Duro Pjevač: Ma ne, neće ni naći.

Nataša Kandić: Sada vas sve molim da uzmete slušalice, zato što ćemo da slušamo prevod sa albanskog.

Bekim Gashi: Ja sam Bekim Gashi i dolazim sa Kosova, iz sela Trnje, opština Suva Reka. Selo Trnje se prostire na osmom kilometru jugozapadno od Suve Reke. To je selo grupnog tipa blizu obližnjeg brda. Pre marta 1999 godine ja i moja porodica smo živeli jedan običan i dobar život i sa svakodnevnim obavezama, kao svaka druga poštena albanska porodica. Moji roditelji su mene, braću i sestre naučili da je živeti časno najvrednija stvar na svetu. Nikada u našim srcima nisu gajali mržnju za druge nacije na Kosovu.

Molim vas da me saslušate o tome šta se desilo u noći 25 marta 1999 godine, kada je počelo sve. Te noći ja sam bio kući zajedno sa majkom Hyrom, sa mojim sestrama Luletom, Selvijom, Lumturijom i Blertom. Tokom cele te noći ja i moja starija sestra Luleta, koja je bila učiteljica, nismo spavali. Bili smo budni do jutra, a s vremena na vreme smo izlazili napolje da vidimo da li se nešto događa ali ništa nismo videli. Negde ujutro, dana 25. marta, oko 05:00 časova, starija sestra je izašla da uzme drva da bi naložila vatru i ništa nije primetila napolju. Posle par trenutaka ja sam čuo neke glasove na ulici i izašao sam da vidim šta se dešava. U tom trenutku, čim sam izašao na terasu, video sam da je celo naselje i celo selo opkoljeno policajcima, paramilitarcima i redovnim vojnicima srpske vojske. U tom trenutku ušao sam unutra i otišao sam da probudim majku i sestre koje su spavale. Čim su se probudile počele su da viču i da plaču nagovarajući mene da odem iz kuće, pošto sam bio jedini muškarac u kući. Ja nikako nisam pristao, i rekao sam im da ćemo biti zajedno do smrti. Na njihovo insistiranje ja sam izašao sa sporedne strane kuće preko prozora da me policija i vojske ne bi videli. Izašao sam iza kuće, gde je bio put, ali nisam mogao da ih ostavim pa sam se vratio za trenutak. One su počele da viču: „Molim te, beži, odlazi, mi smo žene, nama ne mogu ništa, ti si muškarac, tebe mogu da odvedu“. Nisam imao puno vremena a one su mi rekly da će ići kod drugog strica koji je bio blizu. One su krenule kod njega a ja sam išao putem

gde je bila kuća drugog strica Bajrama. Čim sam ušao u dvorište kod strica jedna granata je pala na krov kuće i u tom trenutku polovina krova je uništena. Ušao sam u kuću. U tom dvorištu su bile dve kuće, u jednoj su bile žene a u drugoj muškarci. Bilo je tu i gostiju koji su došli. Posle pet minuta dvorište se napunilo vojnicima, policajcima i bilo je i onih koji su na ramenima nosili neke oznake žute boje. Počeli su da pale i uništavaju sve što su našli, vikali su. Mi smo sve to posmatrali sa prozora drugog sprata preko spuštenih roletni i videli smo da su jedan vojnik i jedan policajac prišli blizu kuće i pitali su jedan drugog šta da rade. Jedan je vikao „bacaj bombu“ i taj je bacio bombu. Sve je uništeno u tom trenutku i podigao se dim. Na drugoj kući, gde su bile žene, automatima su razbili prozor i bacili su jednu bombu. Na početku je ranjeno troje ljudi ali posle nekoliko minuta umrla je supruga moga brata od strica Shemsija koja je imala 47 godina i sin od njenog devera koji je imao sedam godina. Svi odrasli tu su bili žene. Bila je i jedna devojčica ranjena, koja je imala devet godina. Potom su izašli iza kuće gde su videli da neki drugi meštani beže u pravcu reke i tu su počeli da pucaju i napravili su krug, policajci i vojnici, nisu štedeli ni decu ni žene. Među njima je bila jedna žena, jedna mlada koja je bila u devetom mesecu trudnoće koju takođe nisu poštediti, sve su ih ubili. Zatim su se ponovo vratili da bi se osigurali da nije neko ostao živ. Nakon tog užasnog prizora kojeg sam video svojim očima krenuo sam na drugi sprat i zatim na potkrovlje gdje je bilo dosta visoko i ne znam kako mi je bog dao tu snagu da se popnem tako visoko na krov koji je bio uništen od granate. Sa sobom sam povukao dvojicu stričevih sinova i dao im ruku da im pomognem da se popnu na krov. Tu smo ostali kratko i za to vreme sve je okolo gorelo i bilo je neprekidne pucnjave. Oni [srpske snage] su bili smešteni na brdu iznad naših kuća i pucali su u pravcu sela Orahovca. Ja ništa nisam znao o sudbini moje majke i mojih sestara ali u jednom trenutku je došao jedan rođak koji je bio sa njima i pitao sam ga, Nexhat se zvao, „Nexhate, da li si video moju majku i sestre“. On mi je rekao da ništa nije video, nije hteo da mi kaže ništa. Bio je sav krvav, ranjen u ruku. Čim sam mu okrenuo leđa on je rekao bratu od strica da su svi ubijeni i da ima i ranjenih koji su ostali dole i da traže pomoć. Mi nismo mogli da idemo da im pomognemo, pa sam se ja ponovo popeo na krov. Puzio sam po krovu dok sam stigao na mesto gde sam imao vidik na dvorište drugog strica, koji nije bio dalje od 15-tak metara vazdušnom linijom. Video sam u ležećem položaju majku i četiri sestre, kao i puno članova porodice strica, sve ukupno je bilo tu 15 ubijenih. Bio je sin od brata od strica, Fisnik koji je imao 10 godina, moja majka. Njih dvoje su bili ranjeni i neprestano su tražili pomoć. Ja nisam mogao da idem da im pružim pomoć, samo samo čuo njeno zapomaganje „upomoć, dajte mi vodu“, tražila je vode. Od tada, kad god pijem vodu prisećam se njenog zapomaganja. Policija je sve vreme stajala tu i čuvala je njih, nije im pružila nikakvu pomoć. Do večeri ja sam bio na krovu.

Uveče, između 20:00 i 21:00 časova sišao sam sa krova da bih otišao i video da li je majka još uvek živa, nisam više čuo njen glas. Čim sam ušao u dvorište video sam da su svi mrtvi. Nisam mogao ni da im priđem, nikakvu pomoć da im pružim. U tom trenutku pojavili su se i neki drugi rođaci koji su preživeli tu strahotu. Tu pored mene je došao jedan rođak koji je imao 62 godine a potom smo čuli neke glasove po mraku. Taj rođak ih

je zamolio na srpskom jeziku: „Molim te, nemoj da me ubijete“ ali oni nisu štedeli ni njega, ubili su ga pored mene. Na sreću mene nije pogodio nijedan metak, i ponovo sam pobjegao i popeo se na krov. Tu sam boravio 48 sati. Bilo je jako hladno, bez obuće i odeće, bez hrane. Tu noć su proletele na hiljade granata i rakete u pravcu Orahovačkih sela iz našeg sela. Svakog minuta sam očekivao smrt koja će pogoditi i mene. Sledećeg dana ujutro neki koji su bili tu udaljili su se od kuća a ja sam ostao kao i moj stric i dva brata od strica. Nas trojica smo bili na krovu a stric dole. Oko 14:00 časova posle podne su došli redovni vojnici a stric je hteo da ide da vidi moju majku u sestre i porodicu drugog strica gde su bili ubijeni, hteo da ih vidi još jednom, jer tu je Fisnik još uvek živ. On je zatvorio vrata a oni su mu rekli: „Nemoj da zatvoriš vrata jer ćemo te ubiti. Stric je otvorio vrata i oni su ušli u dvorište, a mi smo to gledali sa krova kuće. Oni su tražili novac od strica, tražili su ključeve od kola jer su videli auto tu. On je toliko bio zbunjen da nije znao kako da odgovori, samo im je rekao: “Nemam, nemam“. Oni su mu rekli: „Šta čekaš ovde“ a on im je odgovorio da ima puno ubijenih iz porodice a oni su mu dali 10 minuta vremena da ih sahrani i da odlazi odatle. On je došao kod nas kod krova i zvao je „Bekime“. Ja sam ga pitao šta traži a on mi je odgovorio da policija i vojska dolaze dole i da trebamo brže odlaziti. Bio je dan i mi nismo mogli jer smo se plašili da će nas videti. Onda mi smo krenuli u pravcu jedne kuće koja nije bila spaljena. Tu je bilo hrane za stoku. Mi smo otišli tamo i ušli u seno. Policija i vojska su приметili da smo se kretali i došli su u bilizini i vikali su: „Izađite vani“. Nakon tog užasa što smo videli, mi smo pre prihvatili da nas žive zapale nego da izađemo vani i da završimo u njihovim rukama. Ostali smo do večeri tu a uveče smo izašli iz te kuće na ulicu. Prošli smo preko leša rođaka koji je bio ubijen na vratima. Tu je u blizini reka i mi smo ušli u reku. Bilo je jako hladno. Rekom smo hodali u pravcu sela Lešane/Leshan, koji je bio nastanjen sa Srbima. Mi nismo znali jer u tom trenutku nije bilo nijednog upaljenog svetla, pa nismo znali da li ima meštana tu ili ne. Prišli smo blizu jedne kuće gde smo videli jednu upaljenu sveću i u tom trenutku izašao je jedan čovek koji je pričao na albanskom. Pitao je ko smo mi. Predstavili smo se ko smo i on nas je uveo unutra i dao nam je odeću i obuću. Te noći smo boravili tu do jutra.

Srbi sela Lešane/Leshan su nam rekli da se ne plašimo, da budemo bez brige. U 12:00 sati data je naredba da svi izlaze i da se okupljaju kod seoske škole. Svi su bili naoružani. Svi meštani su se uputili u pravcu škole. Ja sam od te strahote i tragedije koje sam preživeo krenuo uz reku da bih izašao na magistralni put Prizren - Suva Reka. Čim sam izašao na put prošao sam ispod mosta . U tom trenutku je prolazio jedan Albanac kamionom na kome je imao svoju porodicu. Naišla je jedna autoblanda iz pravca Prizrena prema Suvoj Reci. Iz te autoblinde je pucano na nas i troje ljudi je ranjeno. Ja nisam bio povređen i nastavio sam prema selu Đinovce/Gjinovc, gde meštani sela još nisu bili proterani. Čim sam ušao u selo Đinovce/Gjinovc tu je dat alarm da se udalje meštani jer su vojska i policija ulazili u selo. Ja sam pobjegao odatle u pravcu sela Budakovo/Budakovë. Bila je dugačka kolona izbeglica i bilo je užasno. Smestili smo se u dolini sela Lanište koje je bilo selo između sela Budakovo i sela Jezerce. Bila je dolina reke. Bili smo bez medicinske nege. Posle pet nedelja smo bili sa svih strana opkoljeni. Ja

sam se otrovao, pa sam ponovo krenuo u pravcu sela Đinovce/Gjinovc, odakle sam i došao u tu dolinu. Celo selo Đinovce je bilo spaljeno, sve je bilo srušeno. Smestio sam se u jednu kuću moga ujaka, u deo kuće koji nije bio spaljen. Tu smo bili opkoljeni sa četiri strane. Boravili smo bez hrane. Sa vremena na vreme smo bili napadnuti, tu je bilo puno mladih ljudi, pa smo ulazili u cevi za kanalizaciju u selo. Nismo imali gde da se sakrijemo. Kretanje srpskih snaga je bilo uočljivo, i one su se kretale na sve strane.

Dana 15. juna, nakon odlaska policije i vojske, ja sam posmatrao sve vreme selo. Video sam kako odlaze a potom su ušle NATO snage na Kosovo. Onda sam pošao u pravcu sela Trnje. Kada sam došao na ulazu sela tu su bili prisutni Romi iz sela koji nisu napustili selo u nijednom trenutku. Oni su služili srpskim snagama. Pitao sam ih da li znaju nešto oko moje porodice. Oni su mi odgovorili: „Mi ne znamo ništa... bili smo zatvoreni u našim kućama... nismo mogli da vidimo ništa“. Nastavio sam putem u pravcu moje kuće. Čim sam ušao u dvorište video sam da sve je bilo uništeno, spaljeno. Trava je bila porasla. Kuće su bile spaljene. Krenuo sam u kuću gde su toga kritičnog dana bili članovi moje porodice, majka i četiri moje sestre. Otišao sam do mesta gde su bili ubijeni. Tu ništa nisam našao. Nije bilo nijednog traga. Jedinu stvar koju sam našao bila je marama koju je moja majka nosila na glavi i cipele od jedne sestre.

Već devet godina tražim njihova tela, još uvek nemam nijednu informaciju o njima. Među 22 ubijenih iz moje porodice i osam izbeglica, sveukupno trideset, našoj porodici nedostaju (vode se kao nestali) još 17 voljenih. Tri od ubijenih žrtava, njihova tela su spaljena. Dve žrtve su sahranjene u selu, pet su sahranjene na granici između Albanije i Kosova gde su pronađena u avgustu 1999 godine dok o ostalim žrtvama nemamo nikakvu informaciju. U svakoj grobnici koja je otvorena, na svakom povratku tela (iz Srbije) ja sam bio prisutan ali ne vredi. Ne znam kako živim. Verujte mi, posle celog ovog užasa, posle ove golgote, pitam se da li možete da razumete moje duševno stanje u kojem živim. Moja porodica, moje pokojne sestre su bile nedužne. Jedina njihova krivica je bila što su bili Albanci, što su voleli Kosovo i želele su da žive u miru. Neka im je laka zemlja.

Nataša Kandić: O istom događaju na suđenju pred Haškim Tribunalom, u predmetu Milošević, govorio je jedan pripadnik Vojske Jugoslavije. Svedočio je kao zaštićeni svedok. I on govori o tome da je on bio u tom selu i zašto su došli u to selo i ko su bili komandanti njihovi neposredni i šta se događalo. Pa ćemo mi kratko da pustimo tu izjavu da čujemo tu drugu stranu koju Bekim vidi preko svojih sestara, majke i porodice koje više nema.

(Video snimak)

Izvod iz transkripta sa suđenja Slobodanu Miloševiću

Petak, 6. septembar 2002.

Svedok K-41

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Gospodine K-41, samo par preliminarnih pitanja. Da li ste ikad krivično osuđivani, a pod tim podrazumevam sledeće: da li ste se ikad pojavljivali pred sudom, da li se protiv vas vodio krivični postupak i da li ste ikada osuđeni za bilo kakvo krivično delo?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Ne.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Sada ću vas zamoliti da se pozabavimo poslednjom nedeljom marta 1999. godine. Da li se sećate kapetana Gavrilovića kako izdaje naređenje bataljonu da nešto uradi.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, sećam se, to se desilo u martu mesecu, noću, tačno se datuma ne sećam, ali znam da je bila noć kada je počelo NATO bombardovanje. Te večeri oko 21.00, 22.00. Te večeri je došao kapetan Gavrilović i naredio je da vojnici zaduže uniformu, municiju i opremu koja im je potrebna za borbu.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: I da li ste vi zaista i zadužili tu uniformu, municiju i opremu.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste odmah krenuli ili ste krenuli rano ujutro narednog jutra?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Nismo odmah, krenuli smo u jutarnjim satima narednog jutra.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Kuda ste otišli i kako ste tamo stigli?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Mi smo ušli u kamione i išli smo preko sela koje se zove Novake/Malesi e Re i stigli smo u brda više Trnja/Termje, sa južne strane Trnja, stigli smo.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: U redu. Kada ste stigli tamo, koliko sati je bilo, otprilike?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Mislim da je bilo oko 4.00. Rani jutarnji sati su bili, to znam.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li je bilo teške artiljerije i neke druge vojne opreme sa vama u vašoj grupi iz 549. motorizovanog bataljona brigadeŠ

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: U našoj grupi iz pozadinskog bataljona jedino teško oružje jeste protivavionski top i mi smo jedino posedovali taj top koji smo postavili na tom brdu više Trnja.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Možete li da nam kažete tog jutra kad ste se nalazili iznad Trnja, ko od nadređenih oficira je bio sa vama? Ko je bio tamo?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Od oficira sa nama su bili komandant bataljona, Pavle Gavrilović, njegov zamenik Gligorević, bio je poručnik Jaćimović i bili su vodnici koji su bili zaduženi za svoje vodove. Zatim je bio Kozlina Rajko, Delić i bio je Fejzić, mislim Miroslav, ne znam tačno ime.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: To je bila gotovo u celini vojna operacija u prisustvu jednog policajca, je li to tačno?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, to je tačno.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Gospodine, osim oficira, uključujući i gospodina Kozlinu, možete li da nam kažete koliko je ukupno vojnika učestvovalo u toj operaciji Koliko četa, koliko jedinica, znači, koliko je ukupno bilo ljudi.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Koliko se ja sećam, bilo je tri čete, tri vodnika koji su vodili, iz čete, u njima, mislim da je bilo 80 do 100 vojnika, koliko se sećam.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: U redu, otprilike oko 3.00, rekli ste nam šta ste u suštini radili. Možete li da nam sada ukratko, svojim rečima, ispričate šta se desilo, kada je sve to počelo, ko je šta uradio. Ispričajte nam to svojim rečima.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Ujutro kada smo došli na to brdo, sišli smo sa kamiona, kamioni su postavljeni, tu da se ne mogu videti. Na brdu je postavljen protivavionski top tako da može da dejstvuje po selu. Posle toga mi smo sačekali tu na brdu, sa svojim vodnicima smo stajali i kapetan Gavrilović je pozvao vodnike da im izda neku naredbu. Vodnici su prišli do kapetana Gavrilovića i on ih je pitao da li su vojnici spremni za akciju. Oni su mu odgovorili “da” i posle toga on je pokazao rukom prema Trnju i rekao je da “danas ovde ne sme niko da ostane živ” i vodnici kada su shvatili komandu koju im je izdao, krenuli su prema nama kasnije. Naš vodnik se okrenuo prema nama. Rekao nam je da sastavimo našu četvu i krenuo je ispred nas niz brdo prema Trnju.

Nakon što je izdato to naređenje, vodnici sa svojim četama pošli su prema selu Trnje, a vodnik je ostao sa svojim vojnicima na brdu. Posle kada smo išli niz brdo, sva je vojska

shvatila o čemu se radi i primicali smo se selu. Kada smo se primicali selu, razvijali smo se u strelce za borbu i tako smo došli do sela. Prilikom dolaska do zauzimanja položaja, video sam na periferiji jednog čoveka koji je sa nekom torbom na ramenu, nosio je verovatno torbu sa stočnom hranom i začuo se rafal pored mene i taj čovek je pao. Posle toga protivavionski topovi su zauzeli položaje i nakon izvesnog vremena počeo je protivavionski top, počeo je da dejstvuje po selu. To je potrajalo možda nekih 20 minuta i posle toga mi smo krenuli u selo. Prvo jeste što smo uradili, to je bilo da smo zapalili jedno seno koje se nalazilo na putu i posle toga je začuo se isto... Ljudi su počeli da, videli smo ih u dve kolone, jedni su bežali prema Lešanima/Leshane, a drugi su bežali levo prema Potoku /Potok. Kada smo ulazili u selo...

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Kada ste otišli u selo, rekli ste nam za jednog starijeg čoveka i rekli ste da ste čuli pucanj i da je čovek pao. Da li znate ko je pucao u tog čoveka koji je nosio vreću, pretpostavljate da je unutra bila hrana za stoku?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: U njega je pucao vodnik Kozlina koji je naš vodnik.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste vi to videli.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Onda ste nam rekli za taj protivavionski top koji je granatirao selo. Tokom tog granatiranja ili kasnije, da li ste videli bilo kakve seljane iz tog sela Trnje i da li su oni nešto radili. Ako jesu, šta su radili.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Za seljane koje sam ja video, jeste da su bežali, maločas sam rekao levo prema Lešanima, a drugi su bežali prema Potoku. Mislim levo i desno od nas kako smo išli, bili zauzeli položaje prema selu.

Dok je trajalo granatiranje, ja i vojnici koji su bili kraj mene levo i desno smo zauzeli položaje i čekali da granatiranje prestane, da bismo ušli u selo.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: A kada je granatiranje prestalo, da li ste dobili uputstvo od bilo koga i kakva su to bila uputstva.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, vodnik Kozlina je ustao i od njega levo i desno počeli su da kreću vojnici. Mi smo govorili “šta je, kreće se”. Znači krenuli smo u selo odmah pošto je on krenuo. Mislim on, vodnik.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Kad ste ulazili u selo posle granatiranja, da li ste bilo koga sreli. Da li ste videli neke ljude i ako jeste, šta se s njima desilo.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, kada smo skrenuli u selo, jedan čovek je trčao između kuća dole jedno 300 do 400 metara ispred nas i začuo se rafal i čovek je pao.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste, šta je bilo prvo šta ste uradili kada ste ušli u selo. Pošto je ovaj čovek već ubijen, o kome ste govorili, spominjali ste neki stog sena.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, prvo je da smo zapalili taj stog sena, kasnije smo po grupama dvojica, trojica ulazili u kuće koje su se nalazile u tom selu. Kuće su bile redom paljene.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Po čijim uputstvima ste to uradili, ako vam je neko davao uputstva.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Po uputstvima našeg vodnika.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Šta ste radili tom prilikom, šta ste tražili tokom tog pretraživanja kuća.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Tokom tog pretraživanja kuća pretraživali smo da li nije neko ostao u tim kućama. Mi smo u grupama, vodnik nam je davao naređenja nama po dvojici, trojici u redove kuća koji su bili da idemo i da proveravamo da li ima ko, neko u njima, ako nema, da sve kuće budu zapaljene.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Dok ste pretraživali kuće, da li se sećate jednog incidenta sa starijim čovekom i šta se sa njim desilo.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, sećam se jednog starijeg čoveka koji je bio isteran iz svoje kuće i sećam se vodnika koji je naređivao vojniku da puca u njega, ali ga je odbio, nije mogao da puca u čoveka i sećam se da ga je on ubio kundakom od puške, rafalom u glavu i rekao: "To se ovako radi".

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Možda bih mogao da vas pitam još par stvari da razjasnimo: ko je bio taj vodnik i ko je bio dotični vojnik.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Vodnik je bio Kozlina, a vojnik, redov Milošević koji nije hteo da puca i koji je rekao "ja ne mogu da pucam".

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Možete li da nam ispričate o jednom događaju koga se sećate kada ste, pre svega, našli nekog po prvi put u jednoj od kuća koje ste pretraživali.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, kada smo naišli na jednu kuću, videli smo da se pomera zavesa u kući na prozoru i znali smo da se neko nalazi u toj kući. Ušli smo u to dvorište i u tome je, u dvorištu su bile, kuća jedna sa leve strane i bile su neke garaže i bile su kuće sa desne strane. Ja i još nekoliko vojnika smo ušli u ove kuće koje su bile sa desne strane i iz tih kuća ljudi koji su bili unutra bili su isterani u dvorište.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Ko ih je isterao i kako.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Isterali su ih vojnici koji su ulazili u kuće.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste i vi bili među tim vojnicima.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, ja sam bio sa vojnicima koji su ulazili desno u kuću koja se nalazila...

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li su te ljude izveli upirući u njih cevi pušaka ili na neki drugi način.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, svakako su logično bile puške uperene, kada otvara vrata, nama je rečeno da je moguće da tu ima i vojnika OVK, ali tu nije bilo nikoga osim ljudi koji su se nalazili u tim kućama i oni su sa tako uperenim puškama, rečeno im je da napuste svoju kuću, da izađu.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li se sećate koliko je bilo tih ljudi, kog su bili pola i uzrasta starosti, otprilike.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Ljudi, kasnije kada su svi bili u dvorištu, kada je naređeno da posedaju, mislim da je bilo oko možda 15 ljudi. Tu je bilo i žena, sećam se najmanje jednog deteta koje sam ja video i bilo je starijih ljudi.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li je bilo nekih beba, novorođenčadi, da li na to mislite kada kažete dece.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, na to mislim. Bilo je jedna najmanje koja je imala, možda, ne znam da li je imala i godinu dana, ne čak ni godinu dana.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Ako ste se uopšte obraćali tim ljudima, šta ste im rekli kada su izašli napolje.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Kada su ljudi napustili svoju kuću i izašli napolje, tu je bio vodnik koji je naredio da posedaju u tome dvorištu.

Dalje je rekao jednom vojniku da povede jednog od muškaraca koji su sedeli tu do te garaže i da ga pita da li imaju neki novac kod sebe. Kada mu je odgovorio da nemaju, on mu je rekao da se vrati na svoje mesto i sedne u dvorište, da se pridruži ostaloj grupi ljudi, a vojnik da se vrati tamo gde smo mi stajali. Rekao je ostalim vojnicima koji su se nalazili u dvorištu da mogu da pođu prema kapiji, da izađu odatle i nas četvoro, petoro koliko nas je stajalo, da tu i ostanemo.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Samo da bi ovo bilo jasno. Na početku bilo je vas više od četvoro ili petoro, bilo je više vojnika u dvorištu, je li tako.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, bilo je više vojnika i bilo je tu vojnika koji su još ostajali u kućama, koji su se zadržavali i bilo je vojnika koji su naknadno ulazili u dvorište od ostalih i kretali se ka izlazu.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li sam vas dobro shvatio da je vodnik Kozlina naredio većini vojnika da krenu prema kapiji, ostavljajući vas četvoro ili petoro u dvorištu sa tim civilima. Da li je to bilo tako.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, to je bilo tako. On je rekao tim vojnicima koji su se nalazili...

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Još jedno pitanje pre nego što nastavimo. Da li su ove civile u nekom trenutku saslušavali, osim što su im tražili novac, da li ih je neko pitao za OVK.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da. Pitali su ih gde je OVK, da li tu ima OVK. Sećam se da su odgovarali da nikada OVK nije bilo i da u selu nema nikoga od OVK. I onda su tu nastajale okolo, kao psovke.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Dalje ste nam pričali o jednom čoveku koga su izdvojili i odveli na jedno mesto u dvorištu. Većini vojnika je naredeno da napuste dvorište, a ostali ste samo vas četvorica ili petorica. Šta se dalje desilo.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Ostali vojnici su krenuli. Ovi koji su se nalazili u tom trenutku krenuli su da izlaze, a nas četvoro, petoro, koliko nas je ostalo, vodnik je naredio da pućamo u ovu grupu ljudi koja je bila tu u dvorištu. Koja se nalazila pred nama.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste vi to i učinili.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da.

TUŠILAC RAJNEFELD – PITANJE: Ko je pućao na ljude.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Pucao je vodnik, pucali su svi koji su ostali, vojnici u tom redu, nas četvoro, petoro.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Uključujući i vas.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste pucali na sve civile koji su stajali pred vama. Kad kažem “vi” mislim na vašu grupu.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, naša grupa je pucala, kako se ko nalazio na svom mestu. Pucao je pred sobom na ljude koji su bili ispred. Pucano je na sve ljude.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Ako se sećate, šta se desilo sa tim ljudima na koje ste vi pucali zajedno sa svojim drugovima vojnicima.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Svi ljudi na koje je pucano počeli su da padaju jedan preko drugoga i najviše se sećam, to mi je baš ostalo u dubokom sećanju, jedna beba koja je bila pogođena sa tri metka, koja je neverovatno vriskala.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Po vašem mišljenju šta se desilo sa tim ljudima.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Ne znam, ja sam samo hteo što pre da napustim to mesto. Posle toga i vodnik i mi smo odatle krenuli, rekao je nama vojnicima koji smo krenuli, nas dvojica, trojica koji smo bili u toj grupi, da proverimo još ovu kuću koja je bila sa leve strane da nije neko ostao i u toj kući sa desne strane u sobi bio je jedan starac koji je...

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste ušli u tu kuću, tu drugu kuću.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, mi smo videli samoga starca koji je ubijen. Više nikoga nije bilo u toj kući. Izašli smo iz nje.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Kada ste izašli iz te kuće, gde ste išli, šta ste čuli, šta ste radili.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Kada smo izašli iz te kuće, izašli smo iz tog dvorišta. Tu je bila glavna cesta koja je vodila kroz to selo preko, neko od vojnika je rekao da se tamo videlo pomeranje zavese u još jednoj kući. Nakon izvesnog vremena slomilo se staklo i prozor na toj kući i ubačena je bomba. Začuli su se vriskovi iz te kuće i posle te eksplozije više se ništa baš nije čulo.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Znači, vi ste krenuli dalje u druge kuće u tom selu posle tog incidenta kada je ubijeno 15 ili otprilike 15 civila, je li tako.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Kada ste napuštali to imanje gde je vaša grupa ubila te civile, da li ste videli kako neki drugi vojnici ulaze da vide šta se desilo, da neko ulazi u to dvorište i onda ga napušta.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, za vreme čim je prestala pucnjava, već je ponegde bilo vojnika koji su ulazili, gledali, istrčavali, jer tu su bile obadve čete se skupile i onda su, ono, kako izlazi, neko govore vojnicima i onda smo nastavili dalje prema tu obližnjem...

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Dobro. Ovde ćemo stati. Tokom celog tog događaja kada ste ušli u to selo sa brda, tokom granatiranja i tokom svih ovih događaja koje ste maločas opisali, da li ste u bilo kom trenutku primetili da neko uzvraća vatru iz sela. Da li je na vas neko pucao.

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Nije bilo pucnjave koja bi značila da je tu bilo vojnika OVK.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Da li ste vi ikad kažnjeni ili su protiv vas preduzete neke disciplinske mere u vojsci zbog vašeg učešća u onoj pucnjavi u Trnju ili bilo kog drugog incidenta?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: U Vojsci Jugoslavije zbog takvih incidenata nisam bio kažnjen nikada.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Gospodine, vas je predsedavajući sudija danas upozorio i ja sam vam lično ranije objašnjavao, kao i istražitelji, da ćete možda da snosite određene pravne posledice zbog ovog svedočenja koje tereti vas lično. Da li je tako?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Tako je.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Rečeno vam je da imate pravo na advokata, a vi ste odgovorili da ne želite advokata, da li je to tačno?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: I to je tačno.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Jasno je da ste vi dobro razumeli da niste obavezni da odgovarate ni na jedno moje pitanje danas. Da li je tako?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Da, razumeo sam.

TUŽILAC RAJNEFELD – PITANJE: Zbog čega ste onda došli, zbog čega ste se prijavili da svedočite?

SVEDOK K-41 – ODGOVOR: Moja prijava zbog čega sam došao da svedočim jeste da na ovaj način iskažem sve ono šta me muči, evo, tri godine od kada sam završio vojsku. Najviše što me muči jeste što preko noći, nikada ne prođe noć, a da ne sanjam to dete koje je pogođeno i koje plače. I mislio sam, ako kažem istinu, da ću se osećati u duši mnogo lakše. To je jedini razlog zbog čega sam ja ovde.

(Kraj video snimka)

Nataša Kandić: Naše vreme ozbiljno odmiče. Nećemo uspeti da održimo planiranu raspravu o radionicama. Ali evo, ja sad pozivam Mirka Kovačića iz Vukovara koji je proveo u Srbiji u logoru Stajićevo ode 20. novembra, kada je JNA ušla u bolnicu i kada je stanovništvo, da kažem, odvedeno iz svog grada. Pa evo, molim Mirka Kovačića ako može kratko, budući da su ljudi izgleda već se umorili od ovog jednog teškog prepodneva. Imamo posle toga još jednu priču, koju ćemo mnogo lakše slušati.

Mirko Kovačić: Ja sam Mirko Kovačić, tih godina 1991. godine sam bio u 61 godini, običan civil, što je rekao kolega Čičak iz Zagreba, bio sam već fosil. Nisam pripadao nijednoj partiji. I onda sam vidio da je život krenio od toga 18. 11. ujutro kada smo odveženi u bolnicu na sabirno mjesto, sasvim drugim tjekom. Između 17. u pola noći budi me moj šnajder u podrumu gdje smo proveli tri mjeseca: "Čika Keve, daj mi vode" - on je bio šećeraš - "da popijem pilulu". To je bilo oko pola jedan. A ujutro kada smo napuštali podrum, rekoh: "Bato, ideš i ti s nama". On je digao tri prsta, kaže: "Ja ostajem ovde". Rekoh: "Hvala, zbogom". Rastali smo se. Iz bolnice sam krenio put *Veleprometa*, na prvu trijažu ili oduzimanje svega što je bilo. Rastavio sam se sa ženom, unucima i snahom. Sin i ja smo krenuli na mušku stranu. Dočekali smo večer, osam sati. Bili smo sprovedeni dignutih ruku u skladište i zatvore *Veleprometa* da bi oko pola dvaanest bili srećom izdvojeni u grupi od 20 i pomoću nekoga rezervnog starešine ili oficira JNA popunili autobus i odveženi u pravcu Mitrovice, da bi u Mitrovici prenoćili ispred zatvora, jer nije bilo mjesta. I sprovedeni negdje u pola noći, došli smo u logor Stajićevo kraj Zrenjanina. U logoru Stajićevo dobili smo prvu porciju nakon izlaska iz autobusa, kroz špalir. Tada su mi razbijeni svi zubi i ovaj, usna gornja sa puškom, da bi u Stajićevu proveli jutro, dočekali smrznuti, ležeći na balegi, jer to je bila ogromna štala od krava, koja nije korišćena 20 godina. Vode nije bilo pet dana. Hrane nije bilo četiri dana. Dočekali smo i 29. novembar, Dan Republike. Mislili smo da ćemo dobiti prvu hranu,

međutim stvarno smo dobili tada prvi puta topli obrok, vrlo mali, sa komadićem kruha. I to je bilo dovoljno. Tada sam ja prvi put morao ići da obavim fiziološke potrebe i to me je pobunilo negdje u pola noći. To nakon 19 dana. Možete zamisliti kako to izgleda. Stražar me odveo van štale i kaže: "Hoćeš li ti biti skoro gotov bre? Ako ne, sad ću da te utepam ovde". Rekoh: "Utepaj me kako hoćeš", rekoh "ja ne mogu". To je bilo, vjerovatno vi žene znate, gore od porođaja. Tada mi je razbio dva rebra puškom i oštetio mi je neki organ koji neću da pominjem, koji. To je bilo gotovo, da bi 2.12. konačno došla jedna žena, divna Meri, predsjednica Crvenog križa međunarodnog iz Ženeve. Imala je sa sobom pratioce. Dve damice iz Beograda koje su krivo prevodile ono što se događa u štali, u logoru. Ja sam joj na italijanskom jeziku pojasnio sve. I odmah je došlo zapisivanje. Tak da smo svi dobili svoje brojeve i bili smo sigurni u naš život, znači, sada prvi puta sam nekako slobodnije prohodao. Da bi već 6. 12. u šest ujutru ponovo došla sa svojom grupom i pokupila je sve nas starije od 60 godina. Bilo nas je 28. Među ovih 1.200 što su bili dopremljeni, bilo je 25 maloljetnika. I prilikom postrojavanja ujutro toga 6. 12. je imao moj sin koji je bio sa mnom, nije mogao ići u proboj, jer ja mu nisam dozvolio da ide u proboj 17. jer sa jednim metkom i sa trulom puškom se ne ide u proboj. Tako da se on priključio i fala Bogu, izvukao se. Međutim, i rođendan je proslavio u logoru i dolazi on, zna engleski, de, šta kaže on gospođi Meri a pukovnik Živanović, koji je bio komandant logora, kaže: "Bre" kaže "šta radi onaj tvoj sin tamo?" Pa rekoh: "Čestita mu" rekoh "gospođa Meri, ljubi ga, rođendan". Rekoh: "Pukovniče, može li sin da ide sa mnom?" Živanović je uzeo spisak od gospođe Meri koji je pisan na francuskom na memorandumu međunarodne organizacije i olovkom dopisao ime moga sina i mi smo 6.12. napustili logor Stajićevo i vratili se u izbeglištvo, šest godina u Zagrebu. Evo, to je priča. A oni detalji koji su vezani za logore, čuli ste priče, da vas ne opteretim time. Međutim, u Velepromet-u me je dočekao moj đak Jova, koji me je dobro izmlatio ali ja ipak danas i Batu šnajdera sretnem u trgovini, kupujemo zajedno kruh i hleb i pozdravljamo se. A sretnem i Jovu, koji me susreće i kaže: "Vi mi dobro izgledate profesore". E, takav je to život u Vukovaru. Hvala ljepo.

Nataša Kandić: Hvala Mirko. I sada imamo Jusufa Trbića i Đoju Krstića. I zbilja ne znam kako i na koji način da ih najavim i ko će prvi da govori.

Jusuf Trbić: Hvala ljepo. Ja i Đojo, moj prijatelj Đojo Krstić dolazimo iz Bijeljine. Mi smo dio jedne iste priče. Jedne priče, koja će vjerujem, unijeti bar iskru svjetlosti u ovaj veliki mrak koji je pao na naše živote. Mi dolazimo iz Bijeljine, grada koji je vijekovima, pošto je bio na granici turske carevine bio interesantan za trgovinu i u njemu su živjeli ljudi sa svih strana svijeta. Vjekovima je to bio u pravom smislu riječi multinacionalni grad u kojem nikad u njegovoj istoriji nije bilo međunacionalnih sukoba. Čak ni u Drugom svjetskom ratu. Naprotiv, krajem 1941. godine u Bijeljini je potpisana jedna od šest poznatih muslimanskih rezolucija. To su bile peticije upućene ustaškoj vlasti za zaštitu Srba. Poput drugih gradova: Sarajeva, Mostara, Tuzle, Banja Luke i Prijedora i u Bijeljini su peticiju potpisali i svi imami, dakle vjerski službenici koji su vodili džamije. I

mi smo živjeli, rađali se i odrastali u takvoj atmosferi. I to je trajalo sve do 1. aprila 1992. godine, kada su rano ujutro iz Srbije došli ljudi u uniformama, poslje smo saznali da su oni bili pripadnici specijalne policije na čelu sa Željkom Ražnatovićem Arkanom. Njih su raširenih ruku dočekali domaći SDS-ovci, pripadnici stranke koja je imala apsolutnu, potpunu vlast u Bijeljini tih dana a koja je na vlasti i danas. I Bijeljina je poslužila kao generalna proba rata. S jedne strane su bili uvježbani uniformisani ljudi a sa druge bespomoćni civili koji nisu znali šta se dešava. Arkanovci su počeli da upadaju u kuće u kojima su na svoje veliko iznenađenje, zaticali uvijek isti prizor; Bošnjaci i Srbi zajedno. Meni se dogodilo da sam odveden iz kuće mog punca, odveden u Arkanov štab. Nakon cjelovečernje torture ja nisam ličio na ljudsko biće. U kući iz koje sam odveden bilo je dosta ljudi, među njima i komšije Đojo Krstić sa svojom ženom Marom, komšija Miloš Đurković i neki drugi ljudi koji su... Đurđević, je l' tako... i neki drugi ljudi. Poslje smo shvatili da su oni bili s nama zbog nas a ne zbog sebe. Ja sam čudom preživio. Mnogi drugi nisu, jer sam u to vrijeme za tako malu sredinu bio suviše poznat a neko je iz Bijeljine javio na radio Sarajevu da sam ja odveden, pošto novinari nisu imali pristupa Bijeljini, osim nekolicine probranih iz Beograda i Novog Sada. Onda su to prenijeli svi ostali mediji i došla je naredba Arkanu da me ostavi, privremeno vjerovatno, živog, jer svejedno nisam imao kud. Bijeljina je bila potpuno opkoljena i potpuno u rukama te tadašnje vlasti i arkanovaca i ja sam doveden nazad kući. Nakon toga je čovjek koji je došao sa mnom u Beograd, Đojo Krstić, sklonio sve nas, sve koji smo bili u toj kući, pogotovo muškarce, sklonio je u kuću svog brata Drage. Da biste shvatili šta je on, u stvari, uradio, treba da znate da su u Bijeljini tih dana ubijani ljudi na ulicama, u svojim dvorištima. Ubijane su čitave porodice bez ikakvog, naravno, razloga. Ljudi nisu znali uopšte o čemu se radi, jer 1. april, to je bio dan prije bilo kakvih ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, prije bilo kakvih masovnih ubistava. Niko nije imao predstavu o tome šta se događa. Ja sam znao da će me domaći patrioti tražiti i da će me naći. Na ulazu u dvorište ja sam rekao Đojo da je bolje da nađem neko drugo rješenje, jer ne želim da njima nanesezlo. Ako me nađu kod njih, mogu i oni stradati. On me je pogledao u oči i rekao mi: "Ti si Jusufe naš gost. I ako neko u ovoj kući treba da pogine, to ćemo biti prvo moj brat i ja, pa onda ti. Oni su me liječili tih dana, nekoliko dana, čuvali su nas i kad smo krenuli, taj dan je bio Bajram, oni su napravili bajramski ručak, i ispratili nas plačući, kao da smo čitav život proveli zajedno. Nakon toga, naravno, mi smo održavali kontakte čak i u toku rata, Bijeljina je kraj u kojem nije bilo nikavog rata, nikakvih ratnih sukoba. Linija fronta je bila jako daleko a protjerano je više od 35.000 Bošnjaka od ukupno 37.000 koliko ih je bilo. Stotine ljudi je pobijeno, hiljade je prošlo kroz logore i prinudni rad. Bilo je mnogo silovanja. Svi su opljačkani, poniženi i toliko užasa je počinjeno da to nije moglo stati u knjigu, drugu moju knjigu o tim događajima koja je nedavno izašla. A pominjem je zbog sledeće zanimljivosti. Dva recenzenta te knjige zovu se Duško Tomić i Lazar Manojlović. Dakle, u moru tog mraka o kojem ta moja knjiga govori, pojavljuju se zrnca svjetlosti. Pojavljuju se ljudi koji svojom dobrotom nadrastaju to vrijeme i koji nama koji smo se vratili u svoj kraj, govore da mi tu možemo ostaniti i da ima nade za sve nas. Danas smo u jednoj zanimljivoj situaciji. Vlast govori da mi ne možemo živjeti

zajedno a mi živimo zajedno. U Bijeljini nema nikakvih problema među Bošnjacima i Srbima, pogotovo onim Srbima koji su živjeli prije rata u Bijeljini. Ali mi svi zajedno, pogotovo naravno, mi Bošnjaci, imamo velikih problema sa vlašću. Kod nas su na vlasti danas kao što su i nekad bili SDS i radikali. Ta vlast se trudi svim silama da očuva rezultate etničkog čišćenja. Bijeljina je danas isti grad kakav je bio i 1995. godine. Mi imamo i ulicu Draže Mihajlovića, čak i ulicu Arkanove garde. To je jedna velika ulica kojom je ta garda ušla u Bijeljinu. Mi imamo iste zastave, simbole. Mi imamo nazive ustanova. Mi imamo isti nivo diskriminacije, jedan jako visoki nivo diskriminacije Bošnjaka, zbog koje je ta vlast natovarila na leđa opštine ekonomske sankcije američke administracije i Evropske unije. I zbog tih sankcija patimo i ja i Đojo podjednako. I Bošnjaci i Srbi u Bijeljini. Ne pate samo oni koji su toliko napunili džepove da njima nikakve sankcije ne mogu naškoditi. Hoću još samo nekoliko rečenica da kažem. Drago mi je da sam bio ovdje. Čovjeku sa strane bilo bi teško povjerovati da se i ovakve priče kakve smo sad čuli, mogu čuti u sred Beograda. Ja znam da Nataša Kandić nije naročito masovna pojava ali ovo što sam vidio ovdje može svima nama da kaže jednu veoma važnu stvar – mi žrtve, svi koji se smatramo žrtvama na bilo koji način, zapravo pripadamo jednom narodu. Mi smo i manipulisani i progonjeni i ubijani zbog ciljeva koji su za nas bili manje-više daleki i nepoznati i mi smo sada suprotstavljeni jednoj drugoj strani koja je sve to organizovala i napravila a koja međusobno nema nikakvih problema, nema nikakvih sukoba i koja jako dobro živi na svemu onome što je uradila. Naša jedina šansa, svih žrtava jeste da zajednički podignu svoj glas, da usprave tu svoju zajedničku patnju, koja je ista kod svih ljudi, kod svih žrtava, bez obzira na to kako se oni zovu, da dignu tu patnju kao zastavu i da traže ono što im pripada. Da traže u prvom redu istinu o onome što se dogodilo, jer bez te istine može nam se za koju godinu ponovo dogoditi ovo što nam se sada dogodilo. Da traže odgovornost za one koji su krivi. Da svi pogledaju sebe u oči da vide kolika je njihova moralna pa ako hoćete i politička odgovornost, kolika je njihova odgovornost zato što su glasali za te ljude, zato što su ćutali, zato što su svojim okretanjem glave pomogli tim kolovođama zla da naprave to što su napravili. Ali mi žrtve svi bolujemo od iste bolesti i za sve nas su isti lijekovi i to moramo shvatiti. Želim samo da vas pozovem da sa ovog skupa i vi kao i ja ponesem jednu, jedno zrnce nade da će u ovom mraku koji je pao po nama ipak kad-tad doći poneki trag svjetlosti i da će ta svjetlost vjerovatno krenuti sa ovakvih mjesta kao što je ovo danas.

Nataša Kandić: Da čujemo i Đoju.

Đorđe Krstić: Pa ja sam taj Đojo Krstić. Evo kolega, komšija moj Jusuf je ispričao priču lijepo, jer on je i književnik i novinar. Ja to ne znam tako pričati. Ono što sam znao, znao sam da... imao sam neodoljivu potrebu u toku ovih nesretnih zbivanja da pomognem ljudima i pomogao sam, moja kuća je pomogla koliko je mogla. To je Jusuf i napisao u svojim knjigama na par mjesta. Međutim, nije normalno obuhvatio sve jer i ne znam za.... Moja kuća je pomagala ne samo Bošnjake, nego sve kojima je trebala pomoć u tom periodu. Ja ih neću nabrajati da vas ne mučim, jer skup je ovaj iscrpljen posle ovakvih

svedočenja. Meni pravo da vam kažem, emotivna sam osoba, i kamen mi je u stomaku a preznojio sam se mada se teško znojim, jer sam... Ne zna se šta je potresnije, jel ovo što su pričala djeca o svojim roditeljima ili ne znam, majke o djeci ili sestre, juče je sestra jedna i tako dalje, ili očevi. Sve je toliko potresno da je stvarno... da sam izmučen ovim potresnim pričama. Ali evo, ja ću, ovaj, na neki način, jer Jusuf je manje-više rekao, da kažem o toj Bijeljini, stvarno kao primjeru koji je kroz istoriju imao jednu toleranciju ili jedan lijep život. Ja neću navoditi puno slučajeva ali samo da navedem iz Drugog svjetskog rata. Ujdurović Mujo je spašavao Srbe i bio je ubijen od zlikovaca zato što je vadio iz Jasenovca i pomagao Srbe. Ali nije samo on, nego je bilo još takvih porodica. Obrnuto, i Srbi su pomagali i sklanjali Muslimane da sada ne dužimo. Moj slučaj koji ću ja sada da kažem i da se zahvalim tim stradalim Muslimanima, nastradalim, koji su i meni pomogli. Ja... mislim, moja je porodica pomagala i ovaj, ali mi se na neki način uzvratilo. Što kaže narod – dobro se dobrim vraća. Moje je dijete 1995. godine 20. marta na Majevidi zarobljeno, teško ranjeno i dok je još bio... nije bio ranjen, izvukao je te neke ranjene. Poginula su dva, tri, i ostao je među posljednjima i on je teško ranjen. Naišla je ekipa. Posle toga je naišla druga ekipa, sanitetlije i htjeli su da ide. Međutim, on je bio nepomičan. Onda je jedan stariji čovjek rekao: "Dajte da spašavamo mladost" i oni su prihvatili, jer njemu je tada bilo nepunih 20 godina, momak stvarno lijepo sportski građen, lijep, ne što je... svačije dijete je lijepo ali... I oni su prihvatili. Stavili su ga na nosila i prenjeli. Mislim iz onog iskaza kada je razmjenjen nakon šest mjeseci i devet dana, znam toliko, mada on ne želi mnogo da priča. Tražio je tada vode. Nisu mu dali vode, nego su mu dali limun. Proveli su ga kroz minirano polje, došli u poljsku bolnicu. Tamo su udarile granate, pao sa operacionog stola, pa posle prebačen u Tuzlu i tamo je korektno operisan, da bi nakon izlaska na kontroli na VMA u Beogradu, rekli da je korektno liječen i korektno operisan. Danas je on pokretan, živ, radi i ovaj, hoću da kažem, da se zahvalim svima... svom tom osoblju iz Tuzle, jer su puno od mojih komšija i komšinica, koji su napustili u međuvremenu Bijeljini, kojima smo mi pomagali, došli u bolnicu i masovno su obilazili, donosili ponude. I njima nije bilo jasno otkud da žene Muslimanke dolaze sada nekom Srbinu, četniku tamo, da mu izlaze u susret. Ispitivanja je bilo i tako dalje i mislim ja se zahvaljujem svim ovim mojim komšinicama i komšijama i ljekarima i pogotovo ovom čovjeku koji je imao dobrote da kaže da spašava mladost i da su ga spasili, jer su ga prebacili. Mogli su da ga ostave da umre na, mislim, na Majevidi. Eto, otprilike, ja sam to samo malo... što kaže Jusuf, da damo malo i vedrine da ima ljudi svuda i nije samo moja porodica pomagala u ovom posljednjem kijametu i ratu, da kažem tako. Bilo je još porodica srpskih koje su pomagale, jer u Bijeljini su stvarno stradali Muslimani. Stradali Muslimani. Tamo ako je bilo tri, četiri pogibije Srba, nisu poginuli od muslimanske ruke, nego od namještaljke. Tako da što su stradali, stvarno su stradali, kažem, stradali su Muslimani. Još jednom kažem da se zahvalim svim tim koji su imali razumjevanja i koji su pomogli i meni, jer mi se vratilo na neki način, pošto smo i mi izlazili u susret. I imam potrebu, stvarno imam potrebu, da gledajući ovaj skup danas i ove priče tako teške, da izrazim moje ljudsko saučešće lično svim ovim žrtvama, porodicama koje su imale žrtve u ratu, jer ovaj, nisam imao priliku na javnom skupu i

kažem, evo, izražavam saučešće moje ljudsko, duboko saučešće za sve ove, bez obzira iz koje nacionalnosti ili na kom su ratištu ili kod kuće stradali, jer to nisu sigurno zaslužili. A preko 90 posto smatram je poštenih ljudi i nisu zaslužili ovo što danas imamo. I još nešto samo na kraju da kažem. Evo, sve ovo što smo slušali dobro je da se čuje i dobro je da se zapiše, da se ne pišu posle dvije, tri historije, da se zna šta je istina. Ali sa ovog skupa ja bar očekujem da nešto se i neka inicijativa pokrene da se nešto mjenja u ovom društvu. Jer mi evo, pričali smo i pričamo. Uglavnom, teško se mjenja. Mislim da treba promijeniti vlast. Ne može vlast donjeti ništa dobro, ako su na vlasti trenutno, pa i jesu na vlasti trenutno, ljudi koji su učestvovali u ratu. Na svim ključnim funkcijama danas na vlasti nalaze se ljudi koji su učestvovali u ratu i koji brane svoje pozicije. Jusuf je to rekao. Ako oni i dalje huškaju ljude, ako su nacionalisti, šovinisti, ne možemo mi očekivati ni da idemo u Evropu, ni da nama bude u nekoj budućnosti... Pa dajte vi da mi živimo danas, da već počnemo danas živiti, da ta djeca i omladina već danas vide a ne sve neku budućnost. Dok oni dočekaju budućnost, ostariće i oni. Eto, toliko ja, da ne zadržavam više. Hvala vam.

Završne reči:

Nataša Kandić: Odustajemo od planirane plenarne rasprave. Ta rasprava je trebalo da da bude vaše vreme, da govorite na osnovu ovoga što ste danas čuli i o čemu ste razgovarali u radionicama, i da vidimo da li je to neko regionalno telo za utvrđivanje i kazivanje činjenica koje može da nam pomogne da otvorimo nasleđe prošlosti. Da li ono može da pomogne u našem odnosu prema toj prošlosti, prema tom teškom nasleđu. Ali čini mi se da je teško bilo šta reći kada se čuju sve ove priče, kada slušamo satima o onome šta se događalo 1991., 1992., 1995., 1999. godine. Teško je onda izlaziti sa predlozima i idejama. Zato ja predlažem da odustanemo od rasprave, da Vesna Teršelič i ja iznesemo zaključke sa radionica a da vas zamolimo da imajući ovo u vidu, ovaj današnji dan, ja se nadam da svi delimo to jedno mišljenje da je ovo preko potrebno čuti, čuti te ljude, pokazati im da nam je bitno da ih slušamo, da hoćemo da ih slušamo ali da nije dovoljno to što mi ovde u sali hoćemo da ih slušamo. Da je potrebno da ima više, da kažem, društvenog prisustva ovde, da hoćemo da su parlamentarci u svim ovim državama da jesu za to, da smatraju da je ovo neophodno da se stvori javna platforma za glas žrtava, ali u regionalom kontekstu. Da nije dovoljno to što je Haški Tribunal utvrdio i što će utvrditi do 2010. godine, da će ostati stotine i stotine neiskazanih, neispričanih teških priča, da je potrebno da ih čujemo da bismo mogli da imamo celinu o onome što se događalo. **Potreban nam je i taj javni prostor.** Ne možemo ga stvoriti ukoliko nema političkih elita u tome. Iako je danas puno nas ovde, to je ipak malo. Vi ste videli da imamo, da nama predstoji angažovanje da pridobijemo medije za to, da oni razumeju da ovo nije nikakva dnevna vest, ovo je vest od 1991. godine i koja će trajati i trajati sve dok je ne izgovorimo, sve dok sve te priče, sve te teške sudbine ne iznesemo javno. Zato moramo da nađemo načina kako ćemo vlasti i medije da dobijemo na ovoj strani, vlast, elite, političke partije, one koje su na vlasti, da ne možemo mi da vodimo taj proces

utvrđivanja. Mi možemo da pomognemo, pripremimo, napravimo poimenični popis žrtava, možemo da organizujemo skupljanje potpisa, milion, dva miliona za osnivanje takvog jednog tela ali ne možemo da zamenimo one koji vrše funkciju vlasti. I mislim da vas zamolim takođe... vi svi znate u svojim sredinama ljude koji nam takođe mogu kazivati, kao što je bilo danas. Vi vidite koje čarobno i delotvorno dejstvo ima kada u tim pričama nađemo nešto što je neka ljudskost, nešto što je, kako Đojo kaže, dobrotu. To jesu neke stvari, neke dimenzije tog rata o kojima moramo voditi računa i o kojima moramo govoriti. Jeste da je užasno puno bilo zločina ali bilo je ljudi koji su držali do svoje ljudskosti i integriteta od prvoga dana kada su počele ružne stvari i nedela da se događaju. Oni takođe zaslužuju da i mi pokažemo da su oni bitni. Oni jesu bitni za buduće generacije, kao što je bitno za buduće generacije da to nasleđe ostavimo čisto u pogledu činjenica i u pogledu odgovornosti. I zato vas molim, budite slobodni, predložite kako i na koji način dalje da nastavimo sa ovim konsultacijama i kazivanjem istine, dokumentovanjem onoga što se dogodilo preko ličnih iskustava i priča. Svako ime koje je danas izgovoreno, ostaje zapisano, iako nije rečeno pred sudom, niti je rečeno pred nekim državnim telom. Jednostavno ono što neko iznese kao deo svog života, više niko ne može da izbriše. Mi ćemo to vrlo brzo staviti i na web sajt i napravićemo video zapise i molim vas, hoćemo da vam damo, da vam pošaljemo ali budite slobodni, imate naše adrese, javite se. A ja sada pozivam Vesnu Teršelič. Molim vas, samo pet minuta i ja vas molim da prihvatite ovo što smo odložili ovu plenarnu raspravu za neko novo vreme. Imaćemo regionalne forume i u Podgorici i u Prištini. Imaćemo još bezbroj konsultacija. Na osnovu ova dva dana izvukli smo neke lekcije. Nešto smo naučili. Neke ljude smo povredili. Meni je žao. Nadam se da će gospodin Krasnići razumeti da imamo još vremena, biće prilike. Možda drugi put da ostavimo čitav jedan dan, mada je teško 10 sati... teško je i samim ljudima koji govore da mogu da izdrže ovu napetost koja je, pre svega, napetost zbog tog jednog užasa koji se govori. Ali svima koji su danas govorili, ja mislim malo je reći hvala. Način na koji su ovde ljudi govorili mene je toliko zbunio i potresao, da ljudi mogu o onome što je bilo užasno teško da govore na jedan jednostavan način i da vide i nešto dobro i da smatraju da je to dobro javno izreći. Ja se svima zahvaljujem a evo Vesnu prvo da zamolim da nam kaže kratko, vrlo kratko, dva, tri minuta osnovni neki zaključak i preporuke sa jučerašnje radionice u kojoj su dominirali učesnici žrtve

Vesna Teršelič: Na prvom mjestu naglasili ste da je potreba i očekivanje istina. I to, prije svega, dokumentiranje činjenica i afirmiranje istine utemeljene na činjenicama. Pa ste puno govorili o pravdi i to prije svega, o procesuiranju direktno odgovornih za ratne zločine kao i zapovjednika. Dosta smo razgovarali i o potrebi ubrzavanja identifikacija posmrtnih ostataka žrtava i ubrzavanje potrage za nestalima. Puno je vas to naglasilo kao vrlo veliku potrebu. Neki su spominjali i reparacije. Mada su drugi rekli da, naravno, nikakva odšteta ne može vratiti one koji su ubijeni i nestali, koji više nisu tu. Ali opet je važan i program reparacija. Rečeno je i da status civilnih žrtava zakonski nije dobro reguliran i više puta je naglašena sigurnost, kako fizička, tako i ekonomska. Ona je vrlo važna pri povratku i nikako je ne smijemo gubiti iz vida. Onda je vrlo ljepo rečeno da se

trebamo ujediniti, kako bi bili podrška svakome onome ko je izgubio svoje dijete, majku, sina, kako ne bi taj teret prenijeli djeci. I trebamo imati hrabrost za to i važno je uspostaviti dijalog, kako bi jedinstveno nastupili prema onima koji nas najmanje hoće čuti. O tome je govorila maloprije i Nataša. I zajednički se obratiti institucijama. Važno je izvršiti određenu vrstu pritisaka, kako bi se potpisao sporazum između pravosudnih institucija u regiji na procesuiranju ratnih zločina za sve države u regiji, što sada nije slučaj. Ta se suradnja među nekim državama razvija a drugdje još nije regulirana posebnim sporazumima. I rečeno je da nam treba neko istražno tijelo u regiji koje bi skupa sa nama i sa svim udruženjima, bilo servis, bilo podrška pravosudnim institucijama, pa da se primaknemo pravdi. Naglašeno je da su važna javna svjedočenja i da su potrebna javna svjedočenja, kao današnje koje smo svjedočili svi i da bi ih trebali prenositi mediji i da bi ih trebali prenositi političari ali i drugi. I bilo je nekoliko inicijativa poput izgradnje zajedničkog memorijalnog centra i zajedničkih obilježavanja na dan nestalih u kolovozu, u avgustu i sjećanje na one za kojima se još traga i na one čiji su posmrtni ostaci pronađeni i sahranjeni. I govorilo se i o... samo da dođem do kraja, problemu podjeljenih zajednica i o tome kako živimo jedni pored drugih i kako je bitno približiti se istini i pravdi da bi više živili skupa a ne toliko jedni pored drugih. I na kraju je rečeno da smo odgovorni mladima ostaviti istinu. I ja bih time zaključila i one koji su željeli još nešto dodati a juče nakon sesije neki su mi rekli kako bi mi rado dali nešto na papiru i dopunili ovo što smo rekli da mi to donesu evo sad u vrijeme ručka ili pošaljite kasnije, nije važno, da se neke formulacije preciziraju, jer je jedna važna stvar koja je rečena, recimo je bila da se sada od međunarodnih institucija još uvijek čuje da oni traže poboljšanje suradnje sa Haškim sudom ili potpunu suradnju sa Haškim sudom i da bi im bilo dobro predložiti da promjene to što traže i da insistiraju na učinkovitom radu pravosuđa, kako bi se okončali predistražni postupci istrage i kako bi bilo više kvalitetnih suđenja za ratne zločine i da je to isto nešto što možemo uputiti međunarodnim institucijama. Ja sad tražim tu točnu formulaciju. Nju je trebalo još malo ispiliti, pa na tome možemo raditi kada ćemo uobličiti ove konačne zaključke. Eto. Hvala vam.

Nataša Kandić: Ja ću biti kraća, iako mislim da je naša rasprava u radionici – *Regionalni pristup u utvrđivanju činjenica i kazivanju tih činjenica*, da je debata najduže trajala. Mi smo razgovarali gotovo tri sata i kad smo izašli videli smo da su ovi ostali već bili završili. Na mene je najdublji utisak ostavio zaključak koji je potekao od sudija i tužilaca, koji su već sa iskustvom koje imaju u suđenjima za ratne zločine, vrlo dobro razumeli koliko je njima potrebna jedna, da kažem, podrška i stalno podsticanje u formi tih raznih materijalnih dokaza, svedoka, podrške u smislu stvaranja jedne javnosti koja daje podršku suđenjima za ratne zločine, kao jednom osnovnom pravnom instrumentu u odnosu na počinjene zločine. Od sudija i tužilaca je poteklo to da je stvaranje, osnivanje i ta ideja o regionalnom telu za utvrđivanje činjenica i javnog saopštavanja, da nikako ne protivreči, niti ometa, niti ograničava, niti bi sputavala suđenja za ratne zločine. Šta više, oni vide u tom regionalnom telu jednu strašnu podršku za suđenja za ratne zločine i vrlo su svesni koliko suđenja za ratne zločine mogu da doprinesu da se utvrdi ta jedna

celovitija, da kažem, činjenična istina o prošlosti. Oni, naravno, uz naglašavanje da je njihov cilj uvek utvrđivanje odgovornosti i istine u odnosu na one optužene, oni znaju da nikada ne može biti toliko tih suđenja koji mogu da doprinesu da se dođe do te celovite materijalne istine o prošlosti. Bilo je, ja to smatram zbilja najvažnijim zaključkom sa jučerašnje te rasprave, bilo je i onih koju su smarali da ništa ne može ovde da se stvori, da se formira, da to što imamo suđenja za ratne zločine, da to treba da pomognemo a da su sve druge ideje utopističke. Neki su to što su nazvali utopističkom idejom, to stvaranje regionalnog tela, objasnili nedostatkom političke volje. Rekli su da, kao što je Đojo primetio, da su skoro svuda na vlasti oni koji su imali i te kako važnu ulogu u donošenju odluka u vezi sa ratom i time kako će se taj rat i kojim sredstvima odvijati, tako da kod njih nema ni malo, ne političke volje, nego ne postoji nikakav politički interes da se sada stvori jedna klima, situacija u kojoj će oni ozbiljno odgovoriti na počinjene ratne zločine. Kod nas su suđenja za ratne zločine iznuđena ali ona su krenula i više to niko ne može da promeni, pa makar u Srbiji došli i radikali na vlast, suđenja će biti. Nažalost, od tih suđenja u ovom trenutku nemamo baš mnogo tog uticaja na javnost, zato što jednostavno oni koji su na vlasti, njima i nije stalo da ta suđenja imaju uticaja na javnost. Eto, to su neki ograničavajući faktori o kojima mi moramo da vodimo računa i sa kojima moramo zapravo ozbiljno da računamo kada govorimo stalno o tom jednom regionalnom pristupu i regionalnom utvrđivanju... potrebi za regionalnim utvrđivanjem činjenica, za stvaranjem regionalnog jezika, regionalnog konteksta, regionalnog javnog mnjenja za podršku utvrđivanju činjenica. U toj radionici bilo je i onih koji su smatrali da ništa regionalno ne treba da se osniva i formira ali nisu znali da odgovore na to a kako onda podržati i razvijati ta suđenja za ratne zločine ukoliko nema regionalne saradnje. Jednom rečju ja mislim da su svi svesni, svi vide tu potrebu i neminovnost tog regionalnog pristupa, bilo u formi saradnje, bilo u formi tela za utvrđivanje činjenica o prošlosti. Nažalost, učesnici treće radionice su diskutovali kako stvoriti to pozitivno javno mnjenje nasuprot tom znanju da su sve te vlasti, posebno vlasti u Srbiji, uspele ne da stvore, nego da proizvedu javno mnjenje 1991. godine koje je jako podržavalo rat. Koliko je bilo lako proizvesti takvo javno mnjenje, toliko se pokazuje da je teško stvoriti javno mnjenje koje će da bude podrška utvrđivanju odgovornosti i činjenica o prošlosti. I ja vas molim za podršku ovoj jednoj regionalnoj inicijativi i da imamo više tog jednog poverenja da je moguće mi, udruženja, organizacije za ljudska prava, nešto što pripada neinstitucionalnom delu društva, nešto što pripada tom delu građanskog društva, da mi možemo jako puno da pomognemo i da dovedemo, da stvorimo takvu situaciju ukoliko nas milion, dva miliona kaže – hoćemo da buduće generacije imaju potpuno pouzdane činjenice o tome šta se događalo. Nećemo da se ponovi sve ono što se ponovilo, ono ćutanje, ono prikrivanje činjenica posle Drugog svetskog rata. Ako to uspemo, čak i te političke elite kakve su danas, one neće moći drugačije da reaguju, nego će morati ozbiljno da povedu taj društveni dijalog o počinjenim zločinima i da prihvate telo koje će na regionalnom nivou biti priznato, dobiti taj jedan legitimitet a vrlo sam sigurna da evropske institucije i Savet bezbednosti će i te kako podržati jednu ovakvu regionalnu inicijativu. Ja vas sada

pozivam da posle ovog napornog dana se odmorite uz ručak a da onda smišljamo i ne zaboravimo ovo što je bilo danas, nego da mislimo na sledeći nastavak. Hvala svima.

Fond za humanitarno pravo

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje